

LINGUISTICA

SERIES A

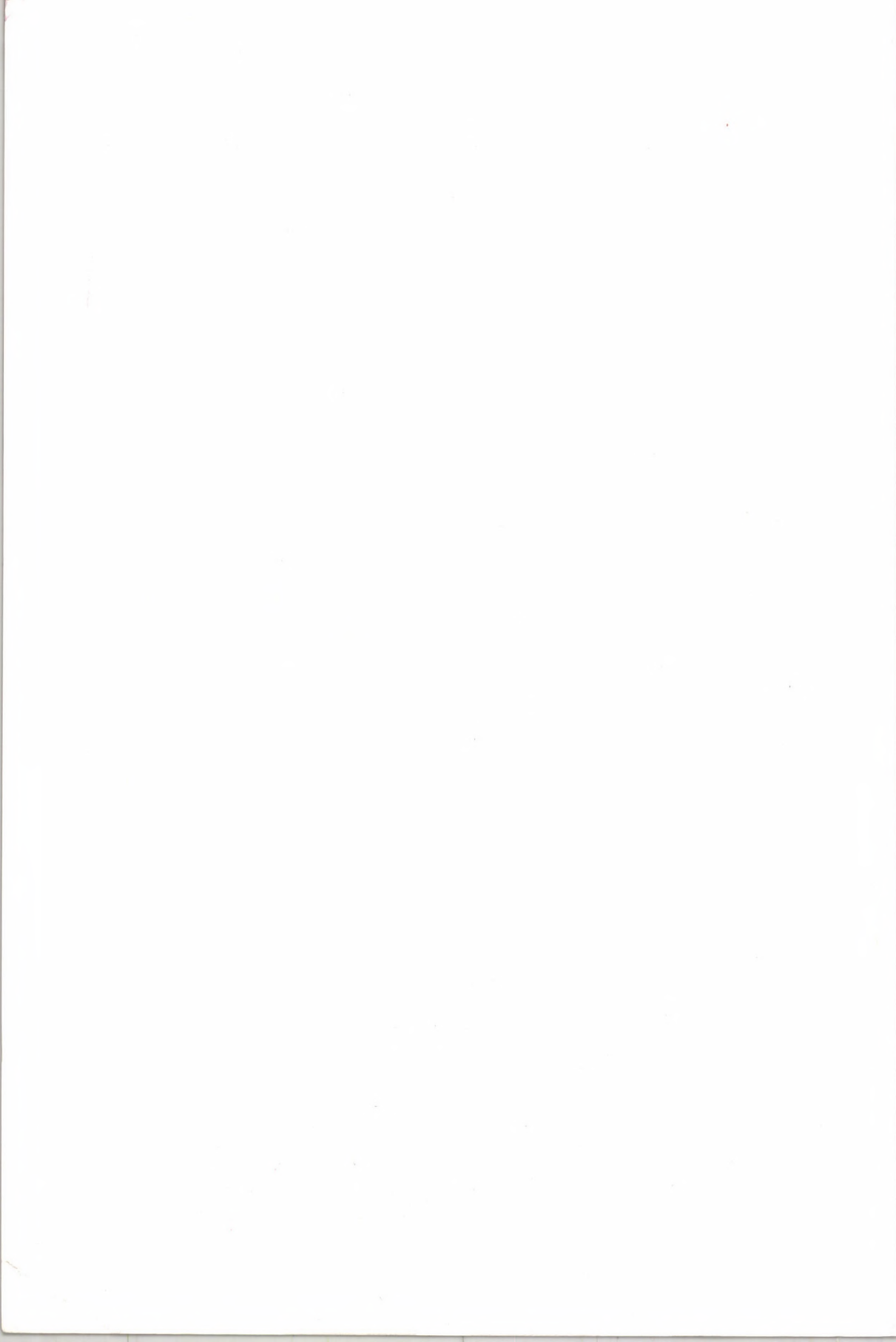
STUDIA ET DISSERTATIONES, 18.

SIPTÁR PÉTER

A MAGYAR MÁSSALHANGZÓK
FONOLÓGIÁJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
INSTITUTUM LINGUISTICUM ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

1995

LINGUISTICA

SERIES A

STUDIA ET DISSERTATIONES, 18.

SIPTÁR PÉTER

A MAGYAR MÁSSALHANGZÓK FONOLÓGIÁJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
INSTITUTUM LINGUISTICUM ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

1995

A kötet megjelenését
az Országos Tudományos Kutatási Alap T-014760. számú támogatása
tette lehetővé.

A SOROS ALAPÍTVÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL.

ISBN 963 8461 87 X
ISSN 0238-8642

© 1995. Az MTA Nyelvtudományi Intézete

Computer typeset by $\text{maT\textbf{E}X}$.

Felelős kiadó: Kiefer Ferenc

Budapest, 1995.

LINGUISTICA

SERIES A

STUDIA ET DISSERTATIONES, 18.

A MAGYAR MÁSSALHANGZÓK FONOLÓGIÁJA

RECEIVED

OF THE

LIBRARY OF THE

TARTALOM

1. Bevezetés	7
1.1. A fonológiai összetevő szerkezete: Lexikális Fonológia	8
1.2. A fonológiai ábrázolások felépítése: Autoszegmentális Fonológia	13
1.3. A fonológiai levezetések kimenete: a felszín fonológiája	15
2. A mássalhangzókészlet elemei	25
2.1. Hosszú mássalhangzók vagy gemináták?	26
2.2. Zörejhangok (obstruensek)	30
2.3. Zengőhangok (szonoránsok)	36
2.4. A magyar mássalhangzók készlete	40
3. A mássalhangzók ábrázolása	43
3.1. Megkülönböztető jegyes elemzés	43
3.2. Jegygeometria	46
4. A mássalhangzók lexikális fonológiája	53
4.1. Palatalizáció	53
4.2. A tartalék (default) mássalhangzó	62
4.3. A lexikális /h/-törlés	67
5. A mássalhangzók posztlexikális fonológiája	71
5.1. Zöngésségi hasonulás	71
5.2. Szibiláns-szabályok	73
5.3. Nazális-szabályok	78
5.4. A felszíni palatalizáció	87
5.5. A /h/ posztlexikális viselkedése	95
5.6. Degemináció	99
5.7. Gyorsbeszéd-szabályok: gyengülések, összeolvadások, törlések	106
6. Befejezés	111
Irodalomjegyzék	115
Tárgymutató	123

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az értekezés egyes részei a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében Kiefer Ferenc vezetésével 1986 óta folyó magyar fonológiai projektum keretében írt tanulmányaimon alapulnak (vö. Siptár 1994). Ezúton mondok köszönetet a munkálat résztvevőinek: Ács Péternek, Kassai Ilonának, Kálmán Lászlónak, Kiefer Ferencnek, Nádasdy Ádámnak, Szigetvári Péternek, Törkenczy Miklósnak, Varga Lászlónak, valamint E. Abaffy Erzsébetnek, Bakró-Nagy Marianne-nak, Gósy Máriának, Nikléczy Péternek, Olaszy Gábornak, Péter Mihálynak, Szende Tamásnak és Szépe Györgynek bíráló megjegyzéseikért, tanácsaikért. Az értekezés tipográfiai megjelenítése érdekében végzett lelkes, önzetlen, időt és fáradságot nem kímélő munkájáért Szépe Juditnak tartozom hálával. Végezetül ezúton is szívből köszönöm Évának és Daninak, hogy türelemmel elviseltek az alatt a néhány év alatt, amíg ez a munka készült.

Siptár Péter

1. BEVEZETÉS

A magyar magánhangzórendszer fonológiai leírását, különös tekintettel a magánhangzó-harmóniára, az elmúlt másfél-két évtizedben a nemzetközi fonológiaelméleti irodalomban meglehetősen élénk érdeklődés övezte. Számos tanulmány, vitacikk, viszontválasz és elméleti összegzés született ebben a témakörben; itt csak a főbb publikációkra utalok. A magyar magánhangzó-harmóniával foglalkozott többek között Becker Makkai (1970), Clements (1976), Vago (1976, 1978, 1980a,b), Ringen (1977, 1978, 1980, 1982, 1988), Jensen (1978), Phelps (1978), Zonneveld (1980), Battistella (1982), Siptár (1983b, 1984b,c), Booij (1984), Goldsmith (1985), van der Hulst (1985), Kontra-Ringen (1986), Farkas-Beddor (1987), Kornai (1990, 1994), Antal (1991), Olsson (1992), Cseresnyési (1993); a magyar magánhangzórendszer egyéb vonatkozásait érinti például Dressler-Siptár (1989, 1992), Siptár (1990d, 1991b, 1993a); Nádasy-Siptár (1994) pedig a magyar magánhangzók fonológiájának részletes áttekintését adja.

A mássalhangzórendszer leírása a fentiek mellett mindig is kissé háttérbe szorult. Az elmúlt húsz évben napvilágot látott magyar morfológiai/morfofonológiai monográfiák (Hetzron 1972, Vago 1980a, Abondolo 1988, Olsson 1992, Kornai 1994) természetesen egy-egy — hosszabb-rövidebb — fejezetet szenteltek a mássalhangzók viselkedésének, s más tanulmányok is felsorolhatók, amelyek a magán- és mássalhangzókat egyaránt tárgyalják (Hall 1944, Austerlitz 1950, Deme 1961, Szépe 1969, Szende 1976, 1982, 1990, 1992, Beöthy-Szende 1985, Nádasy 1985, Nádasy-Siptár 1989, Cseresnyési 1992, Olsson 1993 stb.), de a magyar mássalhangzók fonológiájának korszerű elméleti alapokon nyugvó, átfogó, minden részletre kiterjedő monografikus feldolgozására mindezidáig nem került sor. A jelen értekezés ebben az irányban tesz néhány szerény lépést.

Felépítése a következő lesz. A bevezetés három pontjában tömör áttekintést adunk az elméleti keretekről: a fonológiai összetevő szerkezetével kapcsolatban a Lexikális Fonológia elméletének feltevéseit fogadjuk el, a fonológiai ábrázolások felépítését tekintve pedig az Autoszegmentális Fonológia konvencióit és elveit. A fonológiai levezetések kimenetéről szólva a beszédsebességnek és a közlési regiszternek a felszíni ábrázolásokra gyakorolt hatásait tárgyaljuk.

Az értekezés második fejezetében a mássalhangzókészlet elemeivel foglalkozunk. A 2.1. pontban a hosszú mássalhangzók kontra gemináták régi problémájához szólunk hozzá; a 2.2. pontban a zörejhangok, a 2.3. pontban pedig a zengőhangok állományának néhány vitatott kérdésével foglalkozunk. A hazai szakirodalomban általánosan elfogadottól eltérő eredményre jutunk a $/t^y d^y/$, a $*/d^z/$ és a $/j/$ besorolásának, illetve mibenlétének megítélése tekintetében. A 2.4. pontban összefoglaljuk a magyar mássalhangzók készletével kapcsolatban tett megállapításainkat.

A harmadik fejezetben áttérünk a mássalhangzók ábrázolására. Bevezetjük a klasszikus megkülönböztető jegyes elemzést, néhány ponton módosításokat javasolva az irodalomban szokásos felfogáshoz képest, majd javaslatot teszünk egy lehetséges geometrikus (autoszegmentális) ábrázolásmódra.

A negyedik fejezetben a mássalhangzók lexikális fonológiájával foglalkozunk. Tárgyaljuk a különféle szintű lexikális palatalizációs szabályokat, a tartalék (default) mássalhangzó kérdéskörét, valamint a lexikális $/h/$ -törlés aprószabályát (minor rule). Az ötödik fejezet a mássalhangzók posztlexikális fonológiáját írja le: az egyes pontokban rendre a zöngésségi hasonulás, a szibilánsokra és a nazálisokra vonatkozó szabályok, a felszíni palatalizáció, a $/h/$ felszíni viselkedése, a degemináció és a gyorsbeszéd-szabályok témakörét vizsgáljuk meg.

1.1. A fonológiai összetevő szerkezete: Lexikális Fonológia

Az értekezés legtágabban vett elméleti keretétül a Lexikális Fonológia (LF) szolgál.¹ Mielőtt röviden áttekintenénk az elméletnek a grammatika felépítésére vonatkozó felfogását, szólnunk kell néhány szót az elmélet nevééről, mivel a „lexikális” jelző több szempontból is félreérthető. Így például az LF nem valamiféle szélsőségesen konkrét fonológia, amely szerint minden allomorf fel lenne sorolva a lexikonban; ebből a szempontból sztenderd generatív fonológia inkább, bár az is igaz, hogy érdekes megszorításokat tartalmaz az ábrázolások absztraktságával kapcsolatban. Arra is utalhatna a név, hogy az elmélet csak olyan szabályokkal foglalkozik, amelyek a szótári elemek határain belül érvényesülnek. Ez az értelmezés már közelebb áll a valósághoz,

¹ Az elméletet Paul Kiparsky és K.P. Mohanan alkották meg a nyolcvanas évek elején megjelent műveikben (Kiparsky 1982a,b; Mohanan 1982). Kiváló összefoglalása található Kaisse–Shaw (1985)-ben, amely magyar fordításban is megjelent Siptár (1993b) 4. fejezeteként. A nagybetűvel írt „Lexikális Fonológia” az egész elmélet neve, a kisbetűs „lexikális fonológia” a modell egyik komponense, a lexikonon belül működő fonológiai szabályok összessége. Az 1.1. pont részben Siptár (1993d)-n alapul.

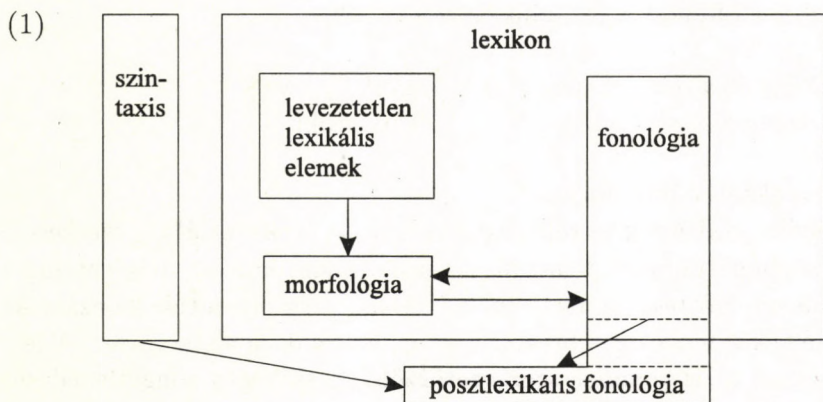

mivel az elmélet egyik állítása az, hogy a fonológia két fő összetevőre oszlik: egy **lexikális** összetevőre, amelyben a szabályok csak a szó tartományán belül érvényesek, és egy **posztlexikálisra**, amelyben a szabályok olyan terjedelmesebb szekvenciákon is végbemennek, amelyek a szótári elemeknek a szintaktikai szerkezetbe való beillesztése révén alakulnak ki. A Lexikális Fonológiát tehát azért nevezik így, mert külön tulajdonsághalmazt posztulál a lexikonon belül működő szabályok számára. Tekintsük át először a lexikális és posztlexikális szabályalkalmazás közötti különbségeket.

1.1.1. A posztlexikális szabályok jellegzetességei

(i) Szóhatáron keresztül történő alkalmazás:

A posztlexikális szabályok legkézenfekvőbb ismertetőjele az, hogy nemcsak szavakon belül, hanem szóhatáron keresztül is működésbe lépnek. Az (1) alatti diagramból látható, hogy a szavak nem kapcsolódnak össze mondatokká, ennél fogva nem képesek egymás kiejtését befolyásolni, amíg el nem érnek a posztlexikális összetevőbe:

A magyar nyelv egyik tipikus posztlexikális szabálya a zöngésségi hasonulás (l. a 2.2.1. és az 5.1. pontot). A hasonulás szempontjából nem számít, hogy a környezetet alkotó zörejhang (obstruens) ugyanabban a szóban van-e, mint a szabály által érintett zörejhang (2a), vagy pedig a következőben (2b):

(2) a. *tízkor* [ti:skor]   b. *tíz kör* [ti:skör]

Ezzel szemben egy olyan szabály, amelynek tartományába csak lexikonon belüli szintek tartoznak, kizárólag a lexikonon belül létrejövő láncokon fog működésbe lépni. Így például a lexikális *h*-törlés (pl. *cseh*, *csehnék* vs. *cse-*

hek) nem tud arról, hogy a következő szó magánhangzóval kezdődik-e: *cseh ellenzék* [čɛl:ɛnze:k], *[čɛɦɛl:ɛnze:k].

(ii) Kivételnélküliség:

A posztlexikális szabályok alól nem lehetnek lexikális kivételek: ezek mindig működésbe lépnek, ha a szerkezeti leírásuk teljesül.² Hasonlítsuk össze az imént említett két szabályt: a *h*-törlés alól számos lexikális kivételt találunk (*sah*, *doh*, *pech*; l. a 4.3. pontot), míg a zöngésségi hasonulás alól egyetlen zörejhang-kapcsolat sem vonhatja ki magát, még idegen szavakban, nevekben stb. is könnyörtelenül végbemegy (*Macbeth* [-gb-]).

(iii) Nem-ciklikusság:

Annak az állításnak, hogy a posztlexikális szabályok nem tudnak hozzáférni a szavak belső felépítéséhez, az előbbiektől független bizonyítéka (folyománya), hogy nem alkalmazhatók ciklikusan (a ciklikus szabályalkalmazásról vö. Siptár 1985, 1988a-t és az ott idézett irodalmat). A ciklikus alkalmazás lehetősége természetesen attól függ, hogy vannak-e egymásba ágyazott tartományok, ámde a szavak a belső tartományokra utaló nyomokat teljesen elveszítik, mire előbújnak a lexikális összetevőből:

- (3) a. lexikális ábrázolás (bemenet): [t][tan][it][j]ja]tVk]
 b. posztlexikális ábrázolás: [tanítsátok]

(iv) Új alakzatok létrehozása:

A posztlexikális szabályok létrehozhatnak újfajta szekvenciákat, szerkezeteket vagy szegmentumokat, tehát pl. olyan szegmentumokat, amelyek nincsenek benne a mögöttes szegmentumok tárában, vagy olyan tulajdonságaik vannak, amelyek a mögöttes ábrázolásban nem állnak rendelkezésre. (A lexikális szabályok ezzel szemben **szerkezetörzők**.) A szóvégi *j* zöngétlenedése (*kapj*, *rakj*, *dőfj*) például [ç]-t hoz létre, amely a mögöttes mássalhangzórendszerben nem szerepel (l. 2.3.1. pont). Az Ikeredés szabálya (l. 2.1.) bevezeti a [hosszú] jegyet, amely a mögöttes mássalhangzókészlet jellemzésében nem vesz részt; ugyanígy a nazálisok képzési hely szerinti hasonulása bevezeti az [osztott] (distributed) jegyet (l. 5.3.). A posztlexikális szabályok olyan szekvenciákat is létrehozhatnak, amelyek előfordulása a lexikonon belül nem megengedett. Így például az az angol gyorsbeszéd-szabály, amely törli a svát

² A Lexikális Fonológia valamennyi változata elfogadja a Zárójeltörlés (Bracketing Erasure) vagy Átlátszatlanság (Opacity) elvét, amelynek az a lényege, hogy a szótári elemek „belügyének” számító mindenféle információ a posztlexikális összetevőbe érve láthatatlanná válik, legyen az a szó morfológiai felépítésére vonatkozó információ, vagy az egyes szótári alakokhoz tartozó bármiféle kivételjegy.

a szókezdő szótagokból, teljesen szokatlan szókezdő mássalhangzó-kapcsolatokat hozhat létre (*potato* [pteitou] 'krumpli'). A posztlexikális szabályok továbbá fokozatos (nem-bináris) kimenetet is létrehozhatnak; valamint csak ezek lehetnek fakultatívak és függhetnek a beszédsebességtől (minderről részletesebben l. az 5. fejezetet).

(v) Alkalmazásuk nem-levezetett alakokra:

A posztlexikális szabályokra nem érvényes a Szigorú Ciklus Elve. A SzCE-t a 4.1. pontban részletesebben is tárgyalni fogjuk; egyelőre annyi is elegendő, hogy a SzCE egyik hatása abban áll, hogy megakadályozza a lexikális szabályok alkalmazását olyan szekvenciákra, amelyek már mögöttesen megfelelnek a szerkezeti leírásuknak (például a /h/ nem törlődik az *ihlet*, *jacht*, *technika* típusú szavakban). Ez a megszorítás a posztlexikális összetevőben már nem érvényesül: így például azok a jövevényszavak, amelyek zöngésség tekintetében eltérő zörejhang-kapcsolatot tartalmaznak, hasonlóan esnek át: *anekdota* [gd], *afgán* [vg], *abszolút* [ps], *joghurt* [kh] stb.

(vi) A lexikális ábrázolás:

Mohanan (1982) hangsúlyozza, hogy a fonológia kettéosztása lexikális és posztlexikális részre a levezetés egy jelentős szintjének létezését jósolja meg. Ez a szint a lexikon kimenete, amelynek több érdekes tulajdonsága van. Ezek egy része ennek a közbülső ábrázolásnak (amelyet Mohanan **lexikális ábrázolásnak** nevez³) a pszichológiai realitásával kapcsolatos. Így például a beszélők a lexikális szabályok kimenetét különösebb előképzettség híján is különbözőnek ítélik a bemenetüktől, tehát a magyar beszélők könnyen meg tudják különböztetni a *lássá* és a *látja* alakokat; másfelől azonban a /h/ valamennyi allofónját, a zöngés [fɪ]-t és a veláris [x]-t is, a zöngétlen glottális [h]-val azonosnak vélik. Mohanan azt is állítja, hogy a nyelvbtlásokra a lexikális szabályok alkalmazását követően kerül sor, következésképp nem kell velük összhangban állniuk; a posztlexikális szabályok viszont a nyelvbtlások alakokon is végbemennek. Végül a lexikális szabályokat nem hiúsítják meg a szünetek, a posztlexikálisakat viszont igen. Így a *háttal* alak közbeékelt szünettel is *hát...tal*-nak hangzik, míg a *hátfel* nem *hád...ba*, hanem *hát...ba* lesz. Mohanan ezt a jelenséget úgy magyarázza, hogy a szünet beillesztését az első posztlexikális szabálynak tekinti. Így a -*val* első mássalhangzója még szomszédos a *hát* végével a hasonulás alkalmazásakor, de a *hát* végén

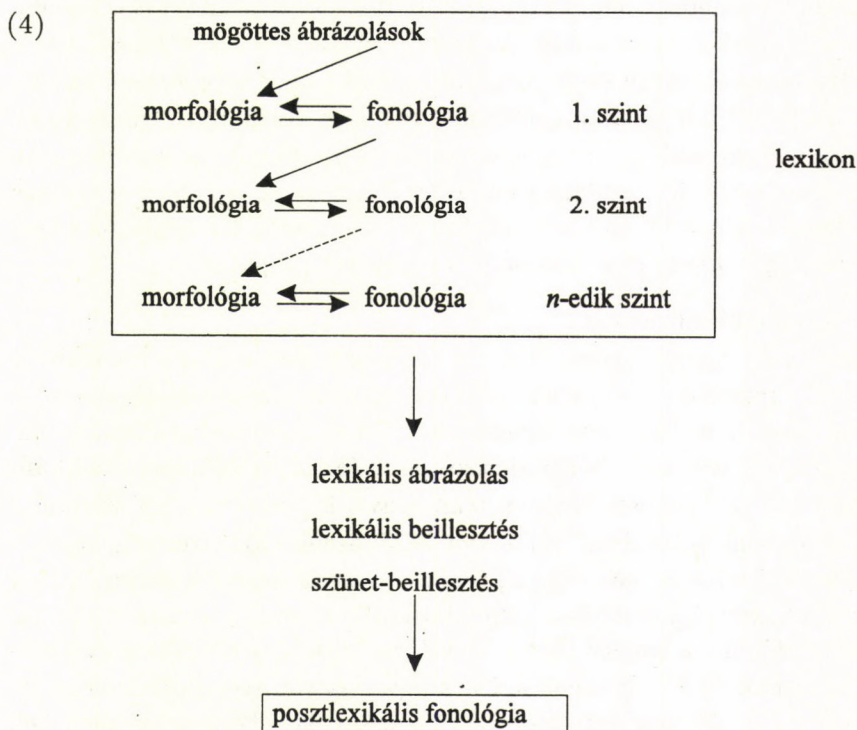
³ „A lexikális ábrázolás” kifejezés a sztenderd generatív fonológiában a mögöttes ábrázolásra szokott utalni; itt azonban azt az alakot kell érteni rajta, amelyen az összes alkalmazható morfológiai és lexikális fonológiai szabály végbement már, de posztlexikális szabály még egy sem.

álló mássalhangzó már nem áll zöngés zörejhang előtt, mire a zöngésségi hasonulásra kerülne a sor.

1.1.2. Morfológiai és fonológiai rétegek

A lexikális és posztlexikális összetevők közötti viszonylatok legtöbbje kicsiben megismétlődik a lexikonon belül felállított rétegek közötti viszonylatok formájában, amint (4) mutatja.

Így például mindegyik réteg kimenete egy-egy (levezetett) szótári egység, akárcsak a teljes lexikon kimenete. A zárójeltörlés, amelyre a 2. lábjegyzetben utaltam, az egyes rétegek között is érvényes:

(5) Zárójeltörlési konvenció

A belső zárójelek mindegyik szint végén törlődnek

(Kiparsky 1982a:140).

Más szóval: az egy-egy réteghez tartozó információ hozzáférhetetlen a következő réteg számára.

A rétegek pontos száma részint nyelvspecifikus, részint egy-egy nyelven belül is vitatott. Például az angolban Kiparsky (1982a,b) szerint kettő, Halle és Mohanan (1985) szerint négy réteget kell megkülönböztetnünk. Amint a 4.1. pontban (a palatalizációs szabályokkal kapcsolatban) látni fogjuk, a magyarban legalább két szint van, de vajon van-e szükség kettőnél többre? A szóösszetételek Halle és Mohanan modelljében (az angolban) a 3. szinten alakulnak ki. És a magyarban? Amennyiben feltesszük, hogy a *h*-törlés a magyarban 1. szintű szabály, a szóösszetételeknek legkorábban a 2. szinten szabad kialakulniuk (vö. *Csehország* *[čɛɦɔrsa:g], *Cseh-erdő* *[čɛɦɛrdő:]). Nincs olyan bizonyíték, ami arra utalna, hogy a *h*-törlés nem lehet 1. szintű szabály. A Lexikális Palatalizáció szabályáról (l. 4.1.) azonban belátható, hogy 2. szintű. Mivel azonban összetétel-határon keresztül nem működik (vö. pl. *látjátok* [la:tʲ:a:tok], de *átjáró* *[a:tʲ:a:ro:]), ez arra utal, hogy a szóösszetételek kialakulása a 3. szintre tehető. Ezek a kérdések azonban már messze meghaladják a jelen értekezés kereteit. A 4. fejezetben a magyar nyelv lexikális fonológiájának csupán töredékeit fogjuk szemléltetni; a posztlexikális fonológiáról (az 5. fejezetben) jóval részletesebb elemzést tudunk adni.

1.2. A fonológiai ábrázolások felépítése: Autoszegmentális Fonológia

A klasszikus generatív fonológiával szemben, amely figyelmét a fonológiai elmélet levezetési oldalára (tehát a szabályokra) összpontosítja, az autoszegmentális fonológiában a hangsúly az ábrázolási oldalra esik (vagyis arra, milyen módokon képesek a fonológiai szabályok a fonológiai ábrázolatok szerkezetét megváltoztatni).⁴ Maguk az ábrázolatok is erősen különböznek a klasszikus generatív fonológiában megszokottaktól, ahol a szegmentumokat megkülönböztető jegyek rendezetlen halmazai alkotják, amelyeknek a hatóköre szigorúan egybeesik a szegmentum-méretű egységekkel. Ez a felfogás, amelyet Goldsmith (1976a,b) nyomán az „abszolút szeletelési hipotézisnek” szokás nevezni, ellentmond annak az intuitíve nyilvánvaló körülménynek, hogy az egyes hangképző szervek helyzete változatlan maradhat több egymást követő beszédhang kiejtése során (például a vélum [lágy szájpaddás]

⁴ Az autoszegmentális fonológia eredeti gondolata John Goldsmith névéhez fűződik. Monográfiájának (Goldsmith 1976a, magyar nyelvű ismertetése: Siptár 1984) első fejezete önállóan is megjelent a *Linguistic Analysis* című folyóiratban (Goldsmith 1976b), magyar fordításban pedig Siptár (1993b) 6. fejezeteként. Az 1976 óta eltelt két évtized alatt az autoszegmentális fonológia látványos pályát futott be, s e közben természetesen számos jelentős változáson esett át. Ezekről l. Goldsmith (1990)-t és az ott idézett irodalmat. A magyar mássalhangzók legkorábbi (1986-ból származó) autoszegmentális elemzése Kornai (1994)-ben jelent meg; újabb (és részben a jelen értekezésben bemutatottól eltérő) megoldások Siptár (1992a)-ban és Siptár (1993c)-ben találhatók.

egy nazalizált magánhangzó és egy nazális mássalhangzó egyvégtében való kiejtésekör), illetve megváltozhat ugyanazon a szegmentumon belül (pl. az affrikáták esetében).

Éppen ez a felismerés vezetett ahhoz a gondolathoz, hogy a jegyeket egy-egy önálló szegmentumként lenne célszerű kezelni (innen az „autoszegmentális” jelző), amelyek egymástól viszonylag független viselkedésre képesek (így például önállóan vehetnek részt hasonulási vagy harmónia-folyamatokban). Az efféle független viselkedést tanúsító (auto)szegmentumokat külön-külön tengelyeken helyezzük el (ezeket melódia-tengelyeknek nevezzük). A tengelyek között hierarchikus szerveződést tételezhetünk fel hasonló típusú bizonyítékok alapján: a fonológiai folyamatokban rendszerint egy egységként részt vevő jegyek egy-egy osztálycsomópont alá rendelődnék, amelyek az úgynevezett gyökértengely csomópontjaihoz kapcsolódnak: eszerint a gyökércsomópontok (a hozzájuk tartozó konfigurációval együtt) tartalmazzák mindazt az információt, ami a klasszikus modellben egy-egy szegmentum jegymátrixában jelent meg. Van még egy, speciális tengely, az időzítési tengely vagy gerinc (*skeleton*), amelynek egymást követő „cellái” (*slots*) közvetlenül a gyökércsomópontokhoz kapcsolódnak; ez a tengely egyrészt időzítési tudnivalókat rögzít, másrészt a (hagyományos értelemben vett) szegmentumok belső tartalmát összeköti a szótagszerkezettel, a hangsúlymintákkal, a hanglajttal és további „magasabb szintű” jelenségekkel. Az autoszegmentális fonológia fejlődésének kezdeti szakaszában az időzítési tengely elemkészlete két elemből állt: a mássalhangzók a C, a magánhangzók pedig a V elemhez kapcsolódtak. Később az a felfogás vált uralkodóvá, hogy az időzítési tengelyen egységesen X-ek állnak, és a magán- és mássalhangzók megkülönböztetése (amely a klasszikus keretben a „szillabikus” jegy révén történt) az úgynevezett szótagsík feladata, amely szintén az időzítési tengelyhez kapcsolódik (egy újabb dimenzióban) és amelyen a szokásos szótagfák ábrázolják a szótagok szerkezetét; a szótagmaghoz (*nucleus*) kapcsolt X tehát a régebbi V-nek, a kezdethez (*onset*) vagy a zárathoz (*coda*) kapcsolt X pedig a régebbi C-nek felel meg. (A jelen értekezésben a mássalhangzóknak megfelelő gerinc-pontokat az egyszerűség kedvéért C-vel fogjuk jelölni; ez a fentiek szerint a valamely nem-nukleáris szótag-összetevőhöz — kezdet, zárlat — kapcsolódó X rövidítő jelölésmódjaként értelmezendő.)

A fonológia legfontosabb feladata ebben a keretben azon elvek megállapítása, amelyek alapján a különféle tengelyeken elhelyezkedő elemek egymással összekapcsolódhatnak. Ilyenformán a lehetséges fonológiai műveletek köre meglehetősen leszűkíthető: többé-kevésbé kizárólag olyan műveletek jöhetnek szóba, mint szegmentumok és asszociációs vonalak (a különböző

tengelyeken elhelyezkedő elemeket összekapcsoló vonalak) törlése vagy beillesztése, továbbá olyan konvenciók, mint „az asszociációs vonalak nem keresztezhetik egymást”. A hasonulási folyamatok igen egyszerű és természetes módon ábrázolhatók ebben a keretben. Az ilyen folyamatokat terjedésként (*spreading*), azaz új asszociációs vonal(ak) beillesztéseként (ezt szaggatott vonallal jelezzük), illetve lekapcsolódásként (*delinking*), azaz régi asszociációs vonalak törléseként ábrázolhatjuk. Egy sematikus példa látható (6)-ban, ami B-nek A-hoz való teljes hasonulását mutatja (az X-ek az időzítesi tengely elemei, az A és B pedig gyökércsomópontokat jeleznek a hozzájuk tartozó konfigurációval együtt):

(6) $\begin{array}{cc} X & X \\ \downarrow & \nearrow \\ A & B \end{array}$

Ennek a kifejezésnek a hallatán általában mindenki ugyanolyan jellegű dolgokra gondol: összeolvadásokra, hasonulásokra, magán- és mássalhangzók, sőt egész szótagok kiesésére, speciális allofónok megjelenésére stb. De vajon tényleg a beszéd sebessége a meghatározó tényező az intuitív alapon idevont jelenségek előidézésében? Például a (7) alatti megnyilatkozás esetében feltehetőleg senki nem habozna kijelenteni, hogy a (szélsőségesen) gyors beszéd tipikus példájával állunk szemben:

(7) [ɔsm'ɛ:knɛmat^sɛmɛni,sjāzɔ]

A skála másik végén ugyancsak eléggé egyértelmű ugyanezen mondat gondosan artikulált, beszédművelési értelemben „kifogástalan”, tagolt változatának megítélése (a □ szünetet jelöl):

(8) [ʔst hisɛm □ 'ɛl kɛl:ɛnɛ ma:r 'ɛt^ysɛr 'mɛn:i 'si:nha:zɔ]

A továbbiakban nevezzük a (8)-hoz hasonló megnyilatkozások rétegét **gondozott beszédnek** (természetesen bármiféle értékítélet nélkül: az a meglehetősen elterjedt nézet, amely szerint az *Azt hiszem, el kellene már egyszer menni színházba* mondatnak az egyedül „helyes”, „magyaros” kiejtése (8), szigorúan nyelvészeti szempontból egyszerűen értelmetlen).

Bár e két szélsőség között átmenetek és árnyalatok szinte végtelen sora képzelhető el, az osztályozás kedvéért vezessünk be két további terminust az angol „colloquial speech” és „casual speech” magyar megfelelőjeként: a (9) típusú példákat eszerint a **fesztelen beszéd** (FB), a (10) típusúakat pedig a **lezser beszéd** (LB) körébe sorolhatjuk:

(9) [ʔsisɛm 'ɛl kɛl:ɛnɛ ma: ɛt^s:ɛr 'mɛn:i 'sīha:zɔ]

(10) [ɔs:ɛm 'ɛ:ke:nɛma: ɛt^s:ɛ: mɛn:i 'sī:azɔ]

Első látásra hihetőnek tűnik az a feltételezés, hogy a beszédtempó gyorsításával (8)-ból automatikusan (9)-hez, majd további gyorsítással (10)-hez, végül pedig (7)-hez jutunk. Könnyen belátható azonban, hogy ez nem így van. Gondoljunk arra a televízióban, rádióban gyakran tapasztalható esetre,

lógják — autoszegmentális, metrikus, függőségi stb. — szempontjából is fontosnak bizonyulhatnak a gyorsbeszéd-szabályok (erről részletesebben l. Lodge 1986-ot). Terjedelmi okokból nem térhetünk ki mindezen iskolák idevágó megállapításainak tüzetes bemutatására; a Kaisse-féle felfogásra, amely talán a „folyamatos beszéd” jelenleg legbefolyásosabb elméletének tekinthető, az alábbiakban röviden visszatérünk még.

amikor a bemondónak valamilyen okból a normálisnál gyorsabban kell beszélnie, mégis megőrzi a gondozott beszéd (8) szerinti jellegzetességeit, tehát szigorúan tartja magát a beszédművelési normákhoz, még az olyan, normális körülmények között szinte már „betűejtésnek” minősíthető, a művelt hétköznapi beszédben modorosnak tűnő esetekben is, mint a *színház* szó [si:nha:z] ejtése. Igaz, erre a teljesítményre — különösen igen erős sebesség-növelés mellett — csakis beszédtechnikailag képzett (hivatásos) beszélők képesek, mégsem tekinthetünk el az efféle beszédmódtól (nevezzük, a természetes gyors beszéd-től való megkülönböztetés kedvéért, **gyorsított beszédnek**), hiszen éppen ez az egyik bizonyíték arra, hogy az úgynevezett „gyorsbeszéd-folyamatok” lejátszódásának nem egyedüli, mégcsak nem is legfontosabb feltétele — bár kétségtelenül gyakori velejárója — a beszédtempó növelése. A másik bizonyíték pedig az, hogy — bár (10) kimondása rendszerint rövidebb időt vesz igénybe, mint (9)-é, és a leghosszabb idő (8) kimondása közben telik el — mindhárom változat előfordulhat nyújtott, kimondottan lassú tempóban is.

Az eddigiekből máris levonható az első következtetés: a „gondozott beszéd”, a „feszten beszéd” és a „lezser beszéd” közötti különbség (ahogy a választott elnevezésekből eleve sejthető volt) nem beszédtempó, hanem beszédstílus dolga. Mielőtt tovább mennénk, foglaljuk táblázatba az eddigieket (hangsúlyozva, hogy a táblázat egésze, a lezser beszéd is a művelt nyelvhasználaton belül esőként értelmezendő, tehát a „vulgáris”, „tájszólási” stb. rétegek a táblázaton kívül képzelendők el):

		Beszédstílus		
		Formális	Semleges	Közvetlen
Beszédssebesség	Normális	Gondozott beszéd (8)	Fesztelen beszéd (9)	Lezser beszéd (10)
	Gyors	Gyorsított beszéd (8)	Pergő beszéd (11)	Gyors lezser beszéd (7)
				Gyors beszéd

A „gyors beszéd” terminust tehát összefoglalólag alkalmazhatjuk a felgyorsított fesztelen (= pergő) és a felgyorsított lezser beszédre. A **gyors lezser beszéd** (GYLB) egy lehetséges példáját (7) alatt már megadtuk, a **pergő beszédre** (PB) talán elég tipikus megoldás a következő:

(11) [ʔsisem 'ekεεε maɣt^sε 'mɛn:i 'sĩāzɓɔ]

Amint a példákból is kitűnik, ugyanaz a jelenség különböző beszédsebességek mellett más-más stílusrétegbe utalja a megnyilatkozást. Így például az *l*-törlés az *el*-ben vagy az *r*-törlés az *egyszer*-ben gyors tempónál semleges stílusban (PB) is megtalálható, de normális vagy különösen lassú tempó esetén már csak a közvetlen stílusra (LB) jellemző. Egészen más a helyzet viszont a *már* végén: itt az *r* törlése lexikálisan kötött és normális sebességű fesztelen beszédben is előfordul. Voltaképpen nem is helyes *r*-törlésről beszélni ebben az esetben, mint ahogyan a *-ban/ben* rag végén sem fonológiai úton törlődik az *n* (hiszen akkor (i) csak kontinuánsok előtt törlődne, (ii) pótlónyúlást és nazalizációt okozna a magánhangzóban, vö. [vĩ:sɛɾɛn̥ɕe:m], de [vɔmbɛn̥ɕe]; a bármilyen fonetikai kontextusban végbe-
menő és rövid, nem nazalizált [bɔ]/[bɛ] alakot eredményező változás, akár csak a *már* szó [ma:] alakjának használata, nem fonológiai, hanem lexikális — allomorf-kiválasztási — jelenség). Ugyancsak lexikális választásról van szó az LB-beli [ɔs:ɛm], [ke:nɛ], [ɔson^vd^yɔ], [toŋke:p:ɛn], [mind̥ɛ:ʃtrɛ]-féle alakok esetében; természetesen nem azt jelenti ez, hogy az ilyen alakpárok **ki-
alakulása** ne gyorsbeszéd-folyamatoknak lenne tulajdonítható: csakhogy az érintett átalakulások nem játszódnak le újra és újra a beszéd folyamatban: az ilyen alakokat „készén” vesszük elő a lexikonból (mentális szótárunkból). Hasonló szópárok egyébként a GB-ben is találhatók: *talán* > *tán*, *leány* > *lány*, *azután* > *aztán*, *mondotta* > *mondta*; a gyorsbeszéd-eredet ezeken is felismerhető, de semmiképpen nem kell fokozott beszédsebesség ahhoz, hogy a rövidebb alakokat használjuk. Talán kevésbé nyilvánvalóan, de ugyanez a helyzet a fenti LB-példák esetében is.

Mivel a beszéd felgyorsítását lehetővé tevő beszédhelyzetek általában a stílus-skálán is eltolódást engednek meg a „közvetlen” regiszter irányába (és viszont: a közvetlenebb beszédstílus általában nagyobb sebességgel jár együtt), a fenti taxonómia két legnehezebben elválasztható (következésképp leggyakrabban összekevert) eleme a **lezser beszéd** (casual speech) és a **gyors beszéd** (fast speech). Zwicky (1972) például a lezser beszéd meghatározására törekedve a következőt írja: „a lezser beszéd általában gyors, stílusát tekintve pedig úgy jellemezhető, mint közvetlen, informális, és így tovább” (607). Eddig tulajdonképpen egyet is érthetünk vele. A továbbiakban azonban kijelenti, hogy (a morfofonológiai alternáció legtöbb esetével szemben) „a lezserbeszéd-folyamatok fonetikailag természetesek. Szélsőséges esetben úgy magyarázhatók, mint a növekvő beszédtempó elkerülhetetlen következményei: a beszédszervek egyszerűen nem képesek céljukat elérni a

rendelkezésre álló idő alatt” (608). Ez még a gyorsbeszéd-folyamatok okainak is némileg leegyszerűsített felfogása — hiszen ha ez igaz lenne, nem lehetnének nyelvspecifikus gyorsbeszéd-szabályok, márpedig vannak –, a szorosan vett (tehát tempótól független) lezser beszéd jelenségeire pedig még ügyel-bajjal sem húzható rá. Igaz, Zwicky a bevezetőben megjegyzi, hogy „a lezser beszéd nem szükségszerűen gyors; egyes beszélők (például David Stampe kollégám) eléggé alacsony beszédsebesség-fokozatnál is meglehetősen informális stílust használnak, míg mások (köztük Charles Fillmore) nagy precizitás benyomását keltik még sietős beszédben is” (607), mégis — az egyébként sok hasznos megfigyelést tartalmazó tanulmányban — végig keveri (azonosként tünteti fel) a lezser beszédet a gyors beszéddel.

Dressler (1972:15) háromféle beszédstílust különböztet meg, de elnevezésükre a zenei tempómegjelöléseket használja. Ráadásul ugyanebbe a háromtagú skálába próbálja beilleszteni az izolált szó — mondat — szöveg hármasságot is, a következőképpen:

„Lento (L): az egyes szavak nagyon lassú, jól átgondolt és természetellenesen precíz kiejtése, amely szavakat magukban vagy szócsoportokban, nagyon jelentős szünetekkel, mondatsandhi nélkül ejtjük ki.”

„Andante (A): egyes mondatok érthető, de természetes, gondos kiejtése mérsékelt lassú beszédtempóban, miközben a beszélő arra figyel, hogy a számára rendszerint nem jól ismert vagy általa tisztelettel kezelendő beszédpartner mindent világosan megértsen.”

„Presto (P): szövegek többnyire gyors, gondatlan kiejtése összefüggő, familiáris beszédben, ismerősök közötti beszélgetésben. Az andante- és prestoszabályokat itt allegroszabályok néven foglaljuk össze. A sebesség itt kevésbé fontos, mint a hanyagság.”

Az elnevezések, mint megfigyelhető, többszörösen is félrevezetőek. A lento/allegro megkülönböztetés — ha eltekintünk a „természetellenesen precíz” kitételtől, ami speciális realizációs szabályok, fortizációs jelenségek közbejöttét implikálja, meglehet nem szándékosan — nagyjából megfelel a lexikális és posztlexikális fonológia különbségének, ami azonban egyáltalán nem beszédtempó kérdése. Az andante-„stílus” meghatározása körülbelül a mi osztályozásunk „gondozott beszéd”-jének felel meg, a presto-„stílusé” pedig összemosza a feszten és lezser beszéd közötti igen fontos különbségeket. Ráadásul az utóbbi kettő összefoglalása „allegro” néven és közös szembeállításra a „lento” kategóriával Dressler osztályozását nemcsak a tempó- és gondozottsági skála egymástól való elkülönítésére teszi alkalmatlanná, hanem az összefüggő beszéd minden stílus- és tempóárnyalatát egy nagy csoportba utalva tulajdonképpen a természetellenes, izoláltszavas ejtésben (is) megmutatkozó lexikális fonológiai szabályok és a természetes összefüggő beszédben fellépő posztlexikális fonológiai folyamatok egymásra vonatkoztatására, hasonlóságaik és különbözőségeik feltárására vállalkozik, a korai generatív fonológiának a taxonómikus fonémikával szembeni előnyeit hangsúlyozni kívánó szemléleti keretben.⁶

A Dressler-féle „allegro”-kategória tehát olyan tág, hogy a bennünket érdeklő különbségek megragadására egyáltalán nem alkalmas. Akaratlanul is meggyőző bizonyítékát szolgáltatja ennek Szende (1987:412) kijelentése és az azt alátámasztani szánt példa: „Valahányszor törlés történik, a szó eredeti változatának maradványain nem megy végbe további redukció. A *tehát* [teha:t] például *h*-törléssel [tea:t]-ra változik. Mármost, a [tea:t] egybeesik a *teát* szó *lento* realizációjával [...] A [tea:t] ← *tehát* + *h*-törlés és a [tea:t] ← *teát* közötti fonetikai izomorfia ellenére az előbbi soha nem fordul elő intruzív [j]-vel. Eszerint:

fonémikus ábrázolás:	/teha:t/	/tea:t/
<i>lento</i> :	[teha:t]	[tea:t]
<i>allegro</i> :	[tea:t]	[te ^j a:t]
	[teat]	[teja:t]
	stb.”	

⁶ Ne feledjük, hogy Dressler tanulmánya több, mint húsz éve íródott: a szerző nem feltétlenül vélekedik ma is így a ‘lento’, ‘allegro’ stb. fogalmakról (és egészen biztosan másként vélekedik a klasszikus generatív fonológiáról).

Hogyan mutatja ez a példa az **allegro** kategória túlságosan tág, differenciálatlan természetét? — A *h*-törlés alkalmazásának valóban a viszonylag gyors beszédsebesség a (lényegében egyedüli) feltétele, a (Szende által „további redukció”-ként (?) jellemzett) *j*-betoldás azonban, éppen ellenkezőleg, a kimondottan mérsékelt tempójú lezser beszéd jellemzője: a tempó növelése esetén ugyanis az ilyen betoldott [j] is kiesik és **valóban gyors, lezser** beszédben (egy [ea] diftongus-stádiumon keresztüljutva) mindkét szó eljut(hat) egy [ta:t] realizációig — legfeljebb annyi a különbség, hogy a *tehát*, funkciószó lévén, korábban (= a beszédsebesség alacsonyabb fokozatánál), következőképp gyakrabban éri el ezt a stádiumot.

A funkciószavak ugyanis — nagyobb előfordulási gyakoriságuk, viszonylag alacsony információértékük, továbbá hangsúlytalanságuk miatt, amely tulajdonságaik egyébként össze is függenek egymással, részben egymásból következnek — rendszerint „külögnak” a mondat egészéből, mégpedig mind gyorsaság, mind pedig lezser ejtés szempontjából. Minél gyorsabb, illetve minél lezserebb a mondat egésze, annál feltűnőbb a funkciószavaknak ez az „előreszaladása”. Nem véletlen, hogy a legtöbb esetben éppen a funkciószavaknak vannak lexikalizálódott lezser ejtésű variánsaik (hiszen ezek voltaképpen a gyorsbeszéd-folyamatok megkövesedésével, az adott szótári egységhez való állandósuló hozzátapadásával jönnek létre). Ha most mindehhez hozzávesszük azt a fentebb már említett tényt, hogy még a produktív gyorsbeszéd-folyamatok is, ha nem társul hozzájuk valódi sebességnövekedés, a megnyilatkozásnak a lezserségi skálán való elmozdulásához vezetnek, nem csodálkozhatunk azon, hogy a gyors beszéd és a lezser beszéd megkülönböztetése körül ilyen sok a nézeteltérés.

Szerencsére vannak nyelvek, amelyekben ez a különbség sokkal kézzelfoghatóbb, következőképp az elméletileg mindenképpen szükséges különbségtételhez könnyebben el lehet jutni. Ilyen nyelv például a japán, amint Hasegawa (1979) érdekes tanulmányából kiderül. Hasegawa következtetései azonban, bár japán anyagon a szokottnál meggyőzőbben demonstrálhatók, lényegében bármely nyelvre egyaránt érvényesek:

A sebességfüggő (GYB-) szabályok eszerint fonetikailag motiváltak, szintaktikai feltételekhez nem kötődnek, és bármely beszédstílusban működnek, ha a kellő beszédsebesség megvan. A regiszterfüggő (LB-) szabályok ezzel szemben fonetikailag önkényesek és szintaktikailag korlátozottak lehetnek, viszont érzéketlenek a beszédsebességre. Ami pedig a legfontosabb, csak az adott beszédstíluson belül érvényesek, vagyis szociológiailag kondicionáltak.

Idáig teljesen egyetérthetünk. Hasegawa azonban továbbmegy, és azt állítja, hogy a regiszterfüggő szabályok valójában egyáltalán nem fonológiaiak; annyira nem produktívak, hogy a különböző stílusokban előforduló változatokat a lexikonban külön-külön tárolt allomorfokként kell felfognunk, nem pedig fonológiai szabályokkal egymásból levezetnünk. Ez Hasegawa példáira — és, mint fentebb említettük, a magyarban is számos esetre — teljes mértékben igaz ugyan, de nem általánosítható ennyire kategorikusan. Kaisse (1985) számos olyan szabályt tárgyal különféle nyelvekből, amelyek kielégítik Hasegawának a regiszterfüggő szabályokra adott kritériumait: lassú és gyors beszédben egyaránt működnek, stílus-, ill. regisz-

terfűgők, szintaktikailag kondicionáltak, és fonetikai motiváltságuk nem nyilvánvaló. Ilyenek például a francia *liaison* (pl. *petit* [pti] ‘kis’, *éléphant* [elefā] ‘elefánt’, *petit éléphant* [ptitelefā] ‘kis elefánt’; *très* [tʁɛ] ‘nagyon’, *très intelligent* [tʁɛʒɛ̃tɛlizā] ‘nagyon okos’, de: *très intelligent et modeste* [tʁɛʒɛ̃tɛlizāemɔdest] ‘nagyon okos és (nagyon) szerény’) és az olasz **raddoppiamento sintattico** (pl. *Ha già parlato* [-ap:a-] ‘Már beszélt’, *Ho visto tre cani* [-ek:a-] ‘Láttam három kutyát’ stb.). Ha azonban ezeket nem-fonológiai folyamatoknak tekintenénk, szembekerülnénk azzal a problémával, hogy lényegében a nyelv valamennyi olyan szaván, szókapcsolatán működésbe lépnek, amely kielégíti a szerkezeti leírásukat. Ezért, ha allomorfikusan kívánnánk leírni e jelenségeket, a szótár valamennyi érintett szavánál két vagy több alakváltozatot kellene felsorolni. Kaisse tehát nem két-, hanem háromféle folyamatosbeszéd-jelenséget különböztet meg. Bizonyos változatokról úgy lehet a legjobban számot adni, ha szuppletív allomorfokat (illetve szóalakpárokat) sorolunk fel a lexikonban (pl. [sɔksɛt] *szakszervezet*, [ta:rɔ̃mtoma:nʸ] *társadalomtudomány*, [vɔ:slɛg] *valószínűleg*, [mie:]~[me:r] *miért*, [õ]~[õ:] *olyan* stb.). Más változatokat az úgynevezett mondatfonológiai (külső sandhi-) szabályok hoznak létre. Ezek a szabályok részei a fonológiai komponensnek, de szintaktikai, morfológiai és/vagy lexikális feltételek járulnak bennük a fonológiaiakhoz. A magyarban, ha Vogel és Kenesei (1987) elemzése helyes, lehetséges példa erre az *l*-palatalizáció jelensége, pl. 'Pál 'fél 'Jánostól (semleges olvasat, nincs palatalizáció) vs. "Pál fél Jánostól (a Pál van fókuszban, a fél *l*-je palatalizálódik [fe:j:a:noʃtol]), valamint Pál "fél Jánostól (fókuszban a fél, a palatalizáció működésbe lép). Végül itt vannak a gyorsbeszéd-szabályok, amelyek kizárólag a beszédsebességtől és a fonológiai környezettől függnék, pl. a /h/-törlés a *tehát*-ban vagy a *lehet*-ben: [tɛa:t], [lɛɛt], vagy az intervokális mássalhangzó-kapcsolatok teljes hasonulása az olyan esetekben, mint [bizoʃ:a:g] *bizottság*, [a:la:ʃfol:ɔla:ʃ] *állásfoglalás*, [kiit:ɔt] *kiiktat*, illetve a mássalhangzó-kiesés a [nɛɛdne:dʸ] *negyed négy* vagy a [mɛɛtʸjedʸ] *menetjegy* példában.

Kaisse modellje már majdnem teljesen kielégítő, de azért itt is van egy kisebb nehézség. A posztlexikális fonológia nála a mondatfonológiai szabályok és a gyorsbeszéd-szabályok szigorúan különálló és ebben a sorrendben működésbe lépő blokkjaiból áll. Csakhogy hova tegyük akkor az olyan szabályokat, mint a magyar **zöngésségi hasonulás**? Ez ugyanis nyilvánvalóan posztlexikális szabály, hiszen szóhatáron keresztül ugyanúgy működik, mint szavakon vagy éppen morfémaikon belül. Ugyanakkor nem lehet mondatfonológiai szabály, mivel fonetikailag motivált, „természetes” folyamat, amelyet semmilyen szintaktikai, morfológiai vagy lexikai megszorítás nem

korlátoz, amely tehát a bármilyen határon keresztül („across the board”) működő szabályok közé tartozik. Végül gyorsbeszéd-szabály sem lehet, hiszen a beszéd sebessége egyáltalán nem befolyásolja (sem úgy, hogy csak egy bizonyos sebességfokozat felett lépne működésbe, sem pedig úgy, hogy a sebesség növekedésével alkalmazási köre bővülne — erről a megkülönböztetésről egyébként vö. Nespor 1987:81): bármilyen sebességnél és bármilyen stílusban **kötelezően** végbemegy.

Tegyük fel azonban, hogy a mondatfonológiai szabályok olyan speciális esetének fogjuk fel ezt a szabályt, amelynek alkalmazását a szintaktikai stb. feltételek **üres** halmaza „korlátozza”. Ekkor már csak azt kell megvizsgálnunk, nem okoz-e további nehézséget ez a besorolás a két szabály-blokk szigorú elválasztása és megszabott sorrendje szempontjából. Ha például „tápsorrendet” (feeding order) találnánk valamely gyorsbeszéd-szabály és a zöngésségi hasonulás között, akkor vagy a modell-diktálta kétkomponensű posztlexikális fonológia elgondolását kellene feladnunk, vagy pedig a zöngésségi hasonulásról derülne ki, hogy még a fenti engedménnyel sem lehet mondatfonológiai szabály.

Vegyünk tehát egy gyorsbeszéd-szabályt és vizsgáljuk meg, milyen rendezettségi viszonyban áll a zöngésségi hasonulással. Legyen ez a gyorsbeszéd-szabály a morfémavégi mássalhangzócsoporthoz egyszerűsödési szabálya (pl. *most pedig* [mošpedig], *fogd meg* [fogmeg] stb., l. az 5.7. pontot).

Hogyan működik együtt a zöngésségi hasonulás és a törlőszabály? A *lisztből*, *rázd fel*-féle példák mindkét lehetséges sorrendet megengedni látszanak:⁷

(12)	/listből/	/ra:zd#fel/
törlés	∅	∅
hasonulás	z	s
	[lizből]	[ra:sfel]
	/listből/	/ra:zd#fel/
hasonulás	zd	st
törlés	∅	∅
	[lizből]	[ra:sfel]

⁷ Megjegyzendő, hogy a zöngésségi hasonulás köztudottan „spreading”-jellegű szabály: nemcsak az utolsó előtti zörejhangot hasonítja az utolsóhoz, hanem mindaddig „terjeszkedik” jobbról balra, amíg egymással szomszédos zörejhangokat talál.

Ha azonban olyan példákat is megvizsgálunk, amelyekben a jobb szélső más-salhangzó nem zörejhang, láthatjuk, hogy a Kaisse-megjósolta sorrend nem-csak **lehetséges**, hanem az **egyetlen** lehetséges sorrend:⁸

(13)	<i>oszd meg</i>	<i>azt mind</i>	<i>tartsd meg</i>
	/osd#meg/	/azt#mind/	/tarčd#meg/
hasonulás	z	s	ʃ
törlés	∅	∅	∅
	[ozmɛg]	[ɔsmind]	[tɔrʃmɛg]
	/osd#meg/	/azt#mind/	/tarčd#meg/
törlés	∅	∅	∅
hasonulás	–	–	–
	*[osmɛg]	*[ɔzmind]	*[tɔrčmɛg]
	(= <i>ossz meg</i>)	(= <i>az mind</i>)	(= <i>tarts meg</i>)

Példánkból tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a posztlexikális fonológia belső felépítésére vonatkozó Kaisse-féle elgondolást a magyar nyelv említett szabályai nem cáfolják meg (amennyiben üres szintaktikai kondicionálást megengedünk).

Befejezésül foglaljuk össze a „gyors beszéd” fogalmával kapcsolatos főbb megállapításainkat:⁹

- Semmiképpen nem nevezhető „gyors beszédnek” mindaz, ami egy nyelv posztlexikális fonológiájához (folyamatosbeszéd-szabályaihoz) tartozik (vö. a Dressler-féle „allegro-stílus” meghatározását).
- Nem beszédtempó kérdése a gondozott beszéd–fesztelen beszéd–lezser beszéd stílusrétegei közötti különbség, bár
- a beszédtempó növelése általában (ha nem is szükségszerűen, vö. „gyorsított beszéd”) együtt jár a beszédstílus lezserebbé válásával,
- a közvetlenebb beszédstílus pedig rendszerint a tempó felgyorsulásához (is) vezet.
- Az LB-szabályok és a GYB-szabályok következetes megkülönböztetését nehezíti, hogy számos (fakultatív) fonológiai szabály a pergő beszédet és

⁸ A csillaggal megjelölt kimenetek nem egyszerűen helytelenek: ami ennél sokkal nagyobb baj, nem a szándékolt alakok, hanem az alájuk írtak felszíni megfelelői. Jegyezzük meg egyébként, hogy az *oszd meg* és *tartsd meg* esetében nem a mögöttes /ost+j+d/, ill. /tart+j+d/ alakból, hanem a lexikális fonológiából kilépő, közbülső ábrázolásból indulunk ki. Vegyük észre azt is, hogy a *tartsd meg* esetében a törlés ismételt alkalmazása is lehetséges, amelynek eredménye [tɔrʃmɛg].

⁹ Lásd még Siptár (1988b, 1989b, 1990c, 1991a), valamint Ács–Siptár (1994).

a lezser beszédet egyaránt jellemzi, mégpedig úgy, hogy minél nagyobb a beszédsebesség, annál kevésbé kelt lezser stílushatást ugyanazon fonológiai jelenség.

- A funkciószavak (és beszélőnként változóan egyes nagy gyakoriságú szótári elemek, például főnevek is) a mondat egészéből stílusréteg és/vagy helyi sebesség szempontjából kilóg(hat)nak,
- aminek következtében idővel lexikalizálódó lezser ejtésű variánsaik alakulnak ki;
- ezek használata azonban egyfelől nem függ a beszéd sebességétől, másfelől nem fonológiai szabályok, hanem lexikális választás kérdése.

2. A MÁSSALHANGZÓKÉSZLET ELEMEI

A magyar mássalhangzókészlet a következő huszonnégy elemből áll:¹

(1)	Példa	Főbb allofónok
/p/	<i>por</i>	[p]
/b/	<i>bor</i>	[b], ([β])
/t/	<i>tor</i>	[t]
/d/	<i>dal</i>	[d]
/tʸ/	<i>tyúk</i>	[tʸ], [tʸ̟]
/dʸ/	<i>gyár</i>	[dʸ], [dʸ̟], ([j])
/k/	<i>kor</i>	[k]
/g/	<i>gól</i>	[g], ([ɣ])
/f/	<i>fal</i>	[f]
/v/	<i>vár</i>	[v]
/s/	<i>szár</i>	[s]
/z/	<i>zár</i>	[z]
/ʃ/	<i>sír</i>	[ʃ]
/ʒ/	<i>zsír</i>	[ʒ]
/h/	<i>hír</i>	[h], [ɦ], [x]
/tˢ/	<i>cél</i>	[tˢ]
/č/	<i>cse</i>	[č]
/j/	<i>dzse</i>	[j]
/m/	<i>már</i>	[m], [ɱ], ([w̃])
/n/	<i>nem</i>	[n], [ɱ], [ɳ], [ɲ], [ŋ̃]
/nʸ/	<i>nyár</i>	[nʸ], [j], ([mʸ], [ɱʸ], [ɲʸ])
/l/	<i>ló</i>	[l]
/r/	<i>ró</i>	[r]
/j/	<i>jó</i>	[j], [j̟], [ç]

¹ A magánhangzók ábrázolására a következő átírási jeleket fogjuk használni: *a* /a/ [ɔ], *á* /a:/, *e* /e/ [ɛ], *é* /e:/, *i* /i/, *í* /i:/, *o* /o/, *ó* /o:/, *ö* /ö/, *ő* /ö:/, *u* /u/, *ú* /u:/, *ü* /ü/, *ű* /ü:/. A választott átírási rendszerről vö. Nadasdy-Siptár (1989); a magánhangzórendszerről, különös tekintettel az ún. „marginális magánhangzókra” ([a], [e], [ɔ:], [ɛ:]), l. Dressler-Siptár (1989, 1992) és Siptár (1990d, 1991b, 1993a)-t.

Az (1) alatti táblázatban az egyes mögöttes mássalhangzóknak csak az ún. belső allofónjait soroltuk fel; tehát kihagytuk mindazokat az eseteket, amikor valamely mássalhangzó allofónjaként egy másik mögöttes mássalhangzó fő (default) allofónjával megegyező beszédhang jelenik meg. Például mindegyik zöngétlen zörejhangot (obstruent) képviselheti a felszínen a neki megfelelő zöngés zörejhang és megfordítva; s vannak olyan esetek is, amikor igen széles az ilyen külső (neutralizációs) allofónok köre. Az /š/ például megjelenhet mint [ž] (*vasból*), [s] (*kisszék*), [z] (*más zaj*), [č] (*barátság*); a /t/-t pedig képviselheti [d] (*hátba*), [tʲ] (*pillanatnyi*), [dʲ] (*öt gyerek*), [š] (*fuss*), [ž] (*lásd*), [tʰ] (*ötször*), [dʰ] (*divatzakó*), [č] (*tarts*), [j] (*önts bele*), illetve semmi sem (*most pedig*).

Egyes elemzések szerint (l. Szende 1990:170–175) a magyar mássalhangzóállomány nem huszonnégyszer, hanem ötven tagból áll: a fentiekén kívül a */dʰ/, valamint a */p:/, */b:/, */t:/, */d:/, ..., */l:/, */r:/, */j:/ „fonémákat” szokás felsorolni. A */dʰ/ kérdését a 2.2.3. pontban fogjuk megvizsgálni; a hosszú mássalhangzókkal foglalkozik az itt következő 2.1. pont.

2.1. Hosszú mássalhangzók vagy gemináták?

Mivel mindegyik magyar mássalhangzó röviden és hosszan egyaránt előfordulhat, s mivel ez a hosszúság-különbség legalábbis bizonyos helyzetekben megjósolhatatlan, a mássalhangzó-hosszúságot hagyományosan releváns (kontrasztív) fonológiai jegynek szokás tekinteni. Mivel a magánhangzórendszerben az időtartam autonómiája vitathatatlan, a legtöbb elemzés szerint a fonológiai kvantitás szilárdan megalapozott megkülönböztető jegy, amely a magyar nyelv teljes rendszerét áthatja. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a magyar mássalhangzórendszert, megállapíthatjuk, hogy az időtartamnak itt távolról sincs meg az az egyértelműen disztinktív (megkülönböztető) szerepe, mint amelyet a magánhangzórendszerben élvez. A megszorítások olyan erősek és számosak, s a mögöttes, tehát nem levezetett szembenállások terheltsége olyan alacsony, hogy mindez a mássalhangzó-időtartamot másodlagos, periférikus jelenséggé teszi (vö. Obendorfer 1975, Cseresnyési 1992:90–91). De még ha a hosszú mássalhangzók előfordulása pontosan olyan korlátozatlan és gyakori lenne is, mint a rövideké, a leírás gazdaságossága akkor is azt követelné, hogy érjük be a fenti huszonnégygyel, s ne különböztessünk meg negyvennyolc vagy ötven egyenrangú, egymástól független mássalhangzó-fonémát.

Ha megfigyeljük például a *matt*, *maradt*, *hattól* és *hat tojás* alakokat, azt tapasztaljuk, hogy a hosszú [t:] hang fizikai megvalósítása pontosan azonos mind a négy esetben (az utóbbi kettőben lévő kerekítettségtől mint

irrelevánstól most eltekintve), pedig a *matt*-ban mögöttes „hosszú mássalhangzó”, a *maradt*-ban hasonulással létrejövő, a *hattól*-ban morféma-, a *hat tojás*-ban pedig egyenesen szavak összefűzésével kialakuló hosszú mássalhangzó van. Nézzük először a harmadikat és a negyediket. Ahhoz, hogy a felszíni alakokat levezethessük, a következő szabályra van szükség: „ha morféma- vagy szóhatáron két azonos mássalhangzó kerül egymás mellé, egyetlen hosszú mássalhangzóvá összeolvasztva kell megvalósítani őket”. Két azonos mássalhangzó egymásutánját geminátának nevezzük; a szabályt a következőképpen írhatjuk fel:

$$(2) \quad C_i \left\{ \begin{array}{c} + \\ \# \end{array} \right\} C_i \longrightarrow C_i:$$

(az azonos alsó index a két mássalhangzó azonosságát jelzi, a + a morfémahatár, a # pedig a szóhatár jele, a {} kapcsos zárójel értelme: akár az egyik, akár a másik, a kettőspont pedig a hosszúságot jelzi, akárcsak a fonetikai átírásban).

De vajon szükség van-e annak a kikötésére, hogy mindez csak morféma- vagy szóhatáron következik be? A szabály valamivel egyszerűbbé tehető, ha ezt nem kötjük ki; a klasszikus generatív fonológiában így írhatjuk:

$$(3) \quad C_i (\#) C_i \longrightarrow C_i:$$

(ahol a zárójelbe tett szóhatár azt jelzi, hogy a szabály mindenhol alkalmazható: morféma- belül, morfémahatáron és szóhatáron egyaránt). A lexikális fonológia keretében pedig (l. 1.1.1), ahol a szabályok két nagy csoportra oszlanak, lexikálisakra (a szótáron belül működő, szavak felépítésére használatos szabályokra) és posztlexikálisakra (a lexikális szabályok lefutása után, a már összefűzött mondatokon működésbe lépő szabályokra), már ezt sem kell jelezni, elég a szabályt a posztlexikálisak közé sorolni:

$$(4) \quad C_i C_i \longrightarrow C_i:$$

Nevezzük (4)-et az ikeredés szabályának.² A *maradt*-típusú esetekben a felszíni alak a zöngésségi hasonulás (l. 2.2.1.) és az ikeredés egymást követő

² A szabály posztlexikális voltát számos érv támasztja alá: egyrészt a Szerkezetörzés elve alapján lexikális szabály nem vezethet be olyan fonológiai jegyet, ami a mögöttes elemkészletben nem szerepel, márpedig a [+ hosszú] jegyről beláttuk, hogy nem szükséges a mássalhangzók mögöttes ábrázolásában. Másrészt az ikeredés mindenféle szintaktikai határon keresztül érvényes (feltéve, hogy nincs szünet a két azonos mássalhangzó között), ugyanakkor úgynevezett levezetetlen környezetben (tehát morféma- belül, mögöttes ge-

alkalmazásával vezethető le, így: /marad+t/ → maratt → [mərɒt:]. Hogyan ábrázoljuk ezek után a mögöttes „hosszú mássalhangzót” tartalmazó szavakat? A hagyományos magyar hangtani felfogás szerint a *matt*-féle szavak három fonémából állnak: az /m/ és az /a/ után egyetlen hosszú /t:/ van bennük, amelynek a hosszúság ugyanolyan tulajdonsága, mint a dentális képzési hely vagy a zárhang-jellegű képzési mód. De ha az ikeredés szabálya már amúgy is benne van a nyelvtanunkban, „semmibe sem kerül” azt mondani, hogy a *matt* morféma négy mögöttes szegmentumból áll: az /m/ és az /a/ után két egyforma, rövid /t/ következik, amelyek a (4) szabály segítségével olvadnak össze egyetlen hosszú felszíni mássalhangzóvá. Mit nyerünk ezzel a megoldással? A magyar mássalhangzórendszer terjedelme majdnem a felére csökken: nem negyvenhat (negyvennyolc mínusz /v:/, /ž:/³), hanem csupán huszonnégy elemből áll (amelyek előfordulhatnak magukban és — a /v/ és a /ž/ kivételével — párosan, geminátaként egyaránt); a hosszúság mint fonológiai jegy szükségtelenné válik a mássalhangzók körében; az ikeredés szabályát pedig a legegyszerűbb, (4) formában fogalmazhatjuk meg a bonyolultabb (2) helyett. (Továbbá: ez az ábrázolási mód hívebben tükrözi azt a fentebb említett aszimmetriát, amely a rövid mássalhangzók korlátozatlan és a gemináták sokféle szempontból hiányos, erősen korlátozott előfordulása között áll fenn: az utóbbiak bonyolultabb (= hosszabb) ábrázolása korrelál jelöltebb státuszukkal.) Egyébként a nemzetközi fonológiai irodalomban a geminálás megoldás annyira magától értetődőnek számít, hogy nem is szokás érvekkel alátámasztani. A címben feltett kérdésre tehát így válaszolhatunk: a magyar mássalhangzórendszerben nincsenek hosszú mássalhangzók; de a mögöttes ábrázolásokban vannak gemináták, amelyek

minátákra) is alkalmaznunk kell; végül az ikeredés hatóköre a beszédsebesség fokozásával és/vagy a beszédstílus-skála lezserebbik vége felé haladva bővül, ha igen kis mértékben is: nevezetesen az affrikátákra is kiterjed, amelyek lassú/formális beszédben nem ikerednek automatikusan (l. az 5.6. pontot). Ez utóbbi megszorítást is figyelembe véve a szabályt a következőképpen formalizálhatjuk (a [β F] jelölés a szegmentumok összes külön nem említett jegyének azonosságára utal):

$$\begin{array}{ccccc}
 \left[\begin{array}{c} C \\ \alpha \text{ foly} \\ \alpha \text{ késl} \\ \beta F \end{array} \right] & & \left[\begin{array}{c} C \\ \alpha \text{ foly} \\ \alpha \text{ késl} \\ \beta F \end{array} \right] & & \\
 1 & & 2 & \longrightarrow & 1 \quad \emptyset \\
 & & & & [+hosszú]
 \end{array}$$

³ Hosszú */v:/ és */ž:/ mint mögöttes szegmentum akkor sem létezik, ha a hosszú mássalhangzók itt javasolt elemzését nem fogadjuk el. Minden felszíni [v:] és [ž:] morféma- vagy szóhatáron jön létre (hasonulással vagy anélkül): *évvel*, *év végén*; *rozssal*, *kis zsák*.

a (náluk sokkal számosabb) levezetett geminátákhoz hasonlóan ikeredve, hosszú felszíni mássalhangzóként jelennek meg a fonológia kimenetén, a fonetikai ábrázolásokban.

A mögöttes gemináták geometrikus (autoszegmentális) ábrázolása „fél-úton” van a hagyományos, hosszú mássalhangzós és az imént bemutatott, két azonos rövid mássalhangzó egymásutánját feltételező megoldás között, miáltal elkerüli az előbbiből következő típusburjánzást és az utóbbival járó elemisméltést egyaránt, miközben a geminátáknak a rövid mássalhangzóknál bonyolultabb ábrázolását, a hosszúság fonológiai jegyének mellőzhetőségét és az ikeredés egyszerű megfogalmazását fenntartja; mi több, e két utóbbit még fokozni is képes.

Az időzítési tengely különválasztásával (vö. 1.2.) a következőképpen oldódik meg a „hosszú mássalhangzók vagy gemináták” dilemmája. Az autoszegmentális keretben **egyszerre** állíthatjuk, hogy például egy mögöttes hosszú mássalhangzó egyetlen szegmentum (a gyökértengelyen) és ugyanakkor mássalhangzó-kapcsolat (az időzítési tengelyen). Az ikeredés szabályára azonban továbbra is szükség van a morfémahatáron kialakuló hosszú mássalhangzók összekapcsolásához, például:

$$(5) \quad \begin{array}{cc} C & C \\ | & | \\ t & t \end{array} \longrightarrow \begin{array}{cc} C & C \\ \diagdown & \diagup \\ & t \end{array}$$

Így a [+ hosszú] jegy kiiktatható a nyelvtanból, hiszen semmi akadályja sincs, hogy a hosszú magánhangzókat is így ábrázoljuk (vö. Vago 1987a):

$$(6) \quad \begin{array}{cc} V & V \\ \diagdown & \diagup \\ & a \end{array} \quad (= /a:/)$$

Az ikeredés egyébként egy univerzális elv, a Kötelező Kontúr Elve (KKE = OCP, *Obligatory Contour Principle*, vö. McCarthy 1986) automatikus következménye (pontosabban több lehetséges következményének egyike), ilvenformán „ingyen” van, nem teszi a nyelvtant bonyolultabbá. Maga az elv így fogalmazható meg:

- (7) KKE: A melódiatengelyeken két azonos elem nem állhat közvetlenül egymás mellett.

Ez az elv nemcsak teljes szegmentumok ikeredését okozhatja, hanem részlegesen összekapcsolódó fák teljes(ebb) összekapcsolását is. Ha ugyanis két szomszédos fa valamelyik jegye (például hasonulási szabály révén) közössé válik, univerzális — a KKE-n alapuló — konvenció alapján minden további megegyező jegyük is közös, a két fát összefűző jeggyel helyettesítődik. Azok az osztálycsomópontok, amelyek így most már csupa közös jegyet dominálnak, maguk is egybeolvadnak. Teljes azonosság esetén ez egészen a gyökércsomópontig folytatódik. Ilyenformán ikeredés nélkül is létrejöhetnek gemináták; ikeredésre csak olyankor van szükség, ha két mögöttesen is megegyező szegmentum morfológiai művelet révén kerül egymás mellé.

2.2. Zörejhangok (obstruensek)

A zörejhangok (zárhangok, réshangok, affrikáták) legfontosabb közös tulajdonsága az, hogy zöngés/zöngétlen párokban fordulnak elő a mássalhangzókészleten belül (ebből a szempontból a /h/ idetartozása kétséges) és hogy részt vesznek a zöngésségi hasonulásban (mégpedig a szabály célpontjaként /target/ és kiváltójaként /trigger/ egyaránt; ezúttal a /v/ viselkedése (is) felemás, hiszen rajta végbemegy a zöngésségi hasonulás: *tévhit* [fh], *távkapcsoló* [fk], de előtte nem: *részvét* *[zv], *pótválasztás* *[dv]).

2.2.1. Zöngésségi hasonulás

A magyarban nem állhat egymás mellett két, zöngésség tekintetében egymástól eltérő zörejhang. A szó eleji mássalhangzókapcsolatok közül azok, amelyeknek egyik tagja sem zengőhang, mindig teljes egészükben zöngétlenek: *sport*, *stop*, *skála*, *szpáhi*, *sztár*, *sztjeppe*, *szkíta*; többnyire még a szabálytalanok is: *pszeudo*, *xilofon*, *szfinx*. Egyetlen kivételcsoport van, s ez a későbbiekben még fontosnak fog bizonyulni: a *tviszt*, *kvarc* típusú szavakban zöngétlen zárhang + zöngés réshang kapcsolat található, ahol azonban az érintett zöngés réshang mindig a /v/. A morfémán belüli (intervokalikus és morfémavégi) zörejhang-kapcsolatok vagy végig zöngétlenek (*pitypang*, *puszpáng*, *ráspoly*; *szeptember*, *bukta*, *kaftán*, *asztal*, *este*; *kesztyű*, *bástya*; *sapka*, *patkó*, *butykos*, *dafke*, *deszka*, *táska*, *kocka*, *bocskor*, *klopfol*, *bukfenc*, *aszfalt*, *násfa*; *kapszula*, *tari*; *tepsi*, *taksál*; *nátha*; *kapca*, *vakcina*; *kapcsol*; illetve *kopt*, *akt*, *szaft*, *liszt*, *test*, *jacht*; *maszk*, *barack*; *copf*; *gipsz*, *koksz*; *taps*, *voks*; sőt még az olyan rendhagyó felépítésű helységnevekben is, mint *Apc*, *Detk*, *Batyk*, *Recsk*, *Szakcs*, *Paks* stb.) vagy végig zöngések (*rögbi*, *azbeszt*; *labda*, *Magda*, *bovden*, *gazdag*, *rozsdá*; *mezsgye*; *izgul*, *pezsgő*; *udvar*, *fegyver*, *özvegy*; *kobzos*, *madzag*, *vegzál*; *habzsol*; illetve *smaragd*, *kezd*, *pünkösöd* [zd], *kedv*, *edz*). Azok a jövevényszavak, amelyek eredetileg eltérő

zöngésségű zörejhang-kapcsolatot tartalmaztak, automatikusan igazodnak ehhez a mintához: *futball* [db], *Macbeth* [gb], *matchbox* [jb], *anekdota* [gd], *afgán* [vg]; *abszolút* [ps], *obstruens* [pš], *abcúg* [pt^s], *abház* [ph], *Buddha* [th], *joghurt* [kh], és így tovább. Figyeljük meg, hogy ismét a /v/-re végződő kapcsolatok azok; amelyek minderről nem vesznek tudomást: *pitvar*, *akvárium*, *köszvény*, *ösvény*.

Toldalékoláskor a tövégi zöngétlen zörejhang zöngéssé válik, ha a toldalék zöngés zörejhanggal kezdődik, pl. *kalapban* [b:], *kútban* [db], *fütytyben* [d^yb], *zsákban* [gb], *széfben* [vb], *részben* [zb], *lakásban* [žb] *ketrecben* [d^zb], *Bécsben* [jb]; és megfordítva: a tövégi zöngés zörejhang zöngétlenné válik, ha a toldalék zöngétlen zörejhanggal kezdődik: *rabtól* [pt], *kádtól* [t:], *ágytól* [t^yt], *melegtől* [kt], *szívtől* [ft], *víztől* [st], *garázstól* [št], *bridzstől* [čt]. Ez a hasonulás tehát jobbról-balra hat (regresszív). Ha kettőnél több zörejhang áll egymás mellett, a szabály többször is működhet egymás után: *lisztből* [stb] → [sdb] → [zdb], *pünkösdtől* [ždt] → [žtt] → [štt] → [št]; ezt úgy mondjuk, hogy a szabály (jobbról-balra) iteratív. Végül a szabály nemcsak toldalékoláskor, hanem összetétel-határon (*rabszolga* [ps]) és szóhatáron (*nagy kalap* [t^yk]) keresztül — továbbá, amint az *afgán*-féle példákbl látszik, levezetetlen környezetben — is működik, vagyis posztlexikális (de kötelező és tempó-független).

A zengőhangok nem vesznek részt a hasonulásban: nem zöngétlenednek (*szemtől*, *büntől*, *toronytól*, *faltól*, *örtől*, *szájtól*) és nem zöngésítenek (*kalapnak*, *kútnak*, *fütytynek*, *zsáknak*, *széfnak*, *résznek*, *másnak*, *perecnek*, *csúcsnak*); természetesen morféman belül, valamint összetétel-határon és szóhatáron keresztül sem (*ajtó*, *szempilla*, *kis lakás*).

Két olyan szegmentum van, amely a szabály működése szempontjából felemásan viselkedik. Az egyik a /v/, amelyen végbemegy a hasonulás (*szívtől* [ft]), de amely nem zöngésíti az előtte álló zörejhangot: *hatvan* [tv], *[dv]. A másik a /h/, amely viszont éppen fordítva: nem képezi a szabály bemenetét (*pechből* [xb], *[γb]), viszont a szabály környezetét alkotja: *adhat* [th]. Mindezt így foglalhatjuk össze:

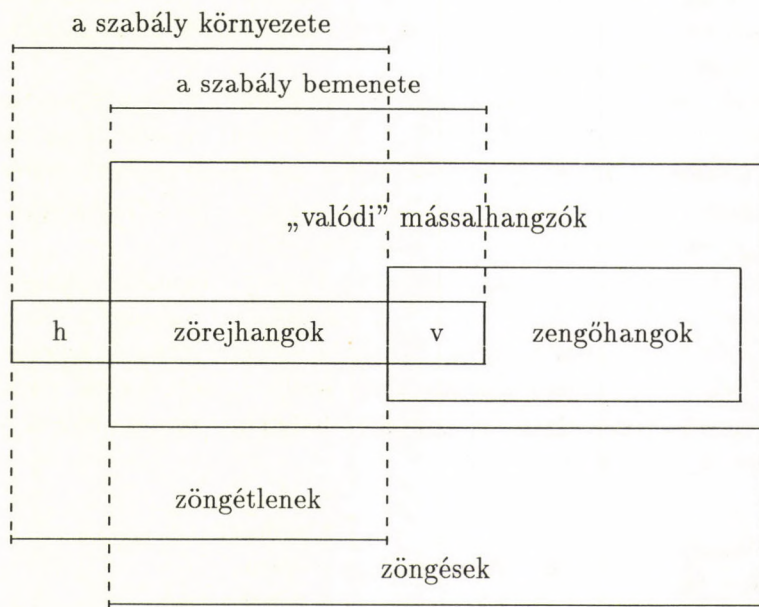
$$(8) \quad \left[\begin{array}{c} \text{zörejhangok} \\ (\text{kivéve } /h/) \end{array} \right] \longrightarrow [\alpha \text{ zöngés}] / \text{ — } \left[\begin{array}{c} \text{zörejhangok} \\ (\text{kivéve } /v/) \\ \alpha \text{ zöngés} \end{array} \right]$$

ahol az α azt jelenti, hogy a két zörejhang zöngésségének megegyezőnek kell lennie: ha a környezetben lévő (a jobboldali) zörejhang zöngés, a kimenet (a baloldali zörejhang) is zöngés lesz, ha pedig az előbbi zöngétlen, az utóbbi is az.

A szabály formalizálásához a 3.1. pontban teszünk további előkészületeket; a véglegesen formalizált szabály az 5.1. pontban található (3), illetve (4) alatt. Most csupán annyit jegyzünk meg, hogy a /h/ és a /v/ felemás viselkedésének magyarázata abban rejlik, hogy mindkettő félig-meddig kívül esik a zörejhangok és a zengőhangok egymással szemben álló osztályán: a /v/ valahol a kettő között (előfordul olyan szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok második tagjaként, amelyeknek az első tagja zárhang: *tviszt*, *kvarc*, *gvárdián*; ezt rajta kívül egyetlen zörejhangról sem mondhatjuk el, a — nem nazális — zengőhangokról viszont annál inkább: *próba*, *tréfa*, *kráter*, *platán*, *klassz*; *bronz*, *drága*, *gránit*, *blokk*, *gleccser*; nem zöngésíti az előtte álló zörejhangokat: *svéd*, *szvit*, *tviszt*, *kvarc*; *pitvar*, *István*; *kötvény*, *hatvan*; *ott volt*; ebben ugyancsak a zengőhangokra hasonlít; ugyanakkor mégsem lehet minden további nélkül a zengőhangokhoz sorolni, hiszen rajta végbemegy a hasonulás: *szívtelen* [ft], *távkapcsoló* [fk]), a /h/ pedig a zörejhangok osztályának mintegy a zengőhangokkal ellentétes oldalán helyezkedik el, bizonyos értelemben az egész mássalhangzórendszeren kívül:

(9)

A zöngésségi hasonulás szabályának fenti összefoglalásában a „zörejhangok” kifejezést a lehető legtágabban értelmeztük (azaz beleértettük a /h/-t is, meg a /v/-t is). Ha most ezt az osztályt szűken értelmezzük, tehát a /h/-t és a /v/-t egyaránt kizárjuk belőle, a szabályt így írhatjuk fel:

$$(10) \left[\begin{array}{c} \text{zörejhangok} \\ (\text{és a } /v/) \end{array} \right] \longrightarrow [\alpha \text{ zöngés}] / \text{ — } \left[\begin{array}{c} \text{zörejhangok} \\ (\text{és a } /h/) \\ \alpha \text{ zöngés} \end{array} \right]$$

Befejezésül jegyezzük meg, hogy a fenti regresszív zöngésségi hasonuláson kívül a magyarban van egy progresszív (előreható, balról-jobbra működő) zöngésségi hasonulás is, amely a szóvégi /j/-t zöngétlen zörejhang után (szünet előtt) zöngétlen [ç]-vé teszi (s ezzel a zengőhangok közül áttolja a zörejhangok — ezen belül a réshangok — osztályába): *dőjj, rakj, kapj*, vö. 2.3.1. Ez az érdekes kis szabály egyben precedenst teremt a /v/ zengőhangként való felfogásához. Mindezt a 3.1. pontban fogjuk továbbgondolni.

2.2.2. Zárhangok

A /p b t d k g/ idetartozása nem kétséges; a /t^y d^y/ azonban az irodalomban gyakran az affrikáták közé sorolva jelenik meg (l. pl. Szende 1990:175kk).

Fonetikai megvalósításuk valóban gyakran affrikátaszerű, mégpedig a fonetikai környezettől függően változó mértékben: hangsúlyos magánhangzó előtt (*tyúk, gyár*) és szó végén (*fütyü, vágy*) erősebben, hangsúlytalan magánhangzó előtt — különösen a /d^y/ esetében, pl. *magyar* — jóval kevésbé, zárhang előtt (*ágyban*) pedig rendszerint egyáltalán nem. /r/ előtt gyakran találunk némi zörej-összetevőt (*bugyrok*); /l/ előtt (*fátylak*) rendszerint a zárhangokra jellemző laterális zár-felpattanás (vö. *hátlap*) figyelhető meg, s csak erősen nyomatékos ejtésben bukkan fel a valódi affrikátáknál tapasztalt réskomponens (vö. *vicclap*). A nazálisok közül /m/ előtt (*hagyma*) csekély affrikáltság lehetséges, /n/ és /n^y/ előtt azonban semennyi sem (*hagyna, hegynyi*). Az affrikáltság mértéke függ a beszédsebességtől is: lassú, tagolt beszédben jóval feltűnőbb, mint fesztelen, gyors beszédben. A változók és változatok ilyen széles skálája eleve felkelti a gyanúkat, hogy itt alapvetően zárhangokról van szó, amelyek a megfelelő környezetekben fiziológiai okok miatt affrikálódnak, nem pedig igazi affrikátákról, hiszen azoknál ilyen változatosság nem lehetséges. Gondoljunk az angol /t/ némileg hasonló esetére: egyes nyelvjárásokban a megfelelő környezetekben affrikálódás megy végbe rajta ([tʰ]), ez azonban a /t/-nek a fonéma-rendszerben elfoglalt helyét természetesen nem érinti.

Található-e olyan konkrét érv, amelynek alapján a /t^y d^y/-nek a zárhangokhoz sorolása nem csupán lehetséges, hanem erősen indokolt is? Két ilyen érv van. Az egyik a zárhang + zárhang és affrikáta + zárhang kapcsolatok első tagjának felszíni megvalósításán alapul. Az ilyen helyzetben álló zárhangokat képviselheti felpattanás nélküli változatuk, pl. *kapta* [kɒpˈtɒ], *rakta* [rɒkˈtɒ], az affrikátákat viszont természetesen nem, mivel nincsen ilyesmiük: *bocskor* [boʃkɒr] (*[boʃˈkɒr]), *barack* [bɒrɒtˈk] (*[bɒrɒtˈk]). Mármost az ilyen helyzetű /t^y d^y/ rendszerint felpattanás nélküli: *hegytől* [hetˈyːtöl] (*[hetˈyːtöl]), *hagyd* [hɒdˈyːd] (*[hɒdˈyːd]), illetve esetenként (veláris előtt?) ingadozhat: *hetyke* [hetˈyːke] (~[hetˈyːke]). Ez a tulajdonságuk világosan a zárhangokhoz tartozónak mutatja őket (vö. Cséresnyési 1992:82).

A másik érv azon a jelenségen alapul, hogy az affrikáták ellenállóbbak a szóhatáron keresztül történő ikeredéssel szemben, mint a zárhangok: vö. *makacs csacsi* [mɒkɒʃ-ʃɒʃi], de *konok kamasz* [konokːɒmɒʃ] (részletesebben l. az 5.6. pontban). Ha most megvizsgáljuk a *ramaty tyúk*, *nagy gyár* típusú szókapcsolatokat, azt találjuk, hogy az ikeredés automatikusan és kötelezően végbemegy, ellentétben a valódi affrikátákkal. Ez a fentiek fényében egyáltalán nem meglepő, hiszen egy ikeredett gemináta nem más, mint az adott mássalhangzó felpattanás nélküli és „rendes” változatának (realizációjának) egymásutánja.

Összegezve: a /tʲ dʲ/ a magyarban olyan palatális zárhangok, amelyek a megfelelő fonetikai környezetben, a megfelelő hangsúlyviszonyok között és a megfelelő beszédsebesség, illetve beszédstílus esetén affrikálódnak, amint ez palatális zárhangok esetében fiziológiai tényezők következtében várható is. Ez azonban nem ok arra, hogy az affrikáták közé soroljuk őket.

2.2.3. Affrikáták

A magyarban számos olyan felszíni affrikáta van, amely nem mögöttes affrikátára megy vissza. A [tʲç], [dʲʃ] hangokról a 2.2.2. pontban beláttuk, hogy a /tʲ/, /dʲ/ palatális zárhangok megvalósításai. Zárhang + réshang szekvenciák összeolvadásával is létrejöhetnek (hosszú) affrikáták: *lát[sz]* [la:tʲs:], *kétség* [ke:č:e:g]; erről részletesebben lásd az 5.2. pontot. — Mindezekén kívül azonban „eredeti” affrikáták is vannak: a /tʰ/ és /č/ nyilvánvalóan ide tartozik, de vajon ezek zöngés megfelelője is része a mögöttes affrikátakészletnek? (Siptár 1989a, 1993a; vö. továbbá: Kázmér 1961, Fónagy–Szende 1969, Abaffy 1975, Szende 1975, 1990, 1992, Kassai 1980, É. Kiss–Papp 1984, Nádasdy–Siptár 1989, Cseresnyési 1992.)

A [dʲ] beszédhang a magyarban háromféle forrásból eredhet. Lehet a /tʰ/ zöngés realizációja (azaz zöngésségi hasonuláson átesett példány: *lécből* [le:dʲböl], *táncba* [ta:ndʲba]), ekkor természetesen semmi szükség mögöttes /dʲ/-ből való levezetésére. Előfordulhat a *pénz* [pe:ndʲ], *benzin* [bendʲin]-féle alakokban, itt azonban /nz/ mögöttes mássalhangzó-kapcsolatról van szó, s a [d] ugyanúgy betoldott, inorganikus elem, mint a *szomszéd*-beli [p], az *oromzat*-beli [b], a *München*-beli [tʲ], és így tovább. Végül a *madzag*, *bodza*, *pedz*-féle szavak esetében a (hosszú felszíni affrikáta) [dʲ:] kétféle elemzése lehetséges: gemináta /dʲdʲ/ → [dʲ:], vö. *vicces* /tʰstʰ/ → [tʰ:], vagy pedig /d-z/ → [dʲ:], vö. *játszik* /t-s/ → [tʰ:]. Az első megoldás esetében fel kellene tennünk egy önálló mögöttes /dʲ/-t.

Csakhogy ennek a mögöttes elemnek meglehetősen furcsa lenne az eloszlása: szó elején vagy mássalhangzó utáni helyzetben egyáltalán nem fordulna elő, mássalhangzó előtt csupán egy maroknyi toldalékos alakban lenne megtalálható, magánhangzók között és szó végén (magánhangzó és szóhatár között) viszont kizárólag kettőzötten (hosszan) állhatna. Ezt a magyar mássalhangzórendszer egyetlen más tagjánál sem tapasztalható furcsa eloszlást minden ízében automatikusan megmagyarázza a /d-z/ mögöttes mássalhangzó-kapcsolatot felvevő elemzés. Lássuk tehát, mi hozható fel ellene.

Háromféle lehetséges ellenérv merül föl. (a) A *madzag*-beli hosszú affrikáta és a *vadzag*-féle példákban előforduló összeolvadás-mentes [d] + [z] kapcsolat közötti felszíni szembenállás azt mutatja, hogy az előbbi nem eredeztethető mögöttes mássalhangzó-kapcsolatból. (b) A C_iC_jC_k kapcsolatok (pl. *kardvirág*) — a gyorsbeszéd-beli mássalhangzó-kieséseket most figyelmen kívül hagyva — rendszerint nem egyszerűsödnek kéttagúvá, míg a C_iC_jC_j kapcsolatok (pl. *keddre*) igen (vö. 5.6.). Miután a tövégi (hosszú) *dz*-k mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt megrövidülnek, nem lehetnek mássalhangzó-kapcsolatok. (c) A *vakarószik*-féle szavakban rövid [dʲ] is lehet, tehát a *dz* eloszlása mégsem annyira szokatlan, s így az önálló mögöttes elem felvétele indokoltabb. — Vajon megállják-e a helyüket ezek az ellenérvek?

(a) A *madzag* ([dʲ:]) és a *vadzag* ([d-z]) közötti fonetikai különbség teljesen párhuzamos a *metszi* ([tʰ:]) és *hátszél* ([t-s]) közötti különbséggel: a *vadzag*/*hátszél*-ben belső szóhatár (összetétel-határ) található a zárhang és a réshang között, amely (gondozott

beszédben) megakadályozza hosszú affrikátává való összeolvadásukat. Következésképp a *madzag/vadzag* típusú felszíni szembenálláson alapuló ellenérv nem bizonyul tarthatónak.

(b) Mássalhangzó mellé kerülve minden morféman-beli hosszú mássalhangzó meg-rövidül (*sakktól* [šoktol]); ez a [d^z:]-re is vonatkozik (*edzve* [ed^zve]). Ez azonban csak annyit bizonyít, hogy a degeminációs szabály alkalmazását megelőzően (nem mássalhangzó-kapcsolat, hanem) hosszú [d^z:] hang van a szóban forgó helyen, de nem következik belőle, hogy ez a hosszú [d^z:] /d^zd^z/-re, nem pedig /d-z/-re megy vissza. Figyeljük meg a *játszhat* [ja:t^hot] típusú eseteket, ahol a degemináció bemenete ugyancsak (és nyilvánvalóan) nem mögöttes gemináta, hanem összeolvadás eredménye. Tehát ez az ellenérv sem állja meg a helyét.

(c) A *vakaródzik*-féle szavakban (legalábbis sok beszélőnél) szabad váltakozás figyelhető meg rövid [d^z] és hosszú [d^z:] (valamint egyszerű [z]) között. Ez ellentmondani látszik annak a fentebbi megállapításnak, hogy magánhangzóközi helyzetben nem állhat rövid [d^z]. Azonban a szabad váltakozás éppen azt bizonyítja, hogy itt a hosszúság irreleváns: vagyis hogy az adott helyzetben nem lehetséges hosszú/rövid szembenállás. Miután pedig a nem-ingadozó esetekben mindig hosszú [d^z:] található (*madzag*), kézenfekvő, hogy a *vakaródzik*-félekben nem rövid /d^z/, hanem (a szó hosszúsága következtében erősen ingadozó időtartamú, redukálódásra hajlamos) [d^z:] található, amely a fentiek alapján /d-z/ kapcsolatra is visszamehet. Tehát mindhárom lehetséges ellenérvről beláttuk, hogy összeegyeztethető a *dz*-nek hangkapcsolatként való elemzésével.

A */d^z/ mögöttes mássalhangzó létezésére tehát semmiféle érvényes bizonyíték nem hozható fel (vö. E. Kiss-Papp 1984, Siptár 1989a, 1993a).

A *dzs* esetében azonban körülbelül egyensúlyban vannak a /j/ és a /d-ž/ elemzést támogató érvek. A szó eleji előfordulások (*dzsámi*, *dzsóker*, *dzsem*) önálló /j/ létezésére utalnak, a szó belseji és szó végi *dzs*-k jellegzetes, a *dz*-vel meglehetősen párhuzamos viselkedése viszont arra, hogy /d-ž/ kapcsolatról van szó. Ez az ellentmondás elvben háromféleképpen oldható fel. (Az alábbiakban a jobb követhetőség érdekében [dž]-vel jelöljük a *dzs*-nek megfelelő beszédhangot, /j/-vel ill. /d-ž/-vel a két szóbanforgó elemzést.)

1. Feltételezhetnénk, hogy — természetesen a *rácsban* [ra:džbon]-féle hasonulásos esetektől eltekintve — a [dž] mindig /d-ž/-re megy vissza. Ebben az esetben a degeminációs szabály érvényességi körét ki kellene terjeszteni a szó eleji helyzetre — miután a szó elején a felszínen nem állhat gemináta, egy ilyenféle redundanciaszabály (morfémaszerkezeti feltétel, ill. felszíni fonetikai megszorítás) amúgyis szükséges, egyszerűen csak meg kellene engednünk, hogy a levezetés során működésbe lépjen, ha őt megsértő ábrázolás jön létre a /d-ž/ → [dž:] összeolvadás révén.

2. Egy másik lehetőség lenne azt mondani, hogy a *dzsámi* fonológiai felépítése /ja:mi/, de a *hodzsa-é* /hodža/; ez megmagyarázná az említett kétféleséget, de a /j/ eloszlását meglehetősen egyoldalúvá tenné (ráadásul nem is lehetne eldönteni, hogy például a *lembérdzsek*-ben /lemberek/ vagy /lembérdzek/ (→ lembérdžek → [lembérdžek]) van-e.

3. Végül elfogadhatnánk azt a hagyományos álláspontot is, hogy a [dž] mindenütt /j/; ekkor azonban megmagyarázandó, hogy a magánhangzók közötti (*menedzser*) és szóvégi (*bridzs*) előfordulásai (néhány szórványos kivétellel, pl. *fridzsider* [-idži-], *Roger Moore* [-odže-]) miért egyöntetűen hosszúak. Azt mondhatnánk erre, hogy egyfajta jövevényszó-gemináció működik ezekben az esetekben (vö. *dopping* /-pp-/, *szvetter* /-tt-/, *sakk* /-kk/, *meccs* /-čč/). Ez meglehetősen tetszetős elgondolás a *menedzser*, *bridzs* típusú szavaknál, csakhogy a szókinsnek az a rétege, amelybe pl. a *hodzsa* tartozik, nem mutatja ennek a folyamatnak a nyomát, vö. *mecset* (*meccset, *mecsett) stb., a *hodzsa dzs*-je mégis hosszú.

Az első megoldás technikailag igen elegáns, de némileg intuícióellenes és, ami a nagyobb baj, a /dž/ nem illik bele a megengedett szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok rendszerébe (l. Siptár 1980a,b). Ámbár a második és harmadik megoldás kevésbé elegáns (és a fenti ellenvetések állnak rájuk), úgy tűnik, bármelyikük — és legvalószínűbben valamilyen kombinációjuk, például a /j/ fokozatos terjedése a /d-ž/ rovására a szókezdő

belül — jobban megfelel, mint az első. Következésképp, ha némi fenntartással is, a /j/ önálló mögöttes mássalhangzóként való felfogását elfogadhatjuk.

A 2.2.3. pont elején feltett kérdésre tehát így felelhetünk: a magyar mássalhangzórendszer tagjai között három affrikátát találunk: ezek a /t^s/: *cica*, /č/: *csúcs* és /j/: *dzsem*.

2.3. Zengőhangok (szonoránsok)

A zengőhangok nem vesznek részt a zöngés/zöngétlen szembenállásban (ez különbözteti meg őket a zörejhangoktól); redundáns módon valamennyien zöngések. Ezt a tényt a következő redundanciaszabályban rögzíthetjük:

$$(11) \quad [+ \text{ szon}] \longrightarrow [+ \text{ zöng}]$$

Következésképp mögöttes ábrázolásukban a zöngésségükről nem kell említést tennünk. A zengőhangokon belül két nagyobb osztályt különböztethetünk meg: a nazálisokat (/m n n^y/) és a nem-nazálisokat, ide soroljuk a hagyományosan likvidáknak nevezett /l r/-t és a /j/-t, valamint a 2.2.1 pontban mondottak értelmében a /v/-t is.

2.3.1. A /j/ státuszáról

Ebben az értekezésben a 'réshang' terminust a nemzetközi terminológia 'frikatíva' = 'spiráns' szakkifejezésének értelmében használjuk. A hagyományos értelmezésben azonban a 'réshang' terminus általánosabb jelentésű: a szorosan vett frikatívákon kívül magában foglalja a /j/-t ('palatális közép-réshang'), sőt az /l/-et is ('oldalréshang'). Ez a szóhasználat is koherenssé tehető (ha megengedjük, hogy a 'réshangok' osztálya keresztbevágja a zörejhang-zengőhang kettősséget). A jelen értekezésben azonban a 'réshang' terminust a zörejhangok egyik alosztályára, a frikatívákra alkalmazzuk. Az /l/ esetében ez tisztán terminológiai kérdés, és nem is érdemel több szót. A /j/ vonatkozásában viszont bonyolultabb a helyzet, hiszen nem magától értetődő, miért ne lehetne a szó szoros értelmében réshang (= frikatíva, tehát zörejhang).

Ezt azonban sem fonetikai, sem fonológiai tulajdonságai nem támasztják alá. Fonetikai szempontból a /j/ palatális approximáns, hiszen képzésekor nem keletkezik zörej. Egy esetben találunk (valódi) réshangot: mássalhangzó után, abszolút szóvégen: ekkor zöngétlen mássalhangzó után zöngétlen (fortis) palatális réshang ([ç]) áll: *kapj*, *rakj*, *dőfj*; zöngés mássalhangzó után pedig lenis palatális réshang jelenik meg, amely (mint az abszolút szó-

végi zöngés zörejhangok általában) jórészt elveszíti ugyan a zöngességét, de nem fortizálódik: *dobj*, *vágj*, *fürj*, *szomj*.⁴

A /j/ alapváltozatát tehát fonetikailag nem indokolt réshangnak tekinteni. De hátha fonológiailag zörejhangként viselkedik? Ha így lenne, fonetikai természete nem sokat nyomna a latban, különösen miután réshang- és nem-réshang-változatokat egyaránt találunk. Csakhogy a /j/ fonológiailag sem lehet zörejhang, hiszen ekkor részt kellene vennie a zöngességi hasonulásban (l. 2.2.1.); márpedig egyértelműen nem vesz részt: *ajtó* *[ɔçto:], *fáklya* *[fa:gja] (vö. Nádasy–Siptár 1989, Siptár 1990d, 1993a).

Ha azonban a /j/ nem réshang, akkor micsoda? A kézenfekvő válasz erre az, hogy félmagánhangzó (glide, 'siklóhang'). Csakhogy ekkor felmerül a kérdés: vannak-e a magyarban diftongusok? (Vö. Kylastra–de Graaf 1980, Kassai 1984, Kylastra 1984.) Pontatlan kérdésre csak pontatlan válasz adható: akár igennel, akár nemmel válaszolunk, a helyes válasznak csak egyik oldalát ragadtuk meg. Különbséget kell ugyanis tennünk fonetikai és fonológiai diftongusok között. A fonetikai diftongusok létezése vagy nem létezése nem elemzés kérdése, hanem ténykérdés. A magyar hangfolyamatban kétségtelenül előforduló (fonetikai) diftongusok fonológiai elemzése az a pont, ahol vitára, érvelésre van szükség (illetve: egyáltalán lehetőség).

Mármost arra, hogy a magyar nyelv **fonológiai** rendszerében nincsenek diftongusok, eléggé meggyőző érvek hozhatók fel. Először is: miután /j/ szinte minden magánhangzó előtt/után előfordulhat, a diftongusok (mint önálló fonológiai entitások, komplex szegmentumok) bevezetése szinte meghatározózná a magyar magánhangzó-állományt anélkül, hogy ezzel bármit nyernénk. Azután: a magyar „diftongusok” soha nem alternálnak monoftongussal (vö. angol *crime/criminal* stb.). További érveket ad a jV-kezdetű szavak névelő-választása (*a játék*, **az játék*), illetve a Vj-végű szavak *-val/vel* ragos alakja (*vajjal*, **vajval*). Mellesleg a /j/ kettőzhetősége egymagában is kizárja a diftongusos elemzés lehetőségét.

Ha tehát a magyarban (fonológiailag) nincsenek diftongusok, a /j/ félmagánhangzóként való elemzése nem különösebben indokolt. De akkor micsoda a /j/? A legegyszerűbb megoldás, ha nem-nazális szonoráns más-salhangzónak tekintjük: miután ezt az osztályt hagyományosan 'likvidák'-nak nevezik, terminológiai kérdés csupán, hogy ezt az elnevezést kiterjeszt-

⁴ A zöngés palatális réshang és a palatális approximáns IPA-jele sokáig egyaránt [j] volt; az 1989-es, legutóbbi átdolgozott változatban a zöngés palatális réshang jele [j] lett. Eszerint tehát a magyar /j/ megvalósítása szó végén, zöngétlen más-salhangzó után [ç]; szó végén, zöngés más-salhangzó után [j]; egyébként (tehát a legtöbb esetben) pedig [j].

jük-e a /j/-re.⁵ Eszerint a zengőhangokat egyszerűen két csoportra oszthatjuk: nazálisokra (/m n n^y/) és nem-nazálisokra (/l r j/); az utóbbiakat minden további nélkül 'likvidáknak' nevezhetjük. Egyetlen ellenérv merült fel ezzel kapcsolatban, amely a /-Cl/ és /-Cr/-végű tövekben bekövetkező magánhangzó-betoldáson alapul (Dressler-Siptár 1989). Például a /lepl/, /pokl/, /ba:tr/, /šöpr/ tövekbe szó végén és mássalhangzó előtt magánhangzó toldódik be (*lepel*, *pokol*, *bátor*, *söpör*), míg a *kapj*, *rakj* stb.-ben ilyen betoldásra nem kerül sor. Ez az érv azonban nem különösebben meggyőző, hiszen a legtöbb /-rk/, /-lk/, /-sk/, /-tk/, /-čk/, /-t^sk/ végű töben is megtörténik a betoldás (pl. *árok*, *telek*, *piszok*, *reték*, *csücsök*, *vacok*), míg az /-rt/, /-lt/, /-st/, /-št/, /-kt/, /-tt/ végűekben nem (pl. *kert*, *pult*, *koszt*, *rest*, *akt*, *ott*) — mégsem akarná senki azt állítani, hogy a /k/ és a /t/ a mássalhangzókészlet két különböző alosztályába tartozik (a képzési helytől eltekintve is). Az /l r/ és /j/ viselkedése közötti különbség hasonlóképpen különféle más tényezőknek is betudható (a legegyszerűbb a képzési hely eltérése), miközben az egységes osztályozásuk ('likvidák') fenntartható. Annál is inkább, mert más folyamatokban viszont ez a három szegmentum egyaránt és egyformán részt vesz (vö. B. Lőrinczy 1972). Ilyen például az /n/ teljes hasonulása a likvidákhoz (fesztelen beszédben): *ajánlat* [ɔja:l:ɔt], *olyan rossz* [oɟr:os:], *nagyon jó* [nɔd^yoɟ:o:], vagy az a (lezser beszédben megfigyelhető) törlési szabály, amely a szótagzárlatban álló likvidák kiesését okozza, pl. *leszálltok?* [lesa:tok], *egyszer csak* [ɛt^sɛ:ɕk], *leejtettem* [lɛ:tɛt:ɛm].⁶

2.3.2. Nazálisok és likvidák

A mögöttes nazálisok a bilabiális /m/, a dentális /n/ és a palatális /n^y/. A felszínen ezeken kívül található labiodentális [ɱ], palato-alveoláris [ɲ] és veláris [ŋ]. Ezek előfordulása erősen korlátozott: kizárólag homorgán (velük

⁵ Lass (1976:17–18) szerint még az angolban is indokolatlan a magánhangzó előtt álló /j/ és /w/ azonosítása az /aɪ/ és /aʊ/-féle diftongusok második elemével; tehát az a felfogás, hogy ezek egyaránt 'félmagánhangzók', nem állja meg a helyét. Ennélfogva a 'likvidák' (nem-nazális szonoráns mássalhangzók) osztálya kiterjeszthető az /l/ és /r/ mellett a szótag elején álló /j/ és /w/ szegmentumokra, miközben a 'félmagánhangzó' (nem szótagalkotó nem-mássalhangzó) kategória a diftongusok második elemére korlátozódna. (Vegyük észre, hogy a [ɹ] posztalveoláris approximáns (az angol /r/ szokásos megvalósítása) és a [j] palatális approximáns csak képzési helyben különböznek egymástól; minden egyéb tekintetben (az eloszlásukat is beleértve) teljesen párhuzamosak egymással.)

⁶ Dressler-Siptár (1989) az imént idézett (magánhangzó-betoldásos) érvelés alapján a /j/ számára külön osztályt nyit („approximáns”). Másrészt, amint már említettük, s amint a 3.1. pontban részletesebben is látni fogjuk, a /v/ zengőhangként való elemzése nem indokolatlan. Következésképp a likvidák körének a hagyományokhoz húbb kijelölése érdekében lehetséges lenne a nem-nazális zengőhangokon belül két alosztályt megkülönböztetni: a likvidák (/l r/) és az approximánsok (/j v/) alosztályát. Ezt a lehetőséget a jelen értekezésben figyelmen kívül hagyjuk.

azonos helyen képzett) mássalhangzók előtt fordulnak elő, tehát [ɱ] csak /f v/ előtt (pl. *honfi*, *honvéd*), [ɲ] csak /č j/ előtt (pl. *kinsz*, *findzsa*), [ŋ] pedig csak /k g/ előtt (pl. *fánk*, *rang*). Nyitva hagyva egyelőre azt a kérdést, hogy pontosan melyik mögöttes nazális húzódik meg e három nem-kontasztív felszíni nazális mögött, a képzési hely szerinti igazodást a következő szabályokkal ragadhatjuk meg:

- (12) a. $N \rightarrow \text{ɱ} / \_\_ \{f, v\}$
 b. $N \rightarrow \text{ɲ} / \_\_ \{č, j\}$
 c. $N \rightarrow \text{ɳ} / \_\_ \{k, g\}$

ahol N közelebből meg nem határozott nazálist jelöl. (12a-c) összevonható a következő rövidítő jelölésmóddal:

- (13) $[+ \text{ nazális}] \rightarrow [\alpha \text{ hely}] / \_\_ \left[\begin{array}{c} C \\ \alpha \text{ hely} \end{array} \right]$

ami annyit tesz, hogy bármely nazális képzési helyét tekintve igazodik a rákövetkező mássalhangzóhoz. Figyeljük meg, hogy (13) nem csupán a (12a-c) összevont jelölése, hanem e három szabály összegénél jóval általánosabb. Amint az 5.3. pontban látni fogjuk, (13) különböző módokon korlátozásra szorul az úgynevezett túlgenerálás megelőzése érdekében.

A likvidák viselkedésének legfontosabb vonása „ingatagságuk”, tehát az, hogy különféle helyzetekben gyakran kiesnek, mégpedig rendszerint pótlónyúlással (gyors/lezser beszédben akár anélkül is). Ez a tulajdonság leginkább az /l/-re jellemző, de kisebb mértékben az /r/ és /j/ esetében is megtalálható.

Az előző pontban említett *n*-hasonulási szabály ([ɔja:lɔt] stb.) bemelete tulajdonképpen tágabb: az /l/ is beletartozik, azaz az /l/ is hasonulhat a rákövetkező likvidához. Ez a szabály /l/ előtt természetesen üresjáratban működik; /j/ előtt az úgynevezett *l*-palatalizáció jelenségével van dolgunk (vö. Vogel–Kenesei 1987), amelyről részletesebben az 5.4. pontban fogunk beszélni. Végül /r/ előtt (pl. *balra*, *elront*) a szabály közvetlen kimenete ([bɔr:ɔ], [ɛr:ont]), bár lehetséges felszíni alak, rendszerint táplálja azt a szabályt, amely az intervokális hosszú [r:] „első felét” a megelőző magánhangzó pótlónyúlása mellett törli, és amely önmagában az *arra*, *erre*, *merre* típusú példákban figyelhető meg: [ɔ:rɔ], [ɛ:rɛ], [mɛ:rɛ]; ugyanígy: [bɔ:rɔ], [ɛ:rɔnt]. Ekkor azonban felmerül egy alternatív lehetőség: a [bɔ:rɔ], [ɛ:rɔnt] alakok közvetlenül az *l*-törölő szabály révén is levezethetők, az *el kell jönnöd* [ɛ:ke:jön:öd] típusú esetek mintájára. Vegyük észre, hogy nem kell feltétlenül

választanunk a kétféle elemzés között: nyelvtanunk akkor lesz a legegyszerűbb, ha mind a két levezetést lehetővé teszi, hiszen mindhárom említett szabály egymástól függetlenül motivált.

Az *l*-törlés fesztelen beszédben törli a szótagzárlatban lévő /l/-t, akár egyedül, akár még egy rákövetkező mássalhangzóval alkotja a zárlatot, miközben a megelőző magánhangzón pótlónyúlás megy végbe:

(14) $Vl \rightarrow V: / \_ (C).$

(ahol a ‘.’ szótaghatárt jelöl)⁷

A pótlónyúlás a magánhangzók minőségét általában nem érinti ([bɔ:rɔ], [ɛ:ront]); eleve hosszú magánhangzók esetében természetesen üresjáratban működik (*féltem* [fe:tɛm], *leszállt* [lɛsa:t]). A középső nyelvvállású magánhangzók (*zöld* [zö:d], *bolt* [bo:t], *polc* [po:t^s], *tölt* [tö:t], *olvas* [o:vɔs]) szten-derd fesztelen beszédben megőrzik minőségüket, de ‘népiesebb’ változatokban könnyen átcsapnak a megfelelő hosszú magánhangzóba: *zód*, *bót*, *póc*, *tőt*, *óvas*. A felső nyelvvállásúaknál ez a különbség kevésbé feltűnő (*küld* [kü:d], *kulcs* [ku:č]).

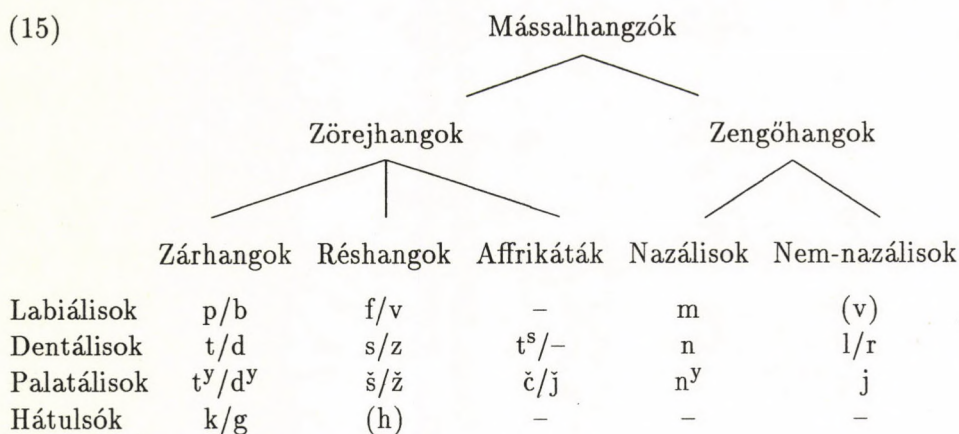
Lezser beszédben a szabály fokozatosan a többi likvidára is érvényessé válik; előbb a /j/-re, elsősorban előlképzett magánhangzók után: *gyűjt* [d^yü:t], *mélység* [me:šɛ:g], *felejtethetlen* [fɛlɛ:t(h)ɛtɛtlɛn], *kiejtett* [kie:tɛt:]; aztán az (elsősorban szóvégi) /r/-re: *egyszer csak* [ɛt^s:ɛ:čɔk]. A fentebb említett *arra*-szabály ennek az általánosított szabálynak speciális (de már a fesztelen beszédben korlátozás nélkül alkalmazott) esete.

2.4. A magyar mássalhangzók készlete

Az értekezés 2. fejezetében mondottakat a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

⁷ A szabály kielégítőbb megfogalmazása és további tárgyalása — más, mora-alapú megközelítésben — Vago (1989b)-ben található meg.

(15)

Képzésük módja szerint a mássalhangzók két nagy csoportra oszlanak: a zörejszó (obstruensek) közé soroljuk a zárhangokat, a réshangokat és az affrikátákat (hagyományos magyar nevük: zár-réshangok); a zengőhangok (szonoránsok) pedig nazálisokra (orrhangúakra: /m n nʲ/) és nem-nazálisokra (/l r j/) oszthatók tovább. A feltüntetett képzési-hely-kategóriák fonetikai szempontból elnagyoltnak tűnhetnek, de a mássalhangzó-állomány fonológiai szempontú osztályozásához elégségesek. A labiálisok vagy ajakhangok között találjuk a bilabiális (azaz két ajakkal képzett) /p b/ zárhangokat, az ugyancsak bilabiális /m/ nazális, valamint az /f v/ labiodentális (az alsó ajakkal és a felső fogsor élével képzett) réshangokat. (A zengőhangok között zárójelben feltüntetett (/v/) magyarázatára a 3.1. pontban visszatérünk.) A dentálisok vagy foghangok osztályát a /t d/ laminodentális (tehát a nyelv elülső peremével és a felső fogsor belső oldalával képzett) zárhangok és az /n/ laminodentális nazális, a laterális (azaz a nyelv egyik vagy mindkét oldalán alkotott réssel képzett) /l/ és a dentális perghang, az /r/, valamint az /s z/ lamino-alveoláris (a nyelv elülső pereme és a szájpadlásnak a felső fogsor felé eső része között képzett) réshangok és a /tʰ/ lamino-alveoláris affrikáta (zár-réshang) alkotja. A palatálisok vagy szájpadlás-hangok csoportján belül palato-alveoláris (tehát a szájpadlásnak az alveoláris és a szorosan vett palatális terület közé eső részén képzett) réshangok (/š ž/) és affrikáták (/č j/), továbbá dorzo-palatális (a nyelv háta és a szájpadlás vele szemben fekvő, középső területe segítségével képzett) zárhangok (/tʲ dʲ/), nazális (/nʲ/) és approximáns („közelítőhang”), a /j/ különböztethetők meg. Végül a hátulsók osztályát a /k g/ veláris (azaz a nyelv hátának a lágy szájpadláshoz érintésével képzett) zárhangok és a /h/ glotális (a hangszalagok közötti résben létrejövő) réshang alkotják. A pontos képzési helyet meghatározó fonetikai kivitelező (implementációs) szabályok kívül esnek az értekezés témakörén.

3. A MÁSSALHANGZÓK ÁBRÁZOLÁSA

Az alábbiakban rátérünk a magyar mássalhangzókészlet elemeinek ábrázolására. A 3.1. pontban a klasszikus generatív fonológia megkülönböztető jegyes ábrázolásmódját tekintjük át, a 3.2. pontban pedig az autoszegmentális fonológia keretei közötti geometrikus ábrázolásmódot mutatjuk be. (Az értekezés 4. és 5. fejezetében a szabályokat klasszikus generatív (jegymátrixos) és autoszegmentális (geometrikus) ábrázolásmódban egyaránt megadjuk majd, ahol ez releváns.)

3.1. Megkülönböztető jegyes elemzés

A magyar mássalhangzókészlet egy lehetséges klasszikus generatív fonológiai elemzése a következő jegymátrixok formájában adható meg:¹

(1)	p	b	t	d ^v	d ^y	k	g	f	v	s	z	š	ž	t ^s	č	j	m	n	n ^y	l	r	j	h
szill	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
msh	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
szon	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-
elől	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-
kor	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-
késl	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+
foly	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
zöng	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-
naz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-
érd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-

Osztályozó jegyek

Valamennyi mássalhangzó [- szill] (nemszillabikus): ez különbözteti meg őket a magánhangzóktól. A CV-fonológiában (Clements–Keyser 1983) ez a jegy az időzítesi tengelyen sorakozó C-k és V-k formájában van megadva; az autoszegmentális fonológiában ez eleinte ugyanígy volt, de későbbi

¹ Az (1)-beli elemzés Vago (1980a:31kk)-n alapul (a különbségeket alább jelezzük). Egy ettől eltérő, és korábbi, elemzés található Szépe (1969)-ben. Abondolo (1988) és Olsson (1992) a magyar mássalhangzóknak mindezekről (és egymástól is) különböző osztályozását és ábrázolásmódját javasolja.

változataiban az időzítési tengelyen egyforma X-ek képviselik a szegmentumokat. A $[\pm \text{szill}]$ jegyre azonban így sincs szükség: a szegmentumok szillabicitását a szótagfában elfoglalt helyük (szótagmag vs. szótagperem) határozza meg.

A $/h/$ kivételével valamennyi mássalhangzó a $[+ \text{msh}]$ jegyet viseli ('akadály a szájjüregben'). A $/h/$ esetében a szájjüregben semmiféle akadály nem képződik: ez a $[- \text{msh}]$ jegyérték fonetikai indoka. Fonológiai szempontból a $/h/$ nem is igazi zörejhang (nincs kontrasztív zöngés párja), nem is zengőhang (ő maga zöngétlen); zöngésségi hasonulást okoz, mint a zörejhangok (pl. *adhat* $[\text{ɔ}^h\text{tɔt}]$), de rajta nem megy végbe zöngésségi hasonulás (még fonetikailag 'mássalhangzós', veláris képzésű változatán sem, pl. *pechből* $[\text{pɛ}^h\text{ɔ}^h\text{b}ɔl]$, $*[\text{pɛ}^h\gamma\text{b}ɔl]$; glottális változata egyébként nem fordul elő mássalhangzó előtt); vannak szabályok, amelyek csak a $/h/$ -ra vonatkoznak (például: intervokális zöngésedés, lexikális *h*-törlés), és vannak, amelyek csak a $/h/$ -ra nem (pl. a nazális-hasonulás környezete bármelyik mássalhangzó lehet, csak a $/h/$ nem; ugyanígy a $C_i C_j C_k$ kapcsolatok egyszerűsödése — a C_j kiesése — nem megy végbe, ha $(C_i \text{ nazális és } C_k = /h/$: *mondd meg* $[\text{mom}:\text{ɛ}g]$; *mondhatom* $[\text{mont}(\text{h})\text{ɔ}^h\text{tom}]$: $*[\text{mon}^h\text{ɔ}^h\text{tom}]$, $*[\text{mō}:\text{ɔ}^h\text{tom}]$). Egyszóval, a $/h/$ eléggé kilóg a mássalhangzók közül fonológiailag is ahhoz, hogy fonetikai természete alapján más értéket kapjon a $[\text{msh}]$ jegyre, mint a többi mássalhangzó.

A $/j/$ Vago (1980a) szerint $[- \text{szill}]$, $[- \text{msh}]$, tehát félmagánhangzó. A fenti 2.3.1. pontbeli érvelés alapján azonban a $/j/$ nem félmagánhangzó, hanem likvida. Ennek megfelelően a $[\text{msh}]$ jegy értéke, akár a $/l r/$ esetében, a $/j/-$ nél is $[+ \text{msh}]$.

A $[\text{szon}]$ jegy szolgál a zörejhangok (obstruensek: $[- \text{szon}]$) és a zengőhangok (szonoránsok: $[+ \text{szon}]$) megkülönböztetésére. Itt a $/v/$ értéke nem az automatikusan elvárt $[- \text{szon}]$; ez természetesen nem az egyetlen lehetséges elemzés. Vegyük észre azonban, hogy a $/v/$ fonetikailag az összes réshang közül a legkevésbé 'zörejes', szinte a $/j/-$ hez hasonló approximáns (közelítőhang). Minthogy a zengőhangokhoz hasonlóan a $/v/$ is zöngés, különösebb akadály a nincsen $[+ \text{szon}]$ -ként való elemzésének. De vajon mit nyerünk vele? Amint azt a 2.2.1. pontban láttuk, a $/v/$ kivételével az összes $[- \text{szon}]$ szegmentum zöngésség tekintetében magához hasonítja az előtte álló zörejhangot. Ha tehát a $/v/-t$ $[+ \text{szon}]$ -ként elemezzük, a zöngésségi hasonulás egyszerűen így írható fel:

$$(2) \quad [- \text{szon}] \rightarrow [\alpha \text{ zöng}] / \text{ — } \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ \alpha \text{ zöng} \end{bmatrix}$$

Csakhogy a /v/ mégsem teljesen zengőhang, hiszen ő maga hasonul, csak nem hasonít. Ezt kimondhatjuk egy külön szabályban, a szóvégi *j*-zöngétlenedés mintájára (ott is az a helyzet, hogy egy — természetesen zöngés — zengőhang bizonyos helyzetben zöngétlenné [és így fonetikailag egyben réshanggá, tehát zörejhanggá] válik; csupán annyi a különbség, hogy ott egy mögöttesen nem meglévő, 'újfajta' szegmentum ([ç]) alakul ki, míg itt a zöngétlenedés eredménye egybeesik az egyébként mögöttesen is meglévő [f]-fel); vagy pedig beépíthetjük a (2) szabályba, valahogy így:

$$(3) \left\{ \begin{array}{l} [- \text{szon}] \\ [- \text{kor}] \\ [+ \text{elöl}] \\ [+ \text{foly}] \end{array} \right\} \rightarrow [\alpha \text{ zöng}] / \text{ — } \left[\begin{array}{l} - \text{szon} \\ \alpha \text{ zöng} \end{array} \right]$$

Ez a megoldás nem túlságosan vonzó, de a /v/ felemás viselkedését valahogyan jellemeznünk kell; márpedig a 'kivéve a /v/-t' megszorítást (a környezetben) nem tudjuk formalizálni, míg az 'és a /v/' megjegyzést (a bemenetben), ha körülményesen is, mégiscsak tudjuk. Akár (3)-t választjuk, akár (2)-t plusz egy külön a /v/-t zöngétlenítő szabályt, a /v/ [+ szon] jellemzése indokolt.²

Hely-jegyek

A mássalhangzók képzési helyét az [elöl] és a [kor] jeggyel fogjuk jellemezni.³

² Ezzel egyben a /v/ fonotaktikai furcsasága is magyarázatot nyer: ha a /v/ [+ szon], nincs mit csodálkozni azon, hogy a *tviszt*, *kvarc*-féle esetekben előfordul szókezdő zárhang után, vö. *trükk*, *klarinét* (l. Siptár 1980a, b).

³ Vago (1980a:31) az itt használt kettő helyett négy jeggyel határozza meg a mássalhangzók képzési helyét, a következőképpen:

	p	b	t	d	t ^y	d ^y	k	g	f	v	s	z	š	ž	t ^s	č	j	m	n	n ^y	l	r	j	h
felső	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-
hátsó	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
elöl	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	-
kor	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-

Eszerint a palatálisok mind [+ felső, - hátsó]-k (mint a magánhangzók között az /i/), a velárisok pedig [+ felső, + hátsó]-k (mint a magánhangzók között az /u/). Az [elöl] jegy használata megegyezik az (1)-belivel, a [kor] esetében azonban a palatálisok közül a palato-alveoláris /š ž č j/ [+ kor], a (dorzo-)palatális /t^y d^y n^y j/ viszont [- kor]. A különbség azon alapul, hogy Vago a nyelv „koronája” és „háta” közötti vonalat előrébb húzza meg, ami fonetikailag indokolt lehet ugyan, de a mássalhangzóosztályok fonológiai viselkedése az (1) szerinti egyszerűbb módon is leírható.

Az [elöl] (= *anterior*) jegynek semmi köze az elölképzett ([– hátsó]) magánhangzókhoz; minden magánhangzó (redundánsan) [– elöl, – kor]. Definíciója a következő: a szájüregben az /š/ képzési helyénél húzott képzeletbeli vonalnál előrébb képzett mássalhangzók [+ elöl], az erre a vonalra, vagy ennél hátrább esők pedig [– elöl] jegyűek. A 2.4. pontbeli (15) alatti osztályozás értelmében tehát a labiálisok és a dentálisok [+ elöl], a palatálisok és a hátulsók pedig [– elöl] jegyűek. A [kor] jegy definíciója a mássalhangzó képzésében részt vevő aktív artikulátoron alapul: a nyelv elülső részével ('koronájával') képzett mássalhangzók [+ kor], a nyelv hátával vagy egyáltalán nem a nyelvvel képzett mássalhangzók pedig [– kor] jegyűek. Így az előbbi négy képzési hely a következőképpen oszlik meg: a labiálisok és a hátulsók [– kor], a dentálisok és a palatálisok pedig [+ kor] jegyűek.

Mód-jegyek

Az (1) táblázat fennmaradó öt jegye a mássalhangzók képzésének módját írja le.

A [kés] (késleltetett felpattanás, *delayed release*) jegy a zárhangok és affrikáták megkülönböztetésére szolgál: a zárhangok [– kés], az affrikáták [+ kés] jegyűek. (A réshangokat — valamelyest önkényesen — ugyancsak a [+ kés] osztályba szokás sorolni.) A [foly] (folyamatos) jegy viszont a réshangok és affrikáták között tesz különbséget: az affrikáták a zárhangokkal együtt [– foly], míg a réshangok [+ foly] jegyűek. A zengőhangok közül a nazálisok és az /l/ [– foly, – kés], az /r j/ [+ foly, + kés] jegyűek. Megfigyelhető, hogy a két jegy között bizonyos aszimmetria van: minden [– kés] szegmentum [– foly], míg a [+ kés] szegmentumok között [+ foly] és [– foly] is található. És megfordítva: minden [+ foly] szegmentum [+ kés], míg a [– foly] szegmentumok között a [kés] mindkét értéke megtalálható. Az egyetlen szegmentumosztály, ahol a két jegy értéke egymástól eltér, az affrikáták osztálya. Ha az affrikáták jellemzésére valamilyen más módot lehetne találni, a [kés] jegy kiiktatható lenne a rendszerből. Erről részletesebben l. a 3.2. pontot.

A [zöng] (zöngés) és a [naz] (orrhangú) jegy értelmezése nem kíván különösebb kommentárt. Végül az [érd] (érides, *strident*) jegy a szibilánsokat (sziszegőket, susogókat) választja el a többi mássalhangzótól.

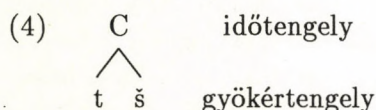
3.2. Jegygeometria

Amint az előző pontban láttuk, a klasszikus generatív fonológiai keretben az affrikátákat a [kés] jeggyel jellemezhetjük. Bár a jegy elnevezése sugallni

próbálja, miről van szó, a jegymátrixos jelölésmódnak nincsenek meg a megfelelő eszközei a jelenség kielégítő ábrázolásához. Ezt többek között az is mutatja, hogy ez a jegy nagyon eltér a rendszer többi elemétől, amelyek egy-egy szegmentumot statikus módon, „elejétől a végéig” jellemeznek. A [kés] az egyetlen jegy, amely a szegmentum időbeli lefolyásáról próbál mondani valamit. (A jellemzett szegmentum úgy kezdődik, mintha zárhang — [– foly] — lenne, és úgy végződik, mintha réshang — [+ foly] — lenne.) A [kés] jegy használatával az affrikáták elkülöníthetők a mássalhangzó-állomány többi elemétől, de ezzel még nem magyaráztunk meg semmit a hangosztállyal kapcsolatban.

Fonetikailag az affrikáták (némileg leegyszerűsítve) két összetevőből állnak: egy zárhang-fázisból és egy réshang-fázisból. Ezért nem indokolatlan úgy ábrázolni őket (amint az autoszegmentális keret ezt lehetővé teszi), mint ‘kontúr-szegmentumokat’: egyetlen időzítési elemként, amely két gyökércsomóponthoz van kapcsolva. Egy olyanhoz, amely zárhang-tulajdonságokkal rendelkezik, meg egy olyanhoz, amely réshang-tulajdonságokkal:

A kontúr-szegmentumok tehát olyan szegmentumok, amelyek csak egy időzítési cellát foglalnak el, de egynél több elemmel kapcsolódnak össze valamely tengelyen. Ezúttal ez a gyökértengely; de éppenséggel lehetséges olyan elemzés is, amely szerint csak a módtengely, vagy egyenesen csupán a [foly] tengely az a hely, ahol az affrikáták ‘elágaznak’. Az irodalomban nincsen egyetértés e kérdéssel kapcsolatban. (Itt azt a megoldást fogjuk követni, amely szerint az affrikáták közvetlenül az időtengely alatt ágaznak el /= „kétgyökeres” elemzés/, de a KKE-ről a 2.1. pontban mondottak értelmében lejjebb újra összekapcsolódnak a megfelelő pontokon; lásd a (6) alatti fák között az affrikáták ábrázolatait.)

Az sem eldöntött kérdés, hogy pontosan milyen geometriai elrendezést tulajdonítsunk a szegmentumoknak általában. Egy lehetséges megoldás (Clements 1985) a következő:⁴

⁴ Alternatív jegygeometriai javaslatok találhatók többek között Sagey (1986)-ban, Steriade (1987)-ben, Archangeli–Pulleyblank (1987)-ben, McCarthy (1988)-ban, Odden (1991)-ben.

(5) időtengely

gyökértengely

gégetengely

gégefölötti tengely

módtengely

helytengely

Az (5) ábrán feltüntetett tengelyek valamennyien ún. osztálytengelyek; mindegyikükhöz több ún. jegytengely kapcsolódik. A gégetengely alá tartozik többek között a [zöng] tengely; továbbá ide kapcsolódnak a hangmagassági tengelyek, amelyek tonális nyelvek esetében a tónusmelódiák, egyébként pedig az intonáció leírására szolgálnak.⁵ A gégefölötti tengely alá két osztálytengely, a mód- és a helytengely tartozik. A módtengely alatt találjuk például a [naz], a [foly] és az [érd] jegyek tengelyeit; a helytengely alá tartoznak a magánhangzók helyjegyein kívül az [elő] és a [kor] jegyek. A [szon] és a [msh] jegyek közvetlenül a gyökértengely alá tartozhatnak. Ezek után nézzük a magyar mássalhangzóállomány tagjainak lehetséges ábrázolását az itt vázolt keretben.⁶ (6) alatt láthatók az egyes mássalhangzók ábrázolatai (az irreleváns részletektől eltekintünk).

(6) időtengely

gyökértengely

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti

tengely

módtengely

[foly]

[naz]

[érd]

helytengely

[elő]

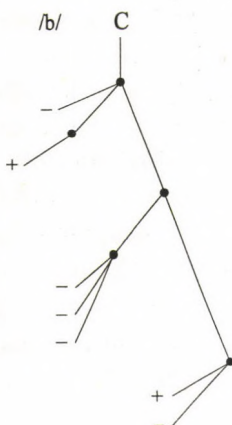
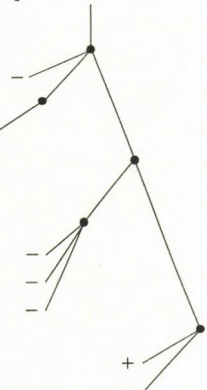
[kor]

/p/

C

/b/

C

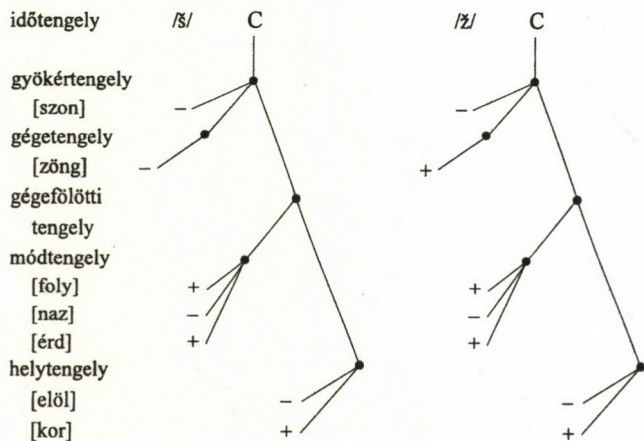
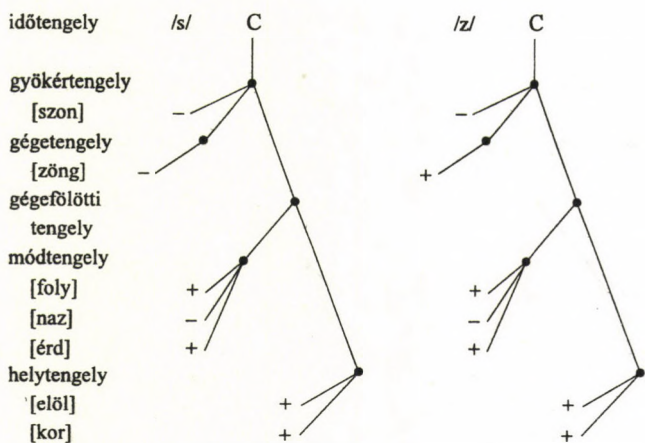
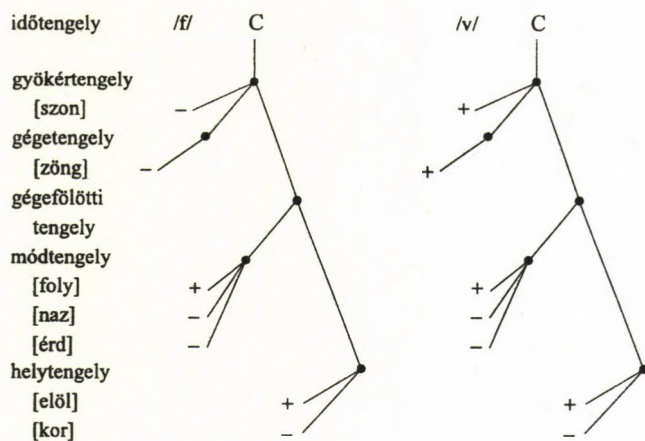

⁵ A magyar intonáció korai autoszegmentális leírása megtalálható Kálmán–Kornai (1985)-ben; a szerzők felfogásának bírálatát követően alternatív autoszegmentális elemzést javasol a magyar intonáció kérdéskörének máig legteljesebb feldolgozása, Varga (1993).

⁶ A magyar mássalhangzók másféle geometrikus ábrázolásmódját l. Kornai (1994:25)-ben.

időtengely

gyökértengely

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefözlötti
tengely

módtengely

[foly]

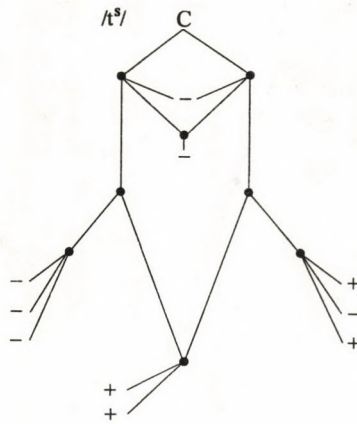
[naz]

[érd]

helytengely

[elő]

[kor]

időtengely

gyökértengely

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefözlötti
tengely

módtengely

[foly]

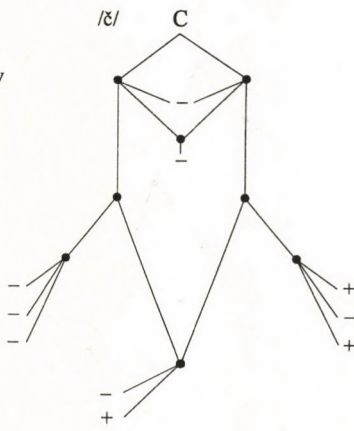
[naz]

[érd]

helytengely

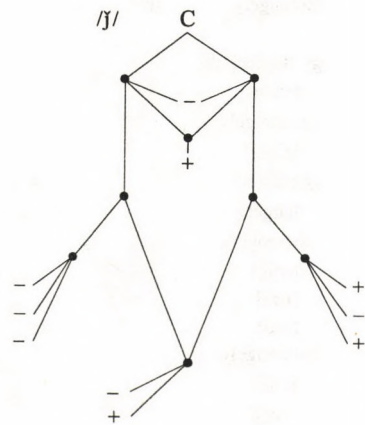
[elő]

[kor]

/tʃ/

C

időtengely

gyökértengely

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefözlötti
tengely

módtengely

[foly]

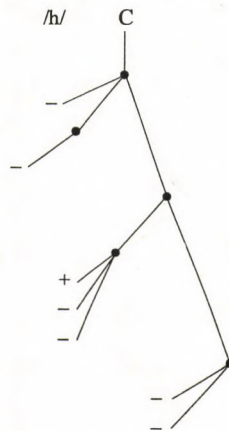
[naz]

[érd]

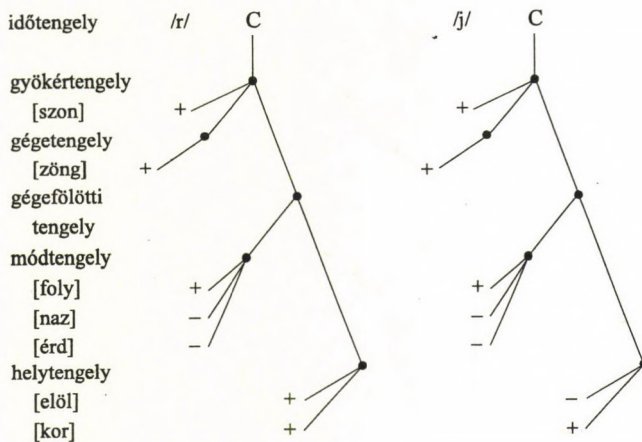
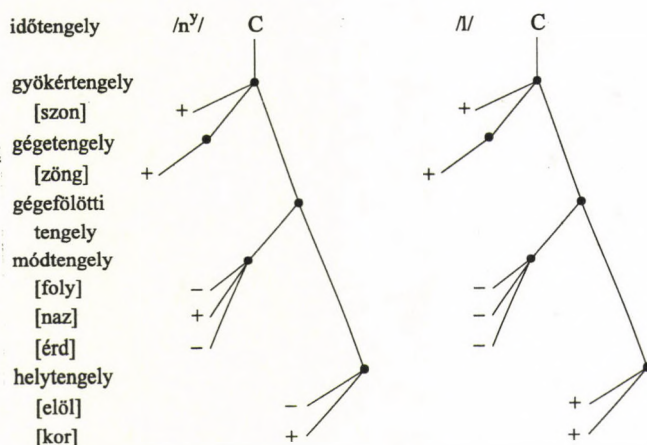
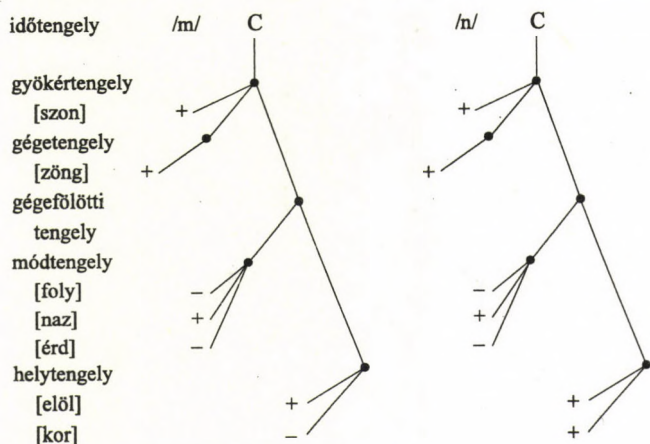
helytengely

[elő]

[kor]

4. A MÁSSALHANGZÓK LEXIKÁLIS FONOLÓGIÁJA

Ebben a fejezetben három rövid vázlat található a magyar mássalhangzók mélyfonológiájának köréből. A 4.1. pontban a palatalizációs szabályok egy részét foglaljuk össze. Részletesebb kifejtésük Siptár (1993e)-ben olvasható; a posztlexikális palatalizáció tárgyalására az 5.4. pontban fogunk sort keríteni. A 4.2. pont Vago (1989a) nyomán a $V \sim Vv$, $V \sim V:v$, $ú/\ddot{u} \sim v$, $ú/\ddot{u} \sim \emptyset$ töváltakozásokat, valamint a *-val/vel*, *-vá/vé*, *-ig*, *-ért*, *-é*, *-ul/ül* toldalékok viselkedését írja le. Mindezekben a jelenségekben az a közös, hogy mögöttes üres mássalhangzóval elemezhetők; ez az üres mássalhangzó azután vagy a környezetéből nyer szegmentális anyagot, vagy törlődik, vagy pedig a magyar nyelv tartalék (default) mássalhangzójával, a /v/-vel töltődik ki. Végül a 4.3. pontban egy úgynevezett aprószabályt, a lexikális /h/-törlést vesszük szemügyre. A /h/ posztlexikális viselkedését az 5.6. pontban írjuk le; vö. Siptár (1992a) 3.6. pontjával is.

4.1. Palatalizáció

Palatalizációnak nevezzük azt a fonológiai folyamatot, amelynek során egy palatális mássalhangzónak, tehát a /j tʲ dʲ nʲ/ mássalhangzók egyikének hatására az előtte álló (dentális) mássalhangzó (palato-alveoláris vagy) palatálissá válik. (Tehát nem értjük bele azt a teljesen automatikus, alacsony-szintű, nem-neutralizáló — és feltehetőleg nem is nyelvspecifikus — típusát a „fonetikai palatalizációnak”, amelyet a nem-alsó nyelvállású előlképzett magánhangzók és a /j/ váltanak ki, és amelynek révén többé-kevésbé palatalizált velárisok/dentálisok/labialisok jönnek létre, mint például a *kín* szó *k*-ja (szemben a *kár* szó sima és a *kút* szó kerekített *k*-jával). Az efféle eseteket az alábbiakban nem tekintjük palatalizációnak.)

A fonológiai palatalizáció alábbi leírása során a speciális esetek tárgyalásától haladunk az általánosabb esetek felé. Elsőként a felszólító mód /j/-je által kiváltott folyamatokról szólnunk, ezen belül is először a *t*-végű igék, majd a szibiláns-végű igék, és végül az egyéb mássalhangzóra végződő igék viselkedését írjuk le; ezután térünk rá a lexikális palatalizáció (mélypalatalizáció) egyéb eseteire. A felszíni (posztlexikális) palatalizáció szabályaival az 5.4. pontban foglalkozunk majd.

4.1.1. Az igék felszólító módú alakja

A felszólító mód *j*-je előtt a tövégi *t*-vel háromféle dolog történhet:

- [š]-ként jelenik meg rövid magánhangzó után, pl. *út/üss*;
- [č]-ként jelenik meg, ha előtte zengőhang áll, pl. *hajt/hajts, önt/önts, olt/olts*;
- törlődik, ha előtte zörejhang áll. Ez a zörejhang kétféle lehet: /š/ a *fest* szóban, illetve /s/ az *oszt*-típusú szavakban (A magyar nyelv értelmező szótára 117 ilyen igetövet tartalmaz, valamennyiben morfémahatár található az *sz* és a *t* között, vö. Abondolo 1988:146).

A hosszú magánhangzó + *t* végű igék közül a *lát*, a *bocsát* és a *lót* (-*fut*) a rövid magánhangzósokhoz hasonlóan, a *fűt*, *hűt*, *műt*, *szít*, *tát* és *vét*, valamint az -*ít* képzős igék pedig a zengőhang + *t* végűekhez hasonlóan viselkednek (vö. Jakab 1967). Ezt a megoszlást elvben háromféleképpen írhatjuk le. Először is, megelégedhetünk az egyszerű felsorolással, ahogy ebben a bekezdésben tettük. Ez a megoldás a legegyszerűbb, de a legkevésbé vonzó. Másodszor: azt mondhatjuk, hogy a *lát*-félék kivételesek, és a hosszú magánhangzós igetövek szabályosan [č]-re változtatják a tövégi *t*-t, ez A Mai Magyar Nyelv Rendszere (Tompai 1961, I:490) és ennek nyomán Abondolo (1988:146) megoldása.¹ Végül Vago (1980:72) nyomán feltehetjük, hogy a *lát*-félék a rövid magánhangzósokkal együtt alkotják a szabályos (magánhangzó + *t*) esetet, a *fűt*-féléket pedig valahogyan bele kell illeszteni a [č]-osztályba. Ezt például úgy érhetjük el, hogy az érintett igék (tehát a *fűt*-félék) mögöttes ábrázolásába felveszünk egy /j/-t, amely a *t* (most már) szabályos [č]-vé palatalizálódása után — de még a *hajts*-félékben bekövetkező degemináció előtt — a megelőző magánhangzóba beleolvad (illetve annak pótlónyúlása mellett törlődik): /fűjt+j/ → fűjč: → [fű:č:] *fűts*. Ez a megoldás nem annyira önkényes, mint amilyennek első pillantásra tűnik: a felsorolt igék számos más szempontból is úgy viselkednek, mintha /Vjt/-végűek lennének (például: a főnévi igenév végződése magánhangzó + *t* végű igékhez kötőhang nélkül kapcsolódik: *ütni, futni, látni*, mássalhangzó + *t* végűekhez viszont kötőhanggal: *osztani, hajtani, váltani*. A *fűt*-félék az utóbbi csoporthoz csatlakoznak: *fűteni, hűteni, szítani* stb. Megjegyzendő azonban, hogy a *bocsát* igét a -*ni*-teszt a *fűt*-félékhez sorolja, ráadásul *bocsájt* alakváltozata is létezik, a felszólító alakja mégis [š]-t, nem [č]-t tartalmaz). Az egyetlen pont, ahol a *fűt*-félék ilyen elemzésében némi önkényesség van, a feltételezett mögöttes zengőhang minősége: miért éppen /j/? Tulajdonképpen kizárásos alapon: ez az egyetlen szóbajöhető zengőhang, amely a felszínen nem jelenik meg ilyen környezetben. (A *gyűjt, gyűjt, sújt*-féle igék mögöttes magánhangzója feltehetőleg hosszú.) Az autoszegmentális, illetve CV-fonológia keretében ez a kevéske önkényesség is eltávolítható (vö. Vago 1987a, 1989b, 1991):

$$\begin{array}{ccc}
 (1) & \text{tát} = \text{CVCC} & \text{lát} = \text{CVVC} \\
 & \begin{array}{c} | \vee | \\ t \quad a \quad t \end{array} & \begin{array}{c} | \vee | \\ l \quad a \quad t \end{array}
 \end{array}$$

Az eddigieket (2) szerint foglalhatjuk össze; a szabály formalizált alakja (3) szerint adható meg (a < > jelentése: ha a környezetleírás < >-be foglalt része

¹ Ebben az esetben a szabály az úgynevezett szótagsúlyra hivatkozhatna: az elágazó szótagmagot és/vagy elágazó zárlatot tartalmazó szótagokban [č] jönne létre, egyébként — a törléses esetektől most eltekintve — [š].

teljesül, tehát zengőhangok után, a kimenet < >-be foglalt része érvényes; ha nem, tehát zörejhangek után, a másik):

- (2) a. $t \rightarrow \check{s} / V \_ j$
 b. $t \rightarrow \check{c} / \left[\begin{array}{c} C \\ + \text{ szon} \end{array} \right] \_ j$
 c. $t \rightarrow \emptyset / [- \text{ szon}] \_ j$

(3) t -palatalizáció/törlés (Vago 1980:71)

$$t \rightarrow \left\{ \left\langle \left[\begin{array}{c} - \text{ elöl} \\ + \text{ érds} \\ + \text{ késl} \\ \alpha \text{ foly} \end{array} \right] \right\rangle \right\} / \left\langle \left[\begin{array}{c} + \text{ szon} \\ \alpha \text{ szill} \end{array} \right] \right\rangle - \left[\begin{array}{c} - \text{ szill} \\ + \text{ szon} \\ - \text{ naz} \\ - \text{ elöl} \end{array} \right]$$

Most a következő két kérdés áll előttünk:

1. Mi történik a /j/-vel?
2. Hogyan korlátozható mindez a felszólító módra?

A felszólító mód /j/-je a fenti palatalizációs folyamatok révén [š], [č], illetve [s] utáni helyzetbe kerül, és ugyanaz történik vele, mint a szibiláns-végű igék felszólító módú alakjában: *mos + j* → *moss*, *fut + j* → *fus* + *j* → *fuss*. Más szóval a t -palatalizáció/törlés táplálja a j -hasonulás szabályát; a következő levezetések ezt szemléltetik:

(4)	/moš+j/	/fut+j/	/hajt+j/	/fešt+j/
t -pal/törl.	-	š	č	∅
j -hasonulás	š	š	č	š
degemináció	˘	-	∅	-
egyéb szabályok	[moš:]	[fuš:]	[hojč]	[fɛš:]

A j -hasonulás szabálya így fogalmazható meg (Vago 1980:36):

- (5) [+ érdes] j
 1 2 → 1 1

A t -palatalizáció/törlés a sztenderd magyar fonológiában csak felszólító igealakokban megy végbe. (A suksükölés néven ismert, sztenderd alatti változatban a j -t tartalmazó igei személyragok előtt, tehát kijelentő módú

alakokban is lejátszódik; a birtokos személyragok *j*-je azonban egyetlen magyar nyelvváltozatban sem váltja ki a szabály alkalmazását: *botja* *[boš:ɔ], *lantja* *[lončɔ].) Ezt a kikötést bele lehet írni magába a szabályba, de szerencsésebb lenne valamilyen elvi indoklást találni hozzá. A sztenderd generatív megoldás szerint az igei és birtokos személyragok *j*-je egyaránt betoldott, nem mögöttes szegmentum (más-más szabály toldja be őket, l. Vago 1980:68, 105). Ha a betoldó szabályok a *t*-palatalizáció/törlés után kerülnek alkalmazásra (akár extrinszikus rendezés révén, akár valamilyen más okból), a *t*-pal/törl. korlátozása a felszólító alakokra automatikusan megoldódik. (Megjegyzendő, hogy a birtokos *j* minden bizonnyal valóban betoldott, vö. Kiefer 1985, és lehet, hogy az igei személyragok *j*-je is annak bizonyul; a jelen gondolatmenet elsősorban nem a „betoldott/nem betoldott” dilemmáról szól.) A Lexikális Fonológia keretében kínálkozik egy másik megoldás, amely sem betoldó szabályokat, sem extrinszikus rendezést nem igényel: eszerint a felszólító mód jele az első szintű (mélyebb) toldalékok egyike, a személyragok a második (felszínhez közelebb) szintre tartoznak (ezt összefűzésük sorrendje is tanúsítja). A *t*-palatalizáció/törlés szabálya csak az első szinten működik, tehát a személyragok *j*-je nem képes működésbe lendíteni:

	(felsz.)	(kij.)	(kij.)
	/la:t+j+uk/	/moš+juk/	/la:t+juk/
1. szint	la:t+j	—	—
<i>t</i> -p/ <i>t</i>	š		
<i>j</i> -has	š		
-----			
2. szint	la:šš+uk	moš+juk	la:t+juk
<i>j</i> -has		š	
pal			t ^y t ^y
	[la:š:uk]	[moš:uk]	[la:t ^y :uk]

Jellegzetes vonása a fenti megoldásnak, hogy a *j*-hasonulásnak mindkét szinten működésbe kell lépnie. Miért nem lehetséges az, hogy csak a 2. szinten kezdjen működni? Ezt kizárja a Szigorú Ciklus elve, amelyet a következőképpen fogalmazhatunk meg (Siptár 1988a:5):

- (7) Egy R ciklikus szabály akkor működik helyesen *j* ciklusban, ha vagy
 (a) vagy (b) teljesül:
 (a) R olyan információt használ fel, amely részben hozzáférhető volt a ciklikus szabályok egy korábbi végigfuttatása során, részben

pedig először a j ciklusban válik hozzáférhetővé. Az (a) feltétel három különböző esetet foglal magában:

R kimondottan utal valamely A-ra és B-re, az alábbiakban:

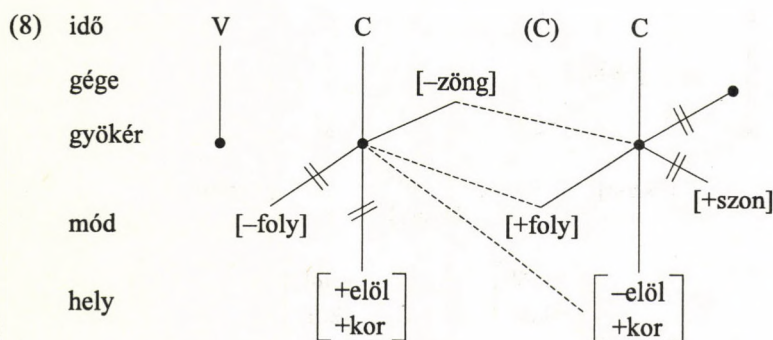
- (i) $[_j \text{ XAY} \dots [_{j-1} \dots \text{B} \dots] \text{Z}]$;
- (ii) $[_j \text{ Z } [_{j-1} \dots \text{B} \dots] \dots \text{XAY}]$;
- (iii) $[_j \text{ X } [_{j-1} \dots \text{A} \dots] \text{Y } [_{j-1} \dots \text{B} \dots] \text{Z}]$.

- (b) R olyan információt használ fel, amelyet a j ciklusban egy R előtt alkalmazott szabály hoz létre.

A Lexikális Fonológia elvei szerint megengedhető, hogy egy-egy szabály többszintű legyen — egynél több szinten is megjelenjen —, de csak akkor, ha az érintett szintek szomszédosak. Ez a feltétel a jelen esetben teljesül.

Átterve szabályaink autoszegmentális formalizálására, figyeljük meg először is, hogy (3) ebben az összevont alakban nem lehetséges autoszegmentális szabály. Vissza kell térnünk a (2) alatti informális megfogalmazásokhoz; másfelől azonban az esetek túlnyomó többségét alkotó (2a) és (2b)-féle esetekben nem szükséges külön j -hasonulási szabály, tehát a szabályrendszer bonyolultabbá válik ugyan, viszont az egyes levezetések rövidebbek lesznek.²

Az *üss*-féle esetekre — (2a)+(5) — a szabály a következőképpen fogalmazható meg (a zárójelben szereplő (C) jelentőségére később derül fény):

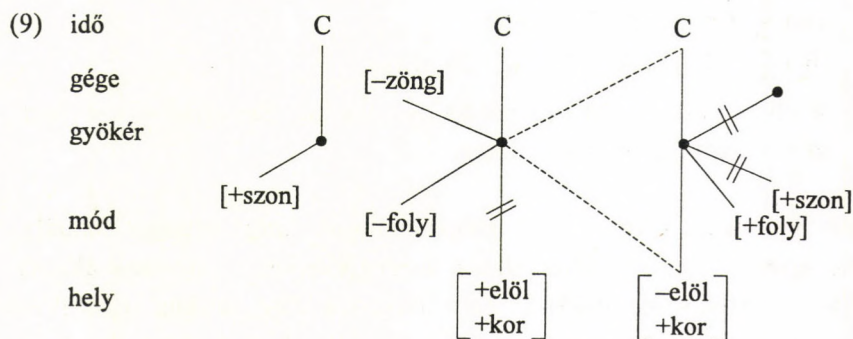
(a t -ről lekapcsolódik hely- és módcsomópontja, s áttérjed rá a j folyamatossága és palatalitása; a j -ről ugyanakkor lekapcsolódik a gége- és [szon]-

² A szabályrendszer bonyolultabbá válása azonban csak látszólagos, hiszen (3) szorosan véve nem egy szabály, hanem három, csupán a rövidítő konvencióknak köszönhetően összevont alakban írható fel. A (3) alatti összevont felírást empirikus alapon bírálja Kontra (1992).

csomópontja: zöngétlen zörejhanggá válik; az eredmény zöngétlen palatális gemináta réshang, azaz [š:]).³

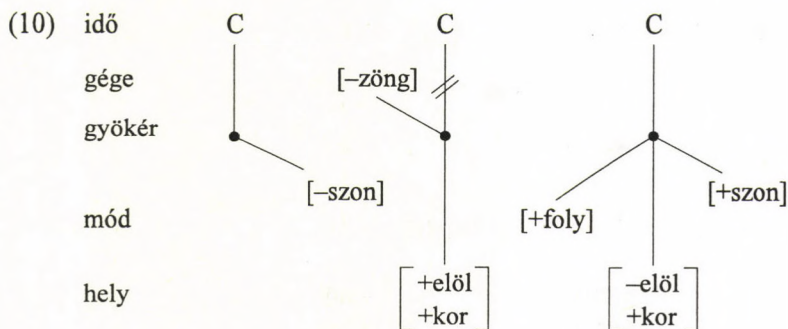
Az *önts*, *hajts*, *fűts*-féle esetekben — (2b)+(5) — hosszú affrikáta alakul ki, amely (a *fűts*-félét kivéve) a degemináció bemenetét alkotja:

Az *ossz*, *fess* esetekhez (Olsson 1992:158 nyomán) hozzávehetjük a *tetszik* → *tessék*, *látszik* → *lássék* stb. szabályát:

$$(2c') \left\{ \begin{matrix} t \\ s \end{matrix} \right\} \rightarrow \emptyset / [-szon] \text{ — } j$$

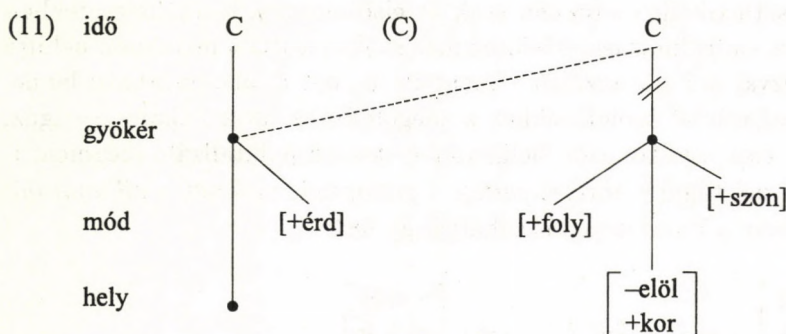
A törlési szabály ekkor autoszegmentális megfogalmazásban így fest:

Ez a szabály a *tessék*-féle esetekben (8)-at táplálja (ez magyarázza a (8)-beli (C)-t: az üres C nem akadályozza meg a szabály alkalmazását, és

³ A Szerkezetőrzés Elve (l. 1.1.1. pont) alapján a lexikális fonológiai szabályok nem hozhatnak létre „új”, a mögöttes készletben nem szereplő (típusú) szegmentumot. Egy (8) alakú **posztlexikális** szabály [ç]-t hozna létre; mivel azonban a jelen esetben (első szintű) **lexikális** szabállyal van dolgunk, a Szerkezetőrzés Elve életbe lépteti a megfelelő default-szabályt ([–zöng, +foly, –elől] → [+érd]) és a kimenet valóban [š:] lesz.

fonetikailag realizálatlanul marad). Az *ossz*, *fess*-féle esetekben pedig (10) kimenetére alkalmazzuk az (5) autoszegmentális megfelelőjét, amely egyébként a *hozz*, *moss*, *mássz*-féle esetekről is számot ad:

4.1.2. Lexikális palatalizáció

A palatalizáció következő típusát (pl. *látja*, *adja*, *kenje*, *falja* stb.) ugyan-csak a /j/ váltja ki, de ezúttal az eredmény valóban palatális hang, mégpedig gemináta; a szabály bemenetét a dentálisok (/t d n l/) és — részben üresjáratban — a palatálisok (/tʲ dʲ nʲ lʲ/) alkotják (pl. *bátyja*, *hagyja*, *hányja*). A folyamatot leírhatjuk szabálpárral, a fenti *t*-pal/törl és *j*-hasonulás mintájára, vagy egyszerre, összeolvadásként. Nézzük előbb a sztenderd megoldást:

(12) Palatalizáció

$$\begin{bmatrix} + \text{kor} \\ - \text{érd} \\ - \text{foly} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{elől}] / \text{---} \begin{bmatrix} - \text{szill} \\ + \text{szon} \\ - \text{naz} \\ - \text{elől} \end{bmatrix}$$

(azaz: /j/ előtt *t*-ből *tʲ*, *d*-ből *dʲ*, *n*-ből *nʲ*, *l*-ből *lʲ* lesz)

(13) Palatális-összeolvadás (PÖ)

$$\begin{bmatrix} - \text{elől} \\ + \text{kor} \\ - \text{érd} \end{bmatrix}_1 \begin{bmatrix} - \text{szill} \\ + \text{szon} \\ - \text{naz} \\ - \text{elől} \end{bmatrix}_2 \rightarrow \begin{bmatrix} - \text{elől} \\ + \text{kor} \\ - \text{érd} \end{bmatrix}_1 \begin{bmatrix} - \text{szill} \\ + \text{szon} \\ - \text{naz} \\ - \text{elől} \end{bmatrix}_1$$

(azaz: *tʲj*-ből *tʲtʲ*, *dʲj*-ből *dʲdʲ*, *nʲj*-ből *nʲnʲ* lesz)

Előnye ennek a megoldásnak, hogy az első szabály némi átformálásával bevonható a posztlexikális palatalizáció is (l. 5.4.), amely bármely palatális mássalhangzó (/j tʲ dʲ nʲ/) előtt bekövetkezik, de nem jár összeolvadással (csak ikeredéssel, ha a kimenet véletlenül két azonos mássalhangzót tartalmaz). Így posztlexikális esetekben csak az első szabály, lexikális esetekben mindkét szabály alkalmazásra kerülne; más szóval, a PÖ a lexikonon belülre lenne korlátozva, a Palatalizáció viszont itt is, ott is alkalmazható lenne. További támogatással szolgál ehhez a megoldáshoz az a néhány — igaz, marginális — eset, amikor szón belül van szükség a palatalizáló szegmentumoknak a /j/-nél tágabb körére: *pattan* – *pattantyú*, *pillanat* – *pillanatnyi*.

Ekkor tehát a Palatalizáció szabálya így fest:

$$(14) \begin{bmatrix} + \text{kor} \\ - \text{érd} \\ - \text{foly} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{elől}] / \_ (\#) \begin{bmatrix} - \text{elől} \\ + \text{kor} \\ - \text{érd} \end{bmatrix}$$

Amint a klasszikus-generatív megfogalmazásban szereplő (#) sugallja, ez a szabály most már korlátozás nélkül alkalmazható a lexikális és posztlexikális összetevőben egyaránt; amennyiben a lexikális összetevőn belül több szinttel számolunk, az első és második szinten (és posztlexikálisan). Az első szintről nem zárhatjuk ki, hiszen a felszólító mód /j/-je is kiváltja, ha a tövégi mássalhangzó /d n l/: *adjon*, *kenjen*, *keljen*; a tövégi /t/-k az egyébként-elv (illetve a teljes bennfoglalás elve) révén automatikusan a Palatalizáció elé rendezett *t*-pal/törlésen már átesve kikerültek a szabály lehetséges bemeneiteinek köréből. Tovább szépíthető ez a megoldás a *j*-hasonulás (5) és a PÖ (13) összevonásával (így Abondolo 1988:64 is):

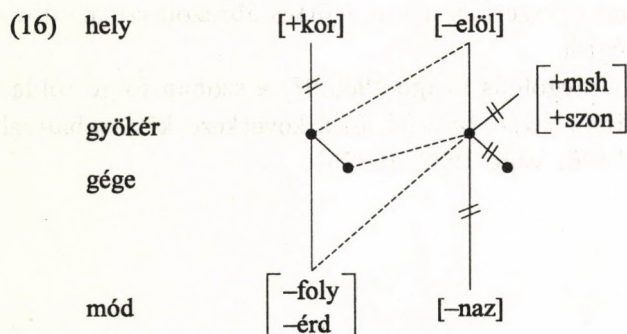
(15) *j*-hasonulás

$$\begin{array}{ccc} \begin{bmatrix} + \text{kor} \\ \left\{ \begin{array}{l} - \text{elől} \\ + \text{érd} \end{array} \right\} \end{bmatrix} & \begin{bmatrix} - \text{szill} \\ + \text{szon} \\ - \text{naz} \\ - \text{elől} \end{bmatrix} & \\ 1 & 2 & \rightarrow 1 \quad 1 \end{array}$$

Az így összevont *j*-hasonulás tehát első + második szintű lexikális szabály, a Palatalizáció pedig minden szinten (és posztlexikálisan is) alkalmazható.

Most vizsgáljuk meg a másik lehetőséget: a (12) és (13) összevonását egyetlen (összeolvadási) szabállyá; ekkor a *j*-hasonulás marad (5) szerint, de külön posztlexikális palatalizációs szabály kell, kb. (14) szerint; a *pillanat*-

nyi-féle esetek minden további nélkül a posztlexikális komponensbe utalhatók, ahol a *rongy*, *satnya*-féle morfémán-belüli esetekhez hasonló elbánásban részesíthetők (l. az 5.3. pontban). Maga az összeolvadásként felfogott (lexikális) palatalizációs szabály — autoszegmentális megfogalmazásban — így fest:

Tehát a /j/ palatalitása (a [-elöl] jegy képében) balra terjed, lekapcsolva a megelőző szegmentum képzési helyre vonatkozó jegyeit (a feltüntetett [+kor] mellett az [elöl] jegyet is, értékétől függetlenül; a kialakuló gemináta — megjósolhatóan — [+kor] marad, hiszen a /j/ is [+kor]); ugyanakkor a /j/-likvida jellege megszűnik (lekapcsolódik róla a [+msh], a [+szon], a mód-csomópont a [-naz]-zal és az implicit [+zöng] a gégecsomóponttal együtt) és áttérjednek rá a megelőző zárhang vagy nazális módjegyei (a feltüntetett kettőn kívül a nazalitás értéke is), valamint gégejegye (tehát zöngéssége vagy zöngétlensége).

Eszerint tehát a /t + j/ → [tʲ:], /tʲ + j/ → [tʲ:], /d + j/ → [dʲ:], /dʲ + j/ → [dʲ:], /n + j/ → [nʲ:], /nʲ + j/ → [nʲ:], és /l + j/ → *[lʲ:] változások egy lépcsőben, a felszíni palatalizációtól teljesen függetlenül valósulnak meg.⁴ A kétféle megoldás közötti választás jórészt elméletfüggő; bár mindkettő megfogalmazható klasszikus generatív és autoszegmentális keretben egyaránt, az előbbiben az első, az utóbbiban a második megoldás tűnik kézenfekvőbbnek (l. Siptár 1993e).

⁴ Az /l/ mélypalatalizációja során nem a (12) vagy (16) megfelelő kimenete, a hosszú palatális laterális *[ɭ:] jelenik meg a felszínen, hanem [-j:]. Erről a legegyszerűbben úgy lehet számot adni, hogy a palatalizáció közvetlen kimenete a lʲlʲ közbülső ábrázolás, amelyet aztán egy lʲ → [j] szabály (Vago 1980:41, (29)) interpretál fonetikailag, pl. /vallja/ → valʲlʲa → [vɔj:j]. Ez a szabály „nem kerül semmibe”, hiszen egybeesik

4.2. A tartalék (default) mássalhangzó

Két főnévi esetrag, a *-val/vel* és a *-vá/vé* magánhangzóval végződő tövek után *v*-vel kezdődik, mássalhangzóra végződő anyaghoz járulva azonban „teljesen hasonul”, azaz a megelőző mássalhangzót geminálja. Más *v*-vel kezdődő toldalékok *v*-je állandó, nem hasonul: pl. *hatvan*, *hatvány*, (*meg van*) *hatva*; ezért nem lehet egyszerűen a *v* mögöttes ábrázolását manipulálva számot adni a jelenségről.

A klasszikus generatív megoldás (Vago 1980:97) a szóban forgó toldalékok mögöttes ábrázolásában */w/-t* tesz fel, és a következő két szabállyal ad számot az alternációról (vö. Vago 1982, 1987b):

(17) *w*-hasonulás

$$\begin{array}{ccccc} C & + & w & & \\ 1 & 2 & 3 & \longrightarrow & 1 \quad 2 \quad 1 \end{array}$$

(18) *w*-neutralizáció

$$\begin{bmatrix} - \text{szill} \\ - \text{msh} \\ + \text{hátsó} \end{bmatrix} \longrightarrow \begin{bmatrix} + \text{msh} \\ + \text{elöl} \\ - \text{hátsó} \end{bmatrix} \quad (\text{azaz: } w \longrightarrow v)$$

A CV-fonológia (Clements–Keyser 1983, 1993) a következő megoldást kínálja (Vago 1984): Az érintett toldalékok üres C-vel kezdődnek; erre (19) révén áterjed a megelőző mássalhangzó szegmentális anyaga (ún. melódiája); ha nincs megelőző mássalhangzó, tartalék (default) *v* jelenik meg a (20) szabály segítségével:

azzal az egyébként is szükséges redundanciaszabállyal, amely szerint a magyar nyelvben nincs palatális laterális; ha egy likvida *[- elöl]*, akkor az mindig *[+ foly]*:

$$\begin{bmatrix} + \text{szon} \\ - \text{naz} \\ - \text{elöl} \end{bmatrix} \longrightarrow [+ \text{foly}]$$

Alternatív magyarázatként adódik a Szerkezetörzés elve (l. 1.1.1. pont), amely szerint a lexikális fonológiai szabályok nem hozhatnak létre új típusú szegmentumot. Csakhogy ezúttal a megfelelő posztlexikális szabály (illetve a szabály posztlexikális alkalmazása) is *[j:]*-t eredményez (pl. *hol jártál*), ezért a Szerkezetörzés elve nem elégséges magyarázat. Mindezt az 5.4. pontban, új tények bevonásával újra átgondoljuk.

(19) Progresszív asszociáció konvenciója (PAK):

Egy üres C vagy V a megelőző C, ill. V szegmentális szintű anyagával asszociálódik.

$$\text{Pl.: } \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|c|} \hline C & V & C \\ \hline d & o & b \end{array} \end{array} \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|} \hline C & V \\ \hline a & l \end{array} \end{array} \xrightarrow{\text{PAK}} \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|c|} \hline C & V & C \\ \hline d & o & b \end{array} \end{array} \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|} \hline C & V \\ \hline a & l \end{array} \end{array}$$

(20) *v*-betoldás

$$\emptyset \rightarrow v / \begin{array}{c} C \\ | \\ \_ \end{array}$$

$$\text{Pl.: } \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|} \hline C & V \\ \hline m & i \end{array} \end{array} \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|} \hline C & V \\ \hline e & l \end{array} \end{array} \xrightarrow{(20)} \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|c|} \hline C & V & C \\ \hline m & i & v \end{array} \end{array} \begin{array}{c} \begin{array}{|c|c|} \hline C & V \\ \hline e & l \end{array} \end{array}$$

Ha már ez az elegáns formális megoldás a kezünkben van, nézzünk körül a mélyfonológiában, mire lehetne még felhasználni. Előre is látható, hogy mindazok az esetek, amelyekben a klasszikus generatív megoldás absztrakt mögöttes *w*-t tesz fel, újraelemezhető a fentiek szerint. Tekintsük át (Vago 1989a alapján) ezeket az eseteket! (A továbbiakban a $C_{\bar{u}}$ szimbólum üres — szegmentális tartalommal nem rendelkező — mássalhangzót jelöl.)

4.2.1. $VC_{\bar{u}}$ -végű tövek

Körülbelül egy tucatnyi főnév- és ige-tő hosszú magánhangzóra (általában *ó*-ra vagy *ő*-re) végződik szó végén és mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt; magánhangzóval kezdődő toldalékok előtt azonban a tőmagánhangzó rövid és *v* követi. Ide tartoznak a *ló*, *kő*, *tő*, *cső*, *fű*, *nyű* és *lé* főnevek és a *nő*, *lő*, *fő*, *sző*, *ró* igék. A tőallomorfok eloszlása szótagszerkezeti alapon megjósolható. Ezek a tövek mássalhangzóra végződnek, ha ez a mássalhangzó a következő szótag kezdeteként (onset) szótagolható, vagyis ha magánhangzóval kezdődő toldalék követi őket. De ha ilyen szótagolás nem lehetséges, tehát szóvégi helyzetben (ahol nincs következő szótag) és mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt (ahol a következő szótagkezdet már be van töltve), a tövégi mássalhangzó beleolvad a megelőző magánhangzóba, amely ezáltal hosszú lesz.

A hosszú magánhangzó és a rövid magánhangzó plusz mássalhangzó közötti alternáció azt sugallja, hogy pótlónyúlással van dolgunk. Tehát ezekben a tövekben mögöttesen rövid magánhangzót és egy üres C-elemet teszünk fel. Azért C-t, mert különben nem lehetne szótagkezdetként szótagolni, és azért üreset, mert más tövégi /v/-k nem mutatnak ilyen alternációt, vö. *öv*, *övem*, *övek* (*őnek). Az se lehet, hogy hosszú tövégi magánhangzót tegyünk fel mögöttesen, vö. *só*, *sónak*, *sója* (*sova), *nő*, *nőnek*, *nője* (*nőve). A morfémavégi üres C-t a levezetés egy késői pontján a (20) szabály tölti ki /v/-vel, feltéve, hogy előzőleg a szótagolási szabályok a következő szótaghoz kapcsolták. E feltétel értelmében a *v*-betoldó szabályt pontosabban így írhatjuk fel:

$$(21) \quad \begin{array}{c} K \\ | \\ C_{\ddot{u}} \\ \vdots \\ v \end{array}$$

Amennyiben az üres C szótagkezdteként (K) való szótagolása nem lehetséges, megfelelő szabályok és konvenciók révén (bizonyos, itt nem részletezhető okokból és módon) üres V-vel cserélődik fel, majd a (19) konvenció révén a magánhangzó szegmentális anyaga ráterjed.

A *tó*, *hó*, *szó* tövek esetében lényegében ugyanez történik, kivéve hogy a rövid magánhangzó nem középső, hanem alsó nyelvvállású: *tava*, *hava*, *szava*. Miután az előbbi csoportban a megnyúló magánhangzó sosem *a*, az említett három *tő* /aC_ü/-végüként elemezhető, és a következő szabály gondoskodhat ó-vá változásukról:

$$(22) \quad \begin{array}{c} R \\ \backslash \\ VC_{\ddot{u}}]_M \\ | \\ a \longrightarrow o / \_ \end{array}$$

ahol]_M = morfémahatár, R = rím (a szótagnak a kezdetet követő, a szótagmagot és a zárlatot magában foglaló összetevője).

4.2.2. VVC_ü-végű tövek

A *mű* főnév, a *nyű*, *rí* igék és a *bő* melléknév abban különböznek az eddigiektől, hogy a *v*-t tartalmazó alakokban is hosszú a magánhangzó: *műve*, *nyűvi*, *rívó*, *bővül*. Az, hogy általában sem a VV-végű, sem pedig a VV*v*-re végződő tövek nem mutatják ezt a váltakozást (*tű*, *tűje*, *tűve; *óv*, *óvnak*, *ónak [de: *óhatatlan!*]), ismét elegendő egy általános *v*-betoldó vagy *v*-törlő szabály feltételezésének elvetéséhez.

A *mű* típusú tövekben hosszú magánhangzó után álló C_ü-t tételezhetünk fel. Szótagkezdetben ez megjósolhatóan *v*-ként jelenik meg a (21) szabály révén. Zárlat-pozícióban viszont nem eredményez túlhosszú (VVV) magánhangzót, mivel ez a magyarban — a túlhosszú mássalhangzókkal együtt — általános konvenció révén ki van zárva.

4.2.3. CC_ü-végű tövek

Tővégi üres C-k mássalhangzó után is megjelenhetnek. Két különböző eset található. Az *odú*, *tetű* szavak utolsó szegmentuma *v*-ként jelenik meg szótagkezdetben, és (magánhangzó-harmóniától függően) hosszú *ú/ü*-ként a rímben (*odvas*, *odúban*, *tetvek*, *tetűvel*). A váltakozás itt sem produktív (vö. *betű*, *betűk*, *betvek; *kedv*, *kedű, *kedves*), tehát különleges (üres C-s) elemzésre van szükség. A szótagkezdetben megjelenő *v* az eddigiekből adódik; a hosszú *ú/ü* levezetése a következő. Egy mássalhangzó után álló üres C nem alkothat összetett zárlatot a megelőző mássalhangzóval, hanem szótagolatlan marad és kiváltja a következő szabály alkalmazását:

(23) $u/\ddot{u}$ -betoldás

$$\emptyset \longrightarrow \begin{array}{c} V / \_ C_{\ddot{u}}' \\ | \\ U \end{array} \quad (C' = \text{szótagolatlan mássalhangzó})$$

Ezután a második V a szokott módon kerül az üres C helyébe, és végbemehet a (19) konvenció alapján a levezetés hátralévő része.

A $CC_{\ddot{u}}$ -végű tövek másik csoportját a *falú, hamu, daru* főnevek alkotják. Itt sem folyamodhatunk valamilyen általános $u \longrightarrow v$ vagy $v \longrightarrow u$ szabályhoz: *kapu, kapuk, *kapvak, adu, aduja, *adva; elv, *elü, elvek, nyelv, *nyelü, nyelvek*. A *falú*-félék abban különböznek az *odú*-féléktől, hogy az $u/\ddot{u}$ -betoldást nem követi az üres C beolvadása. Ezt úgy írhatjuk le, hogy itt kivételesen elmarad az üres C szótagolása, következésképp általános konvenció révén törlődik (stray erasure). Megjegyzendő, hogy e két utóbbi tőtípus erősen ingatag: az *odú, tetü* átmenőben van a *falú*-típusba, maga a *falú* pedig a szabályos *kapu*-típusba; a *hamu, daru* esetében szóhasadásnak vagyunk tanúi. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen az összes itt elemzett tőtípus kivételes, nem-produktív, fokozatos regularizáció alatt áll: az üres C-s elemzés ezen nem változtat, inkább éppen e tövek kivételességének jellemzésére szolgál.

4.2.4. $CCC_{\ddot{u}}$ -végű tövek

A *borjú, varjú, gyapjú, ifjú, fattyú, sarjú; könnyű, lassú, hosszú* szavak abban különböznek az eddigiektől, hogy bennük az $ú/\ddot{u}$ nem v -vel, hanem a semmivel változik. Mégsem elemezhetők egyszerűen a tövégi magánhangzó törlésével (magánhangzóval kezdődő toldalék előtt): *hattyú, hattyúja, *hattya, bosszú, bosszúja, *bossza*; sem pedig az $ú/\ddot{u}$ bármely mássalhangzó-kapcsolat utáni betoldásával: *bors, *borsú, borssal, *borsúval, borsa*.

A magánhangzós változatok pontosan a fentieknek megfelelően jönnek létre az üres C-ből. A magánhangzóval kezdődő toldalékok előtti tőalternáns azonban ezúttal nem tartalmaz v -t, a következő szabály alapján:

$$(24) \quad C_{\ddot{u}} \longrightarrow \emptyset / \begin{array}{c} K \\ | \\ C C \_ \end{array}]_M$$

Ezzel a tőtípusok áttekintésének végére értünk. Térjünk most vissza produktívabb területre: az üres C egyes toldalékok elemzésében történő felhasználásához. A 4.2. pont elején láttuk a *-val/vel, -vá/vé* elemzését; de nemcsak e toldalékokban vehetünk fel üres C-ket.

4.2.5. További $C_{\ddot{u}}$ -kezdetű toldalékok

A fentiekben áttekintett tőtípusok közös tulajdonsága, hogy szóvégen és mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt magánhangzóra végződő változatuk jelenik meg (*ló, tó, mű, falu, odú, borjú*), magánhangzóval kezdődő toldalékok előtt azonban mássalhangzóra végződő változatuk (*lov-, tav-, műv-, falv-, odv-, borj-*). De ha most figyelembe vesszük a *lói, lóért, lóé, lóul* (**lovig, *lovért, *lové, *lovul*) alakokat, az egész eddigi okfejtés összomlani látszik. Azt tapasztaljuk, hogy e toldalékok előtt nem a magánhangzó

előtti, hanem a mássalhangzó előtti alternáns jelenik meg. A megoldás persze most már kézenfekvő: vegyük fel a következő mögöttes alakokat:

- (25) $-ig$: -CVC $-ért$: -CVVCC $-é$: -CVV $-ul/ül$: -CVC
	V	V	
i g	e r t	e	U l

Ezek a mögöttes alakok e toldalékok még egy furcsaságát megmagyarázzák. A magánhangzóval kezdődő toldalékok magánhangzója általában törlődik a magánhangzóval végződő tövek után, vö. *láb*, *láb-unk*, *láb-atok*; *zokni*, *zokni-nk*, *zokni-tok*. Ez a törlés azonban a (25)-beli toldalékok esetében nem következik be: *zokniig*, *zokniért*, *zoknié*, *zokniul*. Ha feltesszük, hogy a magánhangzótörlő szabály két szomszédos V-t keres a CV-tengelyen, az $-ig$ -féle toldalékok pedig (üres) C-vel kezdődnek, a helyes alakok maguktól adódnak. De vajon miért nem kapunk **zoknivig*, **zoknivért*, **zoknivul* alakot a (21) szabály révén, mint a *zoknival*, *zoknivá* esetében? Ugyanígy: mi magyarázza meg a *lóval*, *lová* vs. *lóért*, *lói*g (**lovért*, **lói*g) különbséget? És még továbbá: hogyhogy nem kapunk **dobbert*, **dobb*ig alakokat a *dobbal*, *dobbá* mintájára? Nyilvánvaló, hogy a *v*-betoldás (20/21) és a PAK (19) előtt törölni kell a (25)-beli toldalékok üres C-jét, de a $-val/vel$, $-vá/vé$ C_ü-jét nem. Tegyük fel a következő mögöttes alakokat:

- (26) $-val/vel$: -CVC $-vá/vé$: -CVV
	V
A l	A

Ekkor a (25)-beli toldalékok magánhangzója felső vagy középső, a (26)-belieké pedig (a magánhangzó-harmónia alkalmazása előtt) alsó nyelvvállású. Tehát a következő törlőszabály egy csapásra megoldja minden problémánkat:

- (27)
- ```

      σ
     / \
    K   R
    |   / \
    |  V   / \
m[Cu] V   / \
      | / \
      | [-alsó]

```

A szabály morféma eleji helyzetre való korlátozása biztosítja, hogy a törlés nem alkalmazható a fentiekben tárgyalt töosztályokra, amelyekben az üres C morféma végén található. A (27) szabály egyébként maga nem törli a  $C_{\bar{u}}$ -t, csak leválasztja a szótagfárról; ezután általános konvenció révén törlődik (stray erasure).

Összefoglalva: a morféma elején álló  $C_{\bar{u}}$ -kre, amelyek mindig szótagkezdő helyzetben vannak, háromféle sors várhat: nem-alsó magánhangzó előtt törlődnek, mint (28a)-ban, egyébként megnyújtják az előttük álló más-salhangzót, mint (28b)-ben, vagy ha nincs ilyen, *v*-vel töltődnek ki, mint (28c)-ben. Másfelől a morfémavégi  $C_{\bar{u}}$ -k sorsa a szótagszerkezettől függ. Szótagkezdő helyzetben a morfémavégi  $C_{\bar{u}}$ -k törlődnek, ha mássalhangzókapcsolat előzi meg őket, mint (28d)-ben, egyébként pedig *v* lesz belőlük, mint (28e)-ben. Zárlathelyzetben viszont soha nem maradhatnak. Ha előttük mássalhangzó van, *u*-betoldást váltanak ki, mint (28f)-ben; ha pedig előttük magánhangzó van, üres V-re változnak és bekerülnek a szótagmagba. Ez a rövid magánhangzók megnyúlásával jár, mint (28g)-ben; a hosszú magánhangzók azonban már nem tudnak jobban megnyúlni, úgyhogy ilyenkor a  $C_{\bar{u}}$  nyomtalanul eltűnik, mint (28h)-ban.

- (28) a.  $/+ C_{\bar{u}}ig/ \rightarrow -ig$  stb.  
 b.  $/dob + C_{\bar{u}}Al/ \rightarrow do**bb**al$  stb.  
 c.  $/kapu + C_{\bar{u}}Al/ \rightarrow kapu**val**$  stb.  
 d.  $/borjC_{\bar{u}} + A/ \rightarrow bor**ja**$  stb.  
 e.  $/loC_{\bar{u}} + A/ \rightarrow lo**va**$  stb.  
 f.  $/borjC_{\bar{u}}/ \rightarrow bor**jú**$  stb.  
 g.  $/loC_{\bar{u}}/ \rightarrow ló$  stb.  
 h.  $/mü:C_{\bar{u}}/ \rightarrow mű$  stb.

#### 4.3. A lexikális h-törlés

A *méh* ~ *méhnek* (vs. *méhek*) típusú *h*-törlés lexikális fonológiai szabály: ez megmagyarázza, miért nem alkalmazódik a *jacht*, *technika*, *ihlet*, *Ahmed* típusú szavakban (levezetetlen környezet).

(29) *h*-törlés

$$\begin{bmatrix} -msh \\ -szon \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset / \begin{array}{c} R \\ | \\ \hline \end{array}$$



A mögöttes gemináta /hh/ szabályosan mentesül a *h*-törlés alól (a fonológiai szabályok nem érinthetik egy mögöttes gemináta egyik „felét”, vö. Hayes 1986); ez megmagyarázza a *pech*, *cech*, *Bach*, *fach*, *krach*, *sah* esetét (és talán még az *Allah*, *sarlach*, *almanach*, *padisah*, *moloch*, *eunuch* stb. esetét is: kérdés, hogy gemináta van-e ezekben). A *technika* stb. is magyarázható lenne mögöttes geminátával (+ degemináció), ez esetben nem is kellene a *h*-törlés lexikális voltára hivatkozni; de ez felesleges absztraktság lenne (csak azért tennénk fel geminátát, hogy mentesítsük e szavakat (29) alól). A *h*-törlés amúgy sem lehetne posztlexikális, hiszen akkor a *cseh ellenzék* \*[čɛɦɛl:ɛnzɛ:k], *Csehország* \*[čɛɦɔrsɔ:g] példákban nem tudnánk számot adni róla. Visszatérve a /hh/-ra mint törlés-akadályozó tényezőre: ez a *krach*-féle adatokat teljesen kielégítően megmagyarázza, az *almanach*-félékre esetleg megkockáztatható, de a *doh*, *moh*, *potroh* esetében semmiképp nem. Itt a törlés elmaradása talán azzal lenne magyarázható, hogy a szabály alkalmazásával megengedhetetlen fonotaktikai alakulat (rövid szóvégi *o*) jönne létre. (A *MÉH*, *APEH*-féle betűszók ellenállásának szokásos magyarázata (rövidítés) sem túlságosan kielégítő egy formális fonológiában.)

A *h* ~ ∅ alternáció egy másik kezelése (amely egy csapásra megoldaná a „nem-törlések” egész problémáját) az lenne, ha *h*-törlés helyett *h*-betoldást tennénk fel, a következőképpen:<sup>5</sup>

| (30)                 | /me:/ | /me:+ek/              | /doh/ | /doh+oš/             |
|----------------------|-------|-----------------------|-------|----------------------|
| <i>h</i> -betoldás   | –     | h                     | –     | –                    |
| <i>h</i> -erősödés   | –     | –                     | x     | –                    |
| <i>h</i> -zöngésedés | –     | ɦ                     | –     | ɦ                    |
| <i>h</i> -törlés     | –     | (∅)                   | –     | (∅)                  |
|                      | [me:] | [me:ɦɛk]<br>([me:ɛk]) | [dox] | [dofioš]<br>([dooš]) |

Csakhogy ez lehetetlen, vö. \**kávéhok*, \**faluhek* stb. Ha a *méh*-féle szavak magánhangzóra végződnének, többesük \**mék*, \**juk*, \**olák* stb. lenne, sőt: *cseh* → \**csék*!

<sup>5</sup> A levezetésben szereplő *h*-erősödés ( $h \rightarrow x / \_ \left\{ \begin{smallmatrix} \# \\ C \end{smallmatrix} \right\}$ ), *h*-zöngésedés ( $h \rightarrow \text{ɦ} / V \_ V$ ) és *h*-törlés ( $\text{ɦ} \rightarrow \emptyset / V \_ V$ ) posztlexikális szabályairól részletesebben l. az 5.5. pontot.

Tehát összesen két megoldás között választhatunk.<sup>6</sup> A /h/ mellett feltehetnénk egy önálló mögöttes /x/ szegmentumot is (ez Tálos 1988 javaslata). Ekkor minden posztlexikális erősödési szabály felesleges lenne, a (29)-es lexikális *h*-törlés pedig kivétel nélküli (hiszen ahol nem működik, nem /h/-t, hanem /x/-t tennénk fel). Csakhogy ekkor egyrészt bajba kerülnénk a [dox]–[dofioš] alternáció magyarázatakor; másrészt, és ez sokkal súlyosabban esik latba, meglepő lenne a két fonéma szótári eloszlásában tapasztalható ingadozás (pl. *juh*, *pléh*, *céh*, *düh*, *rüh*, *oláh*, *éh*, *keh*, *tereh*: ezek elvileg mind (törlődő) /h/-ra végződnek hagyományosan, de legtöbbjük erősen ingadozik és a /x/-s változat látszik felülkerekedni). Mindez már sugallja is az utolsó, egyben a leginkább elfogadható megoldást: (29) ún. **aprószabály** (minor rule), amely csak olyan szavakon lép működésbe, melyek a szótárban ilyen értelemben külön meg vannak jelölve (ún. pozitív kivételjeggyel). Ez egyfelől feleslegessé teszi a kétfonémás elemzést (és a fentebbi összes *ad hoc* indokot; a több szótagú [x]-végűek geminátás elemzését, a fonotaktikára meg a mozaikszavakra való hivatkozást, a *h*-betoldósos javaslatról nem is beszélve), másfelől pedig megjósolja az egész jelenség ingadozó, hosszú távon visszaszoruló jellegét.

<sup>6</sup> Vö. Cseresnyési (1992:82-84) mindkettőtől eltérő (és mindkettőnél árnyaltabb/bonyolultabb), de főbb vonásaiban az itt javasolttal összeegyeztethető megoldását is.





## 5. A MÁSSALHANGZÓK POSZTLEXIKÁLIS FONOLÓGIÁJA

Ebben a fejezetben soravesszük a magyar mássalhangzórendszer tagjainak felszíni megvalósítását meghatározó főbb posztlexikális szabályokat. Az 5.1. pontban visszatérünk a zöngésségi hasonulásra (vö. 2.2.1, 3.1), összefoglaljuk a korábban mondottakat és formalizáljuk a szabályt, valamint kitérünk a /v/ és a /j/ regresszív, illetve progresszív zöngétlenedésére. Az 5.2. pontban a szibilánsok képzési hely szerinti hasonulását és a különféle affrikációs szabályokat tekintjük át. Az 5.3. pontban a nazálisokkal kapcsolatos szabályokat tárgyaljuk: képzési hely szerinti hasonulásukon kívül a *romváros*-szabályt, a *színház*-szabályt, a *lányságom*-szabályt és a *vén ló*-szabályt. Az 5.4. pontban folytatjuk a palatalizációs szabályok tárgyalását; ezúttal a posztlexikális palatalizációt vesszük tüzetesen szemügyre, majd levezetésekkel szemléltetjük a fonológia különböző moduljaiban található palatalizációs szabályok működését (l. (46) alatt). Az 5.5. pontban a /h/ posztlexikális viselkedését tanulmányozzuk; az 5.6. pontban a degemináció különféle eseteit írjuk le. Végül az 5.7. pontban a gyorsbeszéd-szabályok közül a gyengülések, az összeolvadások és a törlések rövid áttekintésével zárjuk a posztlexikális fonológiai szabályrendszer tárgyalását.

### 5.1. Zöngésségi hasonulás

Ez a posztlexikális, jobbról-balra iteratív szabály a zörejhangokat (a /h/ kivételével) zöngésség tekintetében hasonlóvá teszi a tőlük jobbra álló zörejhangokhoz (a /v/ kivételével). A /h/ tehát hasonít, de nem hasonul; a /v/ hasonul, de nem hasonít. (Részletesebben l. a 2.2.1. pontban.) A /h/ annyiban különbözik a többi zörejhangtól, hogy [-msh] jegyű; könnyen kivonható tehát a szabály hatása alól, ha a bemenetet [-szon, +msh]-ként határozzuk meg. A probléma csak az, hogy a /h/ glottális ([-msh]) változata sosem fordul elő mássalhangzó előtt; viszont előfordul a veláris változata (a [x]), csak hogy erről semmiképp nem állíthatjuk, hogy [-msh]. A megoldás egyszerű: a /h/ → [x] szabálynak a zöngésségi hasonulás utánra kell rendezve lennie (ellentáp-sorrend).

$$(1) \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ + \text{msh} \end{bmatrix} \longrightarrow [\alpha \text{ zöng}] / \text{---} \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ \alpha \text{ zöng} \end{bmatrix}$$



A /v/ problémájának megoldására a 3.1. pontban azt javasoltuk, hogy ez a mássalhangzó legyen [+szon]. Ezzel megoldottuk a szabály környezetéből való eltávolítását; de most meg a bemenetből is eltűnt. Ilyenformán külön szabállyal kell gondoskodni a /v/ zöngétlenedéséről:

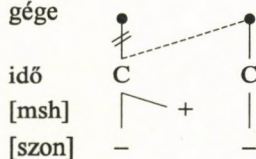
$$(2) \quad v \longrightarrow \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ - \text{zöng} \end{bmatrix} / \text{ — } \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ - \text{zöng} \end{bmatrix}$$

Vegyük észre, hogy a szabálynak nem kell a /v/ zörejhanggá tételét külön kimondania (tehát a [-szon] a kimenetből elhagyható), mivel minden [-zöng] szegmentum [-szon]; erről egy redundanciaszabály (a 2.3. pontban felírt (11) szabály ellenpárja) gondoskodik. A két hasonulási szabály összevonható:

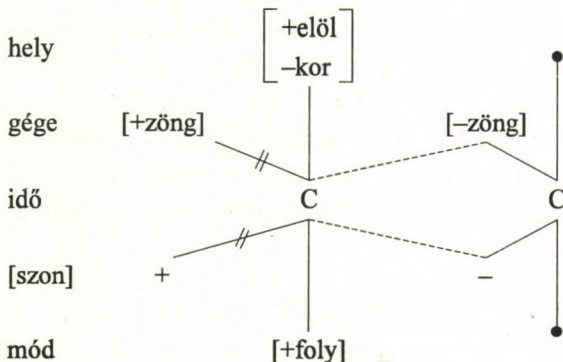
$$(3) \quad \left\{ \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ + \text{msh} \\ + \text{elől} \\ - \text{kor} \\ + \text{foly} \end{bmatrix} \right\} \longrightarrow [\alpha \text{ zöng}] / \text{ — } \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ \alpha \text{ zöng} \end{bmatrix}$$

Autoszegmentális megfogalmazásban is két külön szabály kell a /v/-re és a többi bemenetre; ezúttal azonban ezek nem vonhatók össze:

(4) a. gége



b. hely



A /v/-n kívül még egy zöngétlenedő zengőhang van, a /j/; azonban a /j/ esetében az érintett szabály nem hátra-, hanem előreható.

A magyarban nincs szóvégi mássalhangzó + likvida kapcsolat. A morfémavégi *Cl*, *Cr* kapcsolatok (pl. /lepl/, /bokr/) szó(tag)végi helyzetbe kerülve magánhangzó-betoldással oldódnak fel (*lepel*, *bokor*); az (akár mögöttes, akár morfológiai művelettel kialakuló) szóvégi *Cj* kapcsolatok sorsa viszont másképp alakul: az ilyen helyzetű /j/ elveszíti zengőhang jellegét, réshanggá (zörejhanggá) alakul (*férj*, *szomj*, *dobj*), s egyben progresszív zöngésségi hasonuláson esik át, ha a megelőző mássalhangzó zöngétlen (*dőfj*, *rakj*, *kapj*); vö. 2.3.1. Ezt a szabályt a következőképpen írhatjuk fel:

(5) a. 
$$\begin{bmatrix} -szill \\ +szon \\ -naz \\ -elől \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} -szon \\ \alpha \text{ zöng} \end{bmatrix} / \begin{bmatrix} C \\ \alpha \text{ zöng} \end{bmatrix} \text{ — } \#$$

b. hely  
[szon]  
idő  
gége  
mód

(az első szegmentum gégejegyei kiterjednek a másodikra, amely a sajátjait elveszíti; a [szon] tengelyről törlődik a '+' jegyérték, s egy default-szabály később '-' értéket ad a második szegmentumnak:  $[C, \emptyset \text{ szon}] \rightarrow [- \text{szon}]$ ; a  $\square$  jel szünetet jelöl).

## 5.2. Szibiláns-szabályok

A szibilánsokat (érdes réshangokat és affrikátákat: /s z š ž t<sup>s</sup> č j/) érintő szabályok mindegyike posztlexikális és alkalmazási területük a beszédíram növekedésével tágul (vagyis ún. gyorsbeszéd-szabályok, vö. Siptár 1991a: 49–53). Találunk közöttük egy képzési hely szerinti (balra ható) hasonulást és néhány affrikálódási szabályt.

A hasonulás bemeneteinek és kimeneteinek felsorolása Vago (1980:38) nyomán a következőképpen adható meg:



## (6) a. réshang + réshang

/s z š ž/ + /s/ → [ss]

/s z š ž/ + /z/ → [zz]

/s z š ž/ + /š/ → [šš]

/s z š ž/ + /ž/ → [žž]

## c. réshang + affrikáta

/s z š ž/ + /t<sup>s</sup>/ → [st<sup>s</sup>]/s z š ž/ + /d<sup>z</sup>/ → [zd<sup>z</sup>]

/s z š ž/ + /č/ → [šč]

/s z š ž/ + /j/ → [žj]

## b. affrikáta + réshang

/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /s/ → [t<sup>s</sup>s]/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /z/ → [d<sup>z</sup>z]/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /š/ → [čš]/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /ž/ → [jž]

## d. affrikáta + affrikáta

/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /t<sup>s</sup>/ → [t<sup>s</sup>t<sup>s</sup>]/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /d<sup>z</sup>/ → [d<sup>z</sup>d<sup>z</sup>]/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /č/ → [čč]/t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j/ + /j/ → [jj]

Jegyezzük meg először is, hogy a második összetevő határozza meg a létrejövő geminátá/hangkapcsolat zöngésségi értékét, amint a zöngésségi hasonulás (l. 5.1 (4a)) szabálya előírja. Figyeljünk fel arra is, hogy (6c) és (6d) második sora két okból is üres. Először, amint a 2.2.3. pontban láttuk, a magyarban nincsen mögöttes /d<sup>z</sup>/: minden felszíni [d<sup>z</sup>] levezetett (mégpedig zöngésségi hasonulással a /t<sup>s</sup>/-ből, d-betoldással a pénz-féle szavakban, vagy pedig adaffrikációval a /dz/ kapcsolatból). Másodszor, még ha lenne is /d<sup>z</sup>/ a rendszerben, morfémakezdő helyzetben akkor sem fordulna elő — ennél fogva a (6c–d) második sorában álló kombinációk semmiképpen nem jöhetnek létre.

A szibiláns-hasonulás szabályának alkalmazása fakultatív. Szó belsejében (pl. *nehézség* [šš ~ š:], *másszor* [šs ~ s:]) gondozott beszédben rendszerint elkerüljük, fesztelen beszédben viszont alkalmazzuk. Szóhatáron keresztül (pl. *nehéz sors*, *más szempontból*) csak pergő (= gyors fesztelen) és lezser beszédben lép működésbe. Szemantikailag elhomályosult alakokban azonban a szabály kötelező még a legformálisabb beszédstílusban is. Ilyen például az *egészség* [š:], \*[šš] szó, szemben az *egész-ség* 'valaminek egész volta' alakkal, amely utóbbiban viszont csak lezser beszédben alkalmazható a szabály, ott is csak akkor, ha a félreértés veszélye nem fenyeget.

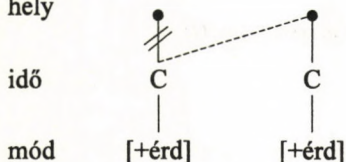
A (6)-ban feltüntetett kimeneteken további folyamatok mennek végbe az alábbiak szerint. Az (a)-belieken végbemegy az ikeredés (2.1) ahogy általában minden (akár mögöttes, akár levezetett) geminátán, pl. *kis szoba* [s:], *rossz zene* [z:], *hozz sót* [š:], *hús sz* [ž:], *Balázs szerint* [s:], *egész sereg* [š:], *benéz Zsófi* [ž:]. A (b)-beliek maradhatnak, ahogy vannak, de összeolvadva [t<sup>s</sup>: d<sup>z</sup>: č: j:] -re is változhatnak, pl. *rácsszerkezet* (gondozott beszédben [čš], fesztelen beszédben [t<sup>s</sup>s], pergő beszédben [t<sup>s</sup>]), gyors lezser beszédben akár [t<sup>s</sup>] is); *Kovács Zoltán* ([čz] → [jz] → [d<sup>z</sup>z] → [d<sup>z</sup>(:)]); *polc sor* [t<sup>s</sup>š] → [čš] → [č:] → [č]; *Rácz Zsuzsa* ([t<sup>s</sup>ž] → [d<sup>z</sup>ž] → [jž] → [j:]). A (c)-beli kimenetek már nem változnak tovább: *kis cipő* [št<sup>s</sup>] ~ [st<sup>s</sup>], *ravasz csel* [sč] ~ [šč], *gázcsap* [sč] ~ [šč], *kész dzsungel* [zj] ~ [žj]. Végül a (d)-ben felsorolt bemenetek meglehetősen mereven ellenállnak a szabálynak: jókora gyorsaság vagy lezserség szükséges ahhoz, hogy pl. a *makacs cápa* [t<sup>s</sup>:] -vel, a *palóc család* [č:] -vel hangozzék. Ha a szabály üresjáratban működik, mint a *kulcs csomó*, *nyolc cövek*-féle esetekben, a létrejövő geminátá még az ikeredésnek is ellenáll, azaz rendszerint [čč], [t<sup>s</sup>t<sup>s</sup>] marad (vagy pedig az első tagja réshanggá gyengül: *kulcs csomó* [šč], *nyolc cövek* [st<sup>s</sup>]). Másfelől a szibiláns-hasonulási szabály nem üresjá-

ratban történő alkalmazása anélkül, hogy ikeredés követné, teljesen lehetetlen: \*[mɔkɔt<sup>s</sup> t<sup>s</sup>a:pɔ], \*[mɔkɔs t<sup>s</sup>a:pɔ]; \*[pɔlo:č čɔla:d], \*[pɔlo:š čɔla:d].

A szabály klasszikus generatív felírása (7a), autoszegmentális megfogalmazása (7b) szerint adható meg:

$$(7) \text{ a. } [+érd] \longrightarrow [\alpha \text{ elől}] / \text{ — } \begin{bmatrix} +érd \\ \alpha \text{ elől} \end{bmatrix}$$

b. hely



A további szibiláns-szabályok mindegyike „affrikációs” szabály; három típust különböztethetünk meg: zárhang és réshang, zárhang és affrikáta, valamint affrikáta és réshang összeolvadását. Vegyük sorra őket.

Ha egy dentális vagy palatális zárhangra érdes réshang következik, hosszú affrikáta vezetődik le belőlük: *ötször* /t/+/s/ → [t<sup>s</sup>:], *ötödször* /d/+/s/ → [t<sup>s</sup>:], *egyszer* /d<sup>y</sup>d<sup>y</sup>/+/s/ → [t<sup>s</sup>:], *madzag* /d/+/z/ → [d<sup>z</sup>:], *négyzet* /d<sup>y</sup>/+/z/ → [d<sup>z</sup>:], *barátság* /t/+/š/ → [č:], *szabadság* /d/+/š/ → [č:], *hegység* /d<sup>y</sup>/+/š/ → [č:]; zöngésségi hasonulás közbejöttével, ahol szükséges. Ez az egybeolvadási folyamat szótagzárlaton belül (*tudsz*) kötelező; szótaghatáron át gondozott beszédben rendszerint mellőzzük (kivéve a *t/d* + *š* eseteket, amelyek külön ejtve „műveletlenül” hangzanak), fesszelen beszédben azonban szó belsejében általában alkalmazzuk. Ahogy a beszédtempó növekszik, a szabály általánosabbá válik: szóhatáron át is működésbe lép (*látszerész* [t<sup>s</sup>:], *nem volt soha* [č], *vadzag* [d<sup>z</sup>:], *nagy szoba* [t<sup>s</sup>:], *két sonka* [č:], *szakadt zseb* [j:] stb.).

A klasszikus generatív kereten belül két hasonulási szabállyal írhatjuk le ezt a folyamatot:

(8) a. Zárhang+réshang affrikáció (ZRA)

$$[+ \text{ érdes}] \longrightarrow [- \text{ foly}] / \begin{bmatrix} - \text{ szon} \\ - \text{ késl} \\ + \text{ kor} \end{bmatrix} \text{ — }$$

(/s z š ž/-ből [t<sup>s</sup> d<sup>z</sup> č j] lesz /t d t<sup>y</sup> d<sup>y</sup>/ után)



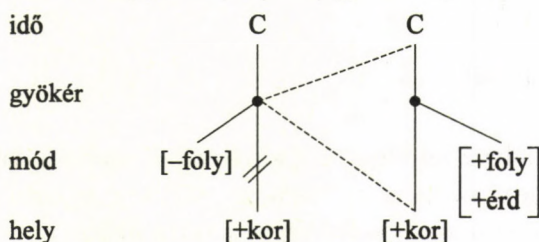
## b. Zárhang+affrikáta affrikáció (ZAA)

$$\begin{array}{ccc}
 \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ - \text{késl} \\ + \text{kor} \end{bmatrix} & (\#) & \begin{bmatrix} - \text{szon} \\ + \text{késl} \\ - \text{foly} \end{bmatrix} \\
 1 & 2 & 3
 \end{array} \longrightarrow 3 \ 2 \ 3$$

(/t d tʸ dʸ/ teljesen hasonul a rákövetkező [tˢ dᶻ č j]-hez)

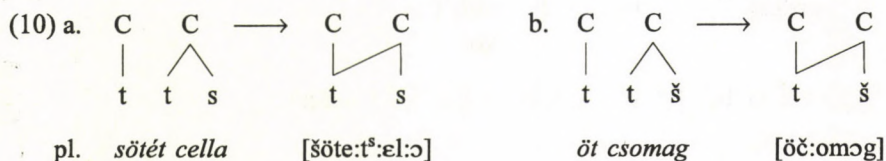
Autoszegmentális keretben a két szabály összevonható.

## (9) idő



(/t d tʸ dʸ/ bármelyike és (rendre) /s z š ž/ összeolvad (rendre) [tˢ: dᶻ: č: j:]-vé)

Ez az utóbbi felírás kétségkívül elegánsabb, de vajon megfelel-e a tényeknek? A folyamat kettéválasztását (azon a formális indokon kívül, hogy a klasszikus generatív fonológiai szabályok egyszerre csak egy változást hajthatnak végre) két további megfontolás is támogatja. Egyrészt: a ZRA önmagában is alkalmazható; ilyenkor olyan kimeneteket kapunk, amelyek a [t-s] stb.-nél kevésbé formálisak, de a [tˢ:] stb.-nél kevésbé fesztelenek: [t-tˢ] az *ötször*-ben, [tʸ-č] a *hegység*-ben, [dʸ-dᶻ] a *négyzet*-ben stb. Másrészt: az autoszegmentális leírásban is szükség van valamilyen megoldásra az olyan, eleve affrikátát tartalmazó példák kezeléséhez, mint *két cica* [tˢ:], *szomszéd család* [č:], *négy dzsinn* [j:]. Tehát nem arról van szó, hogy a klasszikus generatív keretben két szabály kellene ahhoz, amihez az autoszegmentális keretben elég egy is; inkább arról, hogy a zárhang + rés hang esetekben két, egymástól függetlenül motivált szabályt használ a klasszikus keret. S mivel az első szabály is függetlenül motivált, de az autoszegmentális keretben nincsen mód arra, hogy (9)-et „félíg” alkalmazzuk, ezen a ponton a klasszikus keret „megfigyelési adekvátasága” jobb. Azonban a zárhang és affrikáta találkozásából keletkező hosszú affrikáták létrehozásához az autoszegmentális keretben nincs szükség külön szabályra, mert erről a kötelező kontúr elve (KKE, l. 2.1. (7)) gondoskodik:



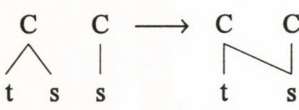
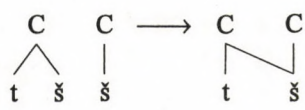
Az affrikáció másik fajtája figyelhető meg a *nyolcszor*, *makacsság* típusú példákban: itt réshangokból lesz affrikáta, ha homorganikus (ugyanazon a helyen képzett) affrikáta előzi meg őket. A nem-homorganikus bemeneteket a szabály nem érinti (pl. *bohócság* \*[t<sup>s</sup>č]), hacsak előzőleg a (7) alatti szibiláns-hasonulás nem teszi őket azonos képzési helyűvé (vö. [bofo:č:a:g], ami már lehetséges kimenet).<sup>1</sup> Klasszikus generatív keretben így fogalmazhatjuk meg a szabályt:

(11) Affrikáta+réshang affrikáció (ARA)

$$[+ \text{ érdes}] \longrightarrow [- \text{ foly}] / \left[ \begin{array}{c} + \text{ kés} \\ - \text{ foly} \\ \alpha \text{ elől} \end{array} \right] \left[ \begin{array}{c} \text{---} \\ \alpha \text{ elől} \end{array} \right]$$

(/s z/-ből [t<sup>s</sup> d<sup>z</sup>] után [t<sup>s</sup> d<sup>z</sup>]; /š ž/-ből [č j] után [č j] lesz)

Autoszegmentális keretben ismét nem kell külön szabály, a KKE elvégzi a szükséges változtatást (vö. Zsigri 1994):

(12) a.  b. 

pl. *piac szélén* [piot<sup>s</sup>se:le:n] *kalácssütés* [kola:čšüte:š]

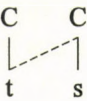
Figyeljük meg a következőket: (i) a homorganikusság feltétele automatikusan teljesül, hiszen a nem homorganikus kapcsolatok nem válthatják ki a KKE alkalmazását; (ii) míg a zárhang+affrikáta esetekben az ábrázolás, helyesen, hosszú zárfázis+rövid részfázis szerkezetű affrikátát sugall, az affrikáta+réshang esetekben — váratlan, de a fonetikai tényeknek nem ellentmondó módon — rövid zárfázis+hosszú részfázis szerkezetű komplex szegmentum jön létre (az átírásban éppen ezt igyekeztünk [t<sup>s</sup>], [čš]-vel jelezni).

Zsigri (1994) szerint a zárhang+réshang affrikáció eseteit ketté kell választani egy lexikális és egy posztlexikális szabály alkalmazásából eredőkre; az előbbi szabályos, az utóbbi azonban a (12)-beli kimenetekhez hasonló szerkezetű affrikátákat hoz létre. Például: *látszik* [t<sup>s</sup>:] vs. *járatszám*, *virágot szed* [t<sup>s</sup>]; *barátság* [č:] vs. *többlétsúly*, *szeret sétálni* [čš]; *negyedszer* [t<sup>s</sup>:] vs. *ködszítálás*, *szabad szemmel* [t<sup>s</sup>]; *fáradtság* [č:] vs. *padsor*, *szabad*

<sup>1</sup> A szabály nem működik gondozott beszédben: pergő beszédben és azon túl viszont szóhatáron át is alkalmazható (*nyolc szoba*). A közvetlen kimenet ([n<sup>y</sup>olt<sup>s</sup>:or], [n<sup>y</sup>olt<sup>s</sup>:obo]) általában további folyamatoknak esik áldozatul. A degemináció (l. 5.6.) [n<sup>y</sup>olt<sup>s</sup>or], [n<sup>y</sup>olt<sup>s</sup>obo] alakokat ad; vagy pedig az *l*-törlés (l. 5.7.) révén [n<sup>y</sup>o(:)t<sup>s</sup>(:)]or, [n<sup>y</sup>o(:)t<sup>s</sup>(:)]obo jön létre, amelyből azután gyors lezser beszédben, intervokális degeminációval (l. 5.7.) akár [n<sup>y</sup>ot<sup>s</sup>or], [n<sup>y</sup>ot<sup>s</sup>obo] is lehet.



sáv [čš]; illetve edzés [d<sup>z</sup>:]<sup>2</sup> vs. rövidzárlat, svéd zászló [d<sup>z</sup>]. Mindkét szabály ugyanabból a mögöttes szerkezetből kiindulva, lekapcsolódás nélküli terjedéssel hozza létre a megfelelő szerkezetű affrikátát, különbség csak a terjedés irányában mutatkozik:

- (13) a.  b. 
- látszik [t<sup>s</sup>:] látszerész [t<sup>s</sup>]

### 5.3. Nazális-szabályok

Amint a 2.3.2. pontban láttuk, a mögöttes nazálisok (a bilabiális /m/, a dentális /n/ és a palatális /n<sup>y</sup>/) mellett a felszínen három további nazális mássalhangzó található: a labiodentális [ɱ], a palato-alveoláris [ɲ] és a veláris [ŋ]. Ezek kizárólag homorgán (velük azonos helyen képzett) mássalhangzók előtt fordulnak elő, tehát [ɱ] csak /f v/ előtt (pl. *honfi*, *honvéd*), [ɲ] csak /č j/ előtt (pl. *kincs*, *findzsa*), [ŋ] pedig csak /k g/ előtt (pl. *fánk*, *rang*):

- (14) a. N → ɱ / \_\_\_ {f, v}  
 b. N → ɲ / \_\_\_ {č, j}  
 c. N → ŋ / \_\_\_ {k, g}

ahol N közelebből meg nem határozott nazálist jelöl. (14a–c) összevonható a következő rövidítő jelölésmóddal:

- (15) [+naz] → [αhely] / \_\_\_  $\left[ \begin{array}{c} C \\ \alpha \text{ hely} \end{array} \right]$

ami azt jelenti, hogy bármely nazális képzési helyét tekintve igazodik a rákövetkező mássalhangzóhoz. Ahogyan a 2.3.2. pontban már jeleztük, (14)

<sup>2</sup> Megjegyzendő, hogy a Szerkezetörzés Elve következtében az *edzés* szóban nem működhet (ciklikus) lexikális szabály. Vagy a [d<sup>z</sup>:] hang /dz/ mögöttes szegmentumkapcsolatként való elemzését kell tehát feladni, vagy mindkét szabályt posztlexikálisnak tekinteni (ezzel azonban elveszítjük az összes többi esetben szépen kettéváló, morfémahatáron ill. szóhatáron történő alkalmazás közötti különbséget). Egy harmadik lehetőség a következő: a lexikonon belül megkülönböztetünk ún. posztciklikus (szószintű) szabályokat, amelyekre már nem érvényes a Szerkezetörzés Elve (vö. Kiparsky 1982b). Ekkor (13a) posztciklikus lexikális, (13b) pedig posztlexikális szabály, és a [d<sup>z</sup>:] itt követett elemzése és Zsigri felismerése egyaránt fenntartható.

nem csupán a (14a–c) összevont jelölése, hanem e három szabály összegénél jóval általánosabb; különböző módokon korlátozásra is szorul a túlgenerálás megelőzése érdekében.

Először is figyeljük meg, mi történik a szóvégi nazálisokkal, ha mássalhangzóval kezdődő szó következik rájuk:

|      |                     |               |                                   |                                    |         |
|------|---------------------|---------------|-----------------------------------|------------------------------------|---------|
| (16) | /m#p/               | három pár     | [mp]                              |                                    |         |
|      | /m#b/               | három baba    | [mb]                              |                                    |         |
|      | /m#m/               | három márká   | [m:]                              |                                    |         |
|      | /m#f/               | három fiú     | [ɱf];                             |                                    | ([õ:f]) |
|      | /m#v/               | három virág   | [ɱv];                             |                                    | ([õ:v]) |
|      | /m#t/               | három tál     | [mt];                             | *[nt]                              |         |
|      | /m#d/               | három darab   | [md];                             | *[nd]                              |         |
|      | /m#n/               | három nő      | [mn];                             | *[n:]                              |         |
|      | /m#l/               | három lépés   | [ml];                             | *[nl],                             | *[õ:l]  |
|      | /m#r/               | három róka    | [mr];                             | *[nr],                             | *[õ:r]  |
|      | /m#s/               | három szita   | [ms];                             | *[ns],                             | *[õ:s]  |
|      | /m#z/               | három zokni   | [mz];                             | *[nz],                             | *[õ:z]  |
|      | /m#t <sup>s</sup> / | három cica    | [mt <sup>s</sup> ];               | *[nt <sup>s</sup> ]                |         |
|      | /m#š/               | három sor     | [mš];                             | *[nš],                             | *[õ:š]  |
|      | /m#ž/               | három zsák    | [mž];                             | *[nž],                             | *[õ:ž]  |
|      | /m#č/               | három csók    | [mč];                             | *[nč]                              |         |
|      | /m#j/               | három dzsóker | [mj];                             | *[nj]                              |         |
|      | /m#t <sup>y</sup> / | három tyúk    | [mt <sup>y</sup> ];               | ([m <sup>y</sup> t <sup>y</sup> ]) |         |
|      | /m#d <sup>y</sup> / | három gyár    | [md <sup>y</sup> ];               | ([m <sup>y</sup> d <sup>y</sup> ]) |         |
|      | /m#n <sup>y</sup> / | három nyúl    | [m <sup>y</sup> n <sup>y</sup> ]; | ([m <sup>y</sup> n <sup>y</sup> ]) |         |
|      | /m#j/               | három játék   | [mj];                             | ([m <sup>y</sup> j]);              | *[õ:j]  |
|      | /m#k/               | három kocsi   | [mk];                             | *[ɲk]                              |         |
|      | /m#g/               | három gép     | [mg];                             | *[ɲg]                              |         |
|      | /m#h/               | három határ   | [mh];                             |                                    | *[õ:h]  |

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy az /m/ láthatólag nem vesz részt (15)-ben (vö. még: *teremt* \*[tɛrɛnt]), sem pedig a magánhangzó megnyúlása és nazalizálása melletti nazálistörlésben (vö. \*[õ:s] stb., lásd alább). /p b/ előtt értelemszerűen semmilyen változás nem tapasztalható, /m/ előtt automatikusan bekövetkezik az „ikeredés” (vö. 2.1.). /f v/ előtt egyrészt kötelezően végbemegy (14a), másrészt az így nyert [ɱ] már nem áll ellen a törlésnek: fesztelen beszédben fakultatívan alkalmazható a Vɱ → Ṽ: / \_\_\_ [+foly] szabály. Végül a palatálisok előtt palatalizált bilabiális nazálist



([m<sup>y</sup>]) találhatunk, ennek a szigorúan fonetikai koartikulációs jelenségnek azonban semmiféle fonológiai jelentősége nincs, tehát jelen gondolatmenetünk szempontjából elhanyagolható.

Most térjünk át az /n/ viselkedésére.<sup>3</sup>

|      |                     |                 |                                  |               |
|------|---------------------|-----------------|----------------------------------|---------------|
| (17) | /n#p/               | olyan puha      | [mp]                             |               |
|      | /n#b/               | olyan boldog    | [mb]                             |               |
|      | /n#m/               | olyan magas     | [m:]                             |               |
|      | /n#f/               | olyan fontos    | [ɱf];                            | [̃:f]         |
|      | /n#v/               | olyan vastag    | [ɱv];                            | [̃:v]         |
|      | /n#t/               | olyan tág       | [nt]                             |               |
|      | /n#d/               | olyan dühös     | [nd]                             |               |
|      | /n#n/               | olyan nagy      | [n:]                             |               |
|      | /n#l/               | olyan lassú     | [nl];                            | ([l:])        |
|      | /n#r/               | olyan rossz     | [nr];                            | [̃:r]; ([r:]) |
|      | /n#s/               | olyan szegény   | [ns];                            | [̃:s]         |
|      | /n#z/               | olyan zöld      | [nz];                            | [̃:z]         |
|      | /n#t <sup>s</sup> / | olyan cifra     | [nt <sup>s</sup> ]               |               |
|      | /n#š/               | olyan sekély    |                                  | [̃:š]         |
|      | /n#ž/               | olyan zsenge    |                                  | [̃:ž]         |
|      | /n#č/               | olyan csúnya    | [nč]                             |               |
|      | /n#j/               | olyan dzsesszes | [nj]                             |               |
|      | /n#t <sup>y</sup> / | olyan tyúk      | [n <sup>y</sup> t <sup>y</sup> ] |               |
|      | /n#d <sup>y</sup> / | olyan gyöngye   | [n <sup>y</sup> d <sup>y</sup> ] |               |
|      | /n#n <sup>y</sup> / | olyan nyúlós    | [n <sup>y</sup> :]               |               |
|      | /n#j/               | olyan jó        |                                  | [̃:j]; ([j:]) |
|      | /n#k/               | olyan kicsi     | [ɲk]                             |               |
|      | /n#g/               | olyan gazdag    | [ɲg]                             |               |
|      | /n#h/               | olyan hosszú    |                                  | [̃:h]         |

Az /m/-mel szemben az /n/ esetében (15) a maga teljes általánosságában érvényesül. (Nazálisok környezetében ikeredés követi.) Az egyetlen megszorítás a következő szabály gátló (bleeding) hatásának tulajdonítható:

(18) VN → Ṽ: / \_\_ [+ foly]

<sup>3</sup> Az *olyan* szón (fonológiai) környezettől függetlenül végbemehet többféle, különböző erősségű gyengülési folyamat: [ojn] > [oɲ:] > [ōɲ:] > [ō:] > [̃:]. Az alábbi példák megvalósítási lehetőségeinek számbavételekor ezeket a (jelen témánk szempontjából irreleváns) változatokat nem vesszük figyelembe.

Ez a szabály a 'folyamatos' mássalhangzók (tehát /f v s z š ž h r j/) előtt álló magánhangzó-nazális szekvenciákat hosszú nazalizált magánhangzóvá változtatja. Fentebb már láttuk, hogy a (18)-beli N **nem** foglalja magában az [m]-et, de [ŋ]-et igen; most megállapíthatjuk, hogy az /n/ alkotja a szabály legfőbb alkalmazási területét. Figyeljük meg továbbá, hogy a környezetet alkotható folyamatos mássalhangzók nem egyenlő mértékben teszik kötelezővé (18) alkalmazását: /š ž h/ előtt a szabály formális beszédstílusban elnyomható ugyan, de fesztelen beszédben gyakorlatilag mindig végbemegy, /f v s z/ előtt fakultatív, /r j/ (valamint /l/) környezetében pedig alternatív lehetőségként adódik (18):

$$(19) \quad n \rightarrow \left\{ \begin{matrix} l \\ r \\ j \end{matrix} \right\} / \text{---} \left\{ \begin{matrix} l \\ r \\ j \end{matrix} \right\}$$

(ahol a { } 'rendre'-ként értelmezendő; a szabály kielégítőbb megfogalmazását lásd alább).

Végül tekintsük át az /n<sup>y</sup>/ viselkedését (a [j] nazalizált palatális közeliítőhangot jelent):

|      |                                   |                |                                   |                              |
|------|-----------------------------------|----------------|-----------------------------------|------------------------------|
| (20) | /n <sup>y</sup> #p/               | kemény polc    | [n <sup>y</sup> p];               | ([m <sup>y</sup> p])         |
|      | /n <sup>y</sup> #b/               | kemény beszéd  | [n <sup>y</sup> b];               | ([m <sup>y</sup> b])         |
|      | /n <sup>y</sup> #m/               | kemény munka   | [n <sup>y</sup> m];               | ([m <sup>y</sup> m]), ([m:]) |
|      | /n <sup>y</sup> #f/               | kemény fedél   | [n <sup>y</sup> f];               | ([ŋ <sup>y</sup> f])         |
|      | /n <sup>y</sup> #v/               | kemény valuta  | [n <sup>y</sup> v];               | ([ŋ <sup>y</sup> v])         |
|      | /n <sup>y</sup> #t/               | kemény tél     | [n <sup>y</sup> t];               | ([nt])                       |
|      | /n <sup>y</sup> #d/               | kemény dió     | [n <sup>y</sup> d];               | ([nd])                       |
|      | /n <sup>y</sup> #n/               | kemény nézet   | [n <sup>y</sup> n];               | ([n:])                       |
|      | /n <sup>y</sup> #l/               | kemény lecke   | [n <sup>y</sup> l];               | [jɫ]                         |
|      | /n <sup>y</sup> #r/               | kemény réteg   | [n <sup>y</sup> r];               | [jɾ]                         |
|      | /n <sup>y</sup> #s/               | kemény szék    | [n <sup>y</sup> s];               | [jʃ]                         |
|      | /n <sup>y</sup> #z/               | kemény zabla   | [n <sup>y</sup> z];               | [jʒ]                         |
|      | /n <sup>y</sup> #t <sup>s</sup> / | kemény citrom  | [n <sup>y</sup> t <sup>s</sup> ]; | ([nt <sup>s</sup> ])         |
|      | /n <sup>y</sup> #š/               | kemény sajt    | [n <sup>y</sup> š];               | [jš]                         |
|      | /n <sup>y</sup> #ž/               | kemény zsaru   | [n <sup>y</sup> ž];               | [jž]                         |
|      | /n <sup>y</sup> #č/               | kemény csavar  | [n <sup>y</sup> č]                |                              |
|      | /n <sup>y</sup> #j/               | kemény dzsem   | [n <sup>y</sup> j]                |                              |
|      | /n <sup>y</sup> #t <sup>y</sup> / | kemény tyúk    | [n <sup>y</sup> t <sup>y</sup> ]  |                              |
|      | /n <sup>y</sup> #d <sup>y</sup> / | kemény gyerek  | [n <sup>y</sup> d <sup>y</sup> ]  |                              |
|      | /n <sup>y</sup> #n <sup>y</sup> / | kemény nyugágy | [n <sup>y</sup> :]                |                              |



|                     |               |                     |                    |
|---------------------|---------------|---------------------|--------------------|
| /n <sup>y</sup> #j/ | kemény jellem | [n <sup>y</sup> j]; | [jj]               |
| /n <sup>y</sup> #k/ | kemény kenyér | [n <sup>y</sup> k]; | [ŋ <sup>y</sup> k] |
| /n <sup>y</sup> #g/ | kemény gerinc | [n <sup>y</sup> g]; | [ŋ <sup>y</sup> g] |
| /n <sup>y</sup> #h/ | kemény harc   | [n <sup>y</sup> h]; | [jh]               |

Az /n<sup>y</sup>/ 'ellenállása' az /m/ és az /n/ közé esik: nem annyira kategorikusan ragaszkodik eredeti jellegéhez, mint az /m/, de nem is olyan szívesen hasonul, mint az /n/. Folyamatos mássalhangzók (és /l/) előtt fakultatívan végbemehet rajta a (21) szabály:

$$(21) \quad n^y \longrightarrow \tilde{j} / \text{---} [+ \text{foly}]$$

Ez talán (18) speciális esetének tekinthető. Ugyancsak fakultatívan (feszte-len beszédben) bilabiálisok előtt palatalizált bilabiális [m<sup>y</sup>]-re, labiodentálisok előtt palatalizált labiodentális [ŋ<sup>y</sup>]-re, velárisok előtt pedig palatalizált veláris [j<sup>y</sup>]-re változhat az /n<sup>y</sup>/. Dentálisok előtt csak népies, sztenderdalatti beszédben változik [n]-re.

Összefoglalva: úgy tűnik, hogy (15)-öt helyesebb /n/-re kimondani; ebből következik, hogy a (14)-ben említett felszíni nazálisok mögött is /n/-t gyaníthatunk.

$$(22) \quad n \longrightarrow [\alpha \text{ hely}] / \text{---} \left[ \begin{array}{c} C \\ \alpha \text{ hely} \end{array} \right]$$

Ekkor azonban felmerül a kérdés, hogy a *komp*, *lomb*, *ponty* és *rongy*-féle szavakban milyen nazális van a mögöttes szinten. Három lehetőség kínálkozik: ha a szabályok maximális 'kihasználtsága' érdekében készek vagyunk absztrakt mögöttes ábrázolásokat megengedni, felvehetjük a /konp/ /lonb/, /pont<sup>y</sup>/, /rond<sup>y</sup>/ alakokat, amelyeket a (22) szabály hoz megfigyelt felszíni alakjukra. Ha abból az elvből kiindulva, hogy a morféma mögöttes alakja csak akkor térjen el felszíni alakjuktól, ha erre valamilyen kényszerítő erejű bizonyítékot tudunk felhozni, a mögöttes alakok maximális konkrét-ságát (felszínközelségét) tartjuk követendő célként szem előtt, a /komp/, /lomb/, /pon<sup>y</sup>t<sup>y</sup>/, /ron<sup>y</sup>d<sup>y</sup>/ alakokat kell felvennünk. Végül ha abból indulunk ki, hogy a szótári ábrázolásokban a morféma hangteste megjósolható tulajdonságainak semmi keresnivalója, a részlegesen specifikált /koNp/, /loNb/, /poNt<sup>y</sup>/, /roNd<sup>y</sup>/ mögöttes alakokat vesszük fel, és visszatérünk a nazális-hasonulás (15) szerinti megfogalmazására. Ekkor azonban csak akkor vagyunk következetesek, ha minden \_\_\_ C helyzetű nazális részlegesen

specifikálva tüntetünk fel a mögöttes ábrázolásokban: tehát /troNf/, /(el-len)seNv/, /poNt/, /reNd/, /kiNč/, /beNjo:/, /baNk/, /raNg/ alakban. Ekkor szükségünk lesz egy (15) alakú kitöltő (fill-in) szabályra és egy (22) alakú posztlexikális szabályra. A legradikálisabb részleges-specifikációs megoldás az lenne, ha a mögöttes nazálisok készlete három tagból állna: /m/: *ma, ám*; /n<sup>y</sup>/: *nyíl, lány*; /N/ (= [+ naz]): *nő, én*, valamint minden \_\_\_ C helyzetű nazális. Ekkor a lexikális fonológián úgy jutna keresztül minden ilyen szótári elem, hogy semmilyen változás nem történne rajtuk. A posztlexikális komponensben azután (i) végbemennének az /m/-re vagy /n<sup>y</sup>/-re vonatkozó szabályok (pl. m → ŋ / \_\_\_ {f, v}: *romváros*; n<sup>y</sup> → ĵ / \_\_\_ [+ foly]: *lányságom*); (ii) ekkor következne (18) és (15) **ebben a sorrendben**, és végül (iii) minden — még ezen a ponton is — specifikálatlan N default értéként megkapná az [n] képzéshely-jegyeit. Mindezen rendezések intrinzikusak (általános elvekből következnek).

Térjünk most át a fenti szabályok formalizálására. Ahhoz, hogy (15)-öt formálisan megfogalmazzuk, be kell vezetnünk az „osztott” (*distributed*) jegyet, ami különbséget tesz a bilabiális és labiodentális, illetve a palatoalveoláris és palatális képzési hely között. Akárcsak az Ikeredés szabálya (l. 2.1.) által bevezetett [hosszú], ez is olyan jegy, ami a mögöttes mássalhangzórendszer jellemzésében nem szerepel:

|      |    |   |   |          |                |    |
|------|----|---|---|----------|----------------|----|
| (23) | m  | ŋ | n | <u>n</u> | n <sup>y</sup> | ɲ  |
| elöl | +  | + | + | -        | -              | -  |
| kor  | -  | - | + | +        | +              | -  |
| oszt | +  | - | - | +        | -              | -  |
|      | (p | f | t | č        | t <sup>y</sup> | k) |

E jegy birtokában a nazális-hasonulás szabálya így fogalmazható meg:

$$(24) \quad [+ \text{ naz}] \longrightarrow \left[ \begin{array}{c} \alpha \text{ elöl} \\ \beta \text{ kor} \\ \gamma \text{ oszt} \end{array} \right] / \text{---} \left[ \begin{array}{c} \alpha \text{ elöl} \\ \beta \text{ kor} \\ \gamma \text{ oszt} \end{array} \right]$$

Láttuk azonban, hogy a szabály ebben a formában túl általános. Az /m/-re szinte egyáltalán nem, az /n<sup>y</sup>/-re pedig alig (illetve főleg koartikulációs szinten) vonatkozik. Két módon orvosolhatjuk ezt a helyzetet: a részleges meghatározottság eszközével, mely esetben a szabály (24) alakú maradhat, vagy pedig a szabály bemenetének /n/-re történő korlátozásával (vö. (22)):

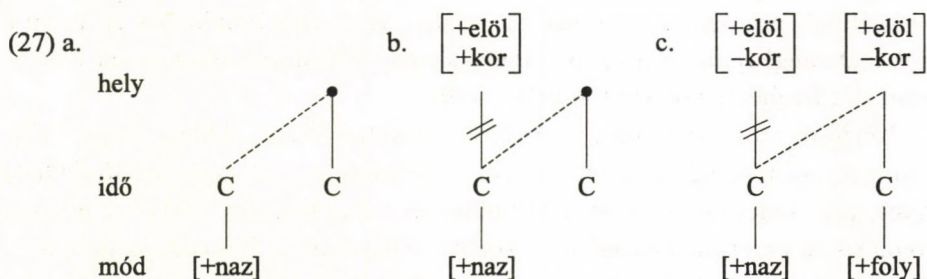


$$(25) \begin{bmatrix} + \text{ naz} \\ + \text{ elöl} \\ + \text{ kor} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \alpha \text{ elöl} \\ \beta \text{ kor} \\ \gamma \text{ oszt} \end{bmatrix} / \text{ — } \begin{bmatrix} \alpha \text{ elöl} \\ \beta \text{ kor} \\ \gamma \text{ oszt} \end{bmatrix}$$

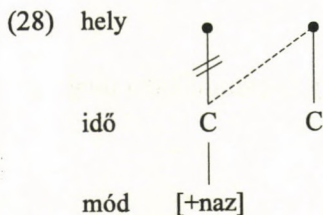
Mindkét esetben külön „romváros-szabályra” is szükség van:

$$(26) \begin{bmatrix} + \text{ naz} \\ + \text{ elöl} \\ - \text{ kor} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{ oszt}] / \text{ — } \begin{bmatrix} + \text{ foly} \\ + \text{ elöl} \\ - \text{ kor} \end{bmatrix} \quad (m \rightarrow \text{m} / \text{ — } \left\{ \begin{matrix} f \\ v \end{matrix} \right\})$$

E három szabály autoszegmentális megfelelője rendre a következő alakú:

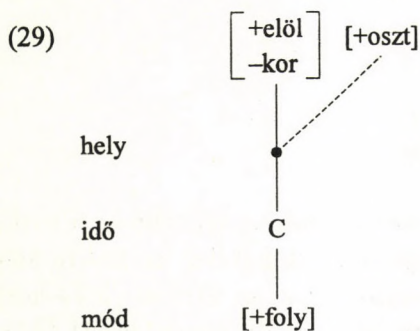


(27a)-ban a nazálisnak nincs hely-csomópontja; ez felel meg (24) részleges meghatározottságos értelmezésének („Hasonuljon minden olyan nazális, amely képzési hely tekintetében nincs meghatározva”). Az általános (de túlgeneráláshoz vezető, tehát helytelen) értelmezés („Hasonuljon minden nazális, függetlenül a képzési helyétől”) autoszegmentális megfelelője (28) lenne:



A (27c) szabály látszólag nem okoz semmilyen változást: lekapcsolja a nazálisról a [+ elöl, - kor] helyjegy-kombinációt és kiterjeszti rá a következő mássalhangzó [+ elöl, - kor] jegyeit. Csakhogy a bilabiális és a labiodentális képzési helyet elválasztó (redundáns, ezért a szabályban fel nem tüntetett) hely-jegyet (az imént bevezetett [oszt] jegyet) is viszi magával a nazálisra ráterjedő hely-csomópont, tehát a kívánt változás bekövetkezik, bár ez a sza-

bály felírásában közvetlenül nem látszik. (27c) alkalmazását tehát megelőzi a következő redundanciaszabályé:



(27a)-t, illetve (27b)-t pedig a vele gátviszonyban álló (18), a „színház-szabály” előzi meg, eltávolítva potenciális bemeneteinek egy részét. Ezt a szabályt a klasszikus generatív keretben vagy ketté kell bontani (30) szerint, vagy ún. transzformációs szabályként megfogalmazni (31) szerint.

$$(30) \text{ a. } V \longrightarrow \begin{bmatrix} + \text{ naz} \\ + \text{ hossz} \end{bmatrix} / \text{ — } \begin{bmatrix} C \\ + \text{ naz} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} C \\ + \text{ foly} \end{bmatrix}$$

$$\text{b. } \begin{bmatrix} C \\ + \text{ naz} \end{bmatrix} \longrightarrow \emptyset / \begin{bmatrix} V \\ + \text{ naz} \end{bmatrix} \text{ — } \begin{bmatrix} C \\ + \text{ foly} \end{bmatrix}$$

$$(31) \quad \begin{array}{ccc} V & \begin{bmatrix} C \\ + \text{ naz} \end{bmatrix} & \begin{bmatrix} C \\ + \text{ foly} \end{bmatrix} \\ 1 & 2 & 3 \end{array} \longrightarrow \begin{bmatrix} 1 \\ + \text{ naz} \\ + \text{ hossz} \end{bmatrix} \emptyset 3$$

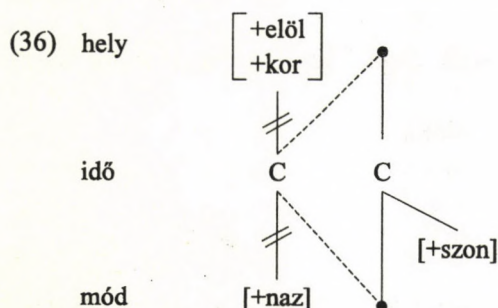
E szabály autoszegmentális megfelelője (32); itt az időtengelyen C-k és V-k helyett X-eket kell alkalmazni a pótlónyúlás ábrázolásához:





$$(35) \quad \begin{array}{c} \left[ \begin{array}{c} + \text{ naz} \\ + \text{ elöl} \\ + \text{ kor} \end{array} \right] \\ 1 \end{array} \quad \begin{array}{c} \left[ \begin{array}{c} + \text{ szon} \\ + \text{ msh} \end{array} \right] \\ 2 \end{array} \quad \longrightarrow \quad \begin{array}{cc} 2 & 2 \end{array}$$

A szabály autoszegmentális felírása pedig a következő:



#### 5.4. A felszíni palatalizáció

A magyar fonológiában három különböző mélységi szinten találunk palatalizációs szabályokat (nem számítva azt a teljesen felszíni és teljesen megjósolható, ennél fogva érdektelen koartikulációs jelenséget, hogy a veláris más-salhangzók — a /k/ és a /g/ mellett a /h/ veláris allofónja, a [x] is — előlképzett magánhangzók előtt/után „palatalizálódnak”, azaz képzési helyük a szokottnál előrébb csúszik). Az említett három szint a következő. A *t*-végű igék felszólító alakjaiban található morfofonológiai palatalizáció (üt/üss, önt/önts, vö. 4.1.1), a *látja*, *hordja*, *fonja*, *falja*-típusú lexikális palatalizáció (vö. 4.1.2), valamint az a felszíni (posztlexikális) palatalizáció, amely ugyancsak a /t d n l/ szegmentumokat érinti, de ezúttal bármely (szorosan véve) palatális mássalhangzó (tehát /t<sup>y</sup> d<sup>y</sup> n<sup>y</sup> j/) előtt. A legfontosabb különbség a lexikális (mély) és a posztlexikális (felszíni) palatalizáció között az, hogy az utóbbi (általában) nem jár egybeolvadással: *van joga* \*[vɔn<sup>y</sup>:oɟɔ], *mit jelent* \*[mit<sup>y</sup>:ɛlɛnt], *védjegy* \*[ve:d<sup>y</sup>:ɛd<sup>y</sup>].

A felszíni palatalizáció legegyszerűbb esete az, amikor sem a bemenet, sem a környezet nem likvida (hanem zárhang vagy nazális): ilyenkor a /t d n/-ből /t<sup>y</sup> d<sup>y</sup> n<sup>y</sup>/ előtt kötelezően (automatikusan, kivétel nélkül) [t<sup>y</sup> d<sup>y</sup> n<sup>y</sup>] lesz. Példák: *van gyufa* [n<sup>y</sup>d<sup>y</sup>], *két nyúl* [t<sup>y</sup>n<sup>y</sup>]. (Nem világos azonban, hogy például a *satnya* szóban is ez a szabály hoz létre [t<sup>y</sup>]-t, vagy a mögöttes ábrázolásban is palatális zárhangot kell-e feltennünk. A dilemma



hasonlít a *rongy*-féle szavak nazálisának kérdéséhez, amelyet az 5.3. pontban részletesen tárgyaltunk.)

A *hat tyúk* [hɒtʲ:u:k], *mit gyártanak* [midʲ:a:rtɒnɒk]-féle példák látszólag ellentmondanak annak a megállapításnak, hogy a felszíni palatalizáció nem jár egybeolvadással. Valójában azonban ezek mindössze olyan esetek, amelyekben a palatalizáció kimenetére alkalmazható az ikeredés szabálya (2.1), mégpedig vagy közvetlenül (*hat tyúk*), vagy a zöngességi hasonulás közbejöttével (*mit gyártanak*).

Eszerint a felszíni palatalizáció egyik „ágát” így fogalmazhatjuk meg:<sup>4</sup>

$$(37) \begin{bmatrix} + \text{ kor} \\ - \text{ érd} \\ - \text{ foly} \\ - \text{ lat} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{ elől}] / \text{ — } \begin{bmatrix} - \text{ elől} \\ + \text{ kor} \\ - \text{ érd} \\ - \text{ foly} \end{bmatrix}$$

A /t d n/ felszíni palatalizációja /j/ előtt fakultatív: *mit jelent* [mitʲjɛlɛnt] ~ [mitjɛlɛnt], *védjegy* [ve:dʲjɛdʲ] ~ [ve:djɛdʲ], *van joga* [vɔ̃:jɔgɔ] ~ [vɔ̃nʲjɔgɔ] ~ [vɔ̃njɔgɔ].<sup>5</sup> Ezt a szabályt így írhatjuk:

$$(38) \begin{bmatrix} + \text{ kor} \\ - \text{ érd} \\ - \text{ foly} \\ - \text{ lat} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{ elől}] / \text{ — } \begin{bmatrix} - \text{ elől} \\ + \text{ kor} \\ - \text{ érd} \\ + \text{ foly} \end{bmatrix}$$

<sup>4</sup> A [±lat] (laterális) jegy a mögöttes ábrázolásokban nem szerepel (vö. 3.1); default-szabályok vezetnek be a posztlexikális összetevőben:

$$(i) \begin{bmatrix} + \text{ szon} \\ + \text{ kor} \\ + \text{ elől} \\ - \text{ naz} \\ - \text{ foly} \end{bmatrix} \rightarrow [+ \text{ lat}]$$

$$(ii) [ \quad ] \rightarrow [- \text{ lat}]$$

A default-szabályokat egymáshoz képest automatikusan rendezi a teljes bennfoglalás elve (Proper Inclusion Precedence); a fonológia egyéb szabályaihoz képest pedig az az univerzális rendezési elv, amely szerint a default-szabályok a „lehető legkésőbb” kerülnek alkalmazásra, tehát közvetlenül az első rájuk hivatkozó fonológiai szabály előtt. Ez tehát azt jelenti, hogy bármiféle extrinszikus rendezési megszorítás nélkül (ii) alkalmazása közvetlenül megelőzi (37)-ét, (i) alkalmazása pedig közvetlenül megelőzi (ii)-ét.

<sup>5</sup> Fesztelen beszédben a *színház*-szabály (l. (18)/(32)) rendszerint gátolja (bleed) a felszíni palatalizáció alkalmazását az *nj* szekvenciára, gondozott beszédben viszont egyik szabályt sem szokás alkalmazni. Mégis van egy szűk átmeneti sáv a [Ṽ:j] és a [Vnʲ] megvalósítások között, ahol a [Vnʲj] felszíni alakkal találkozunk.

Az /l/ hasonlóképpen változatlan marad gondozott beszédben; fesztelenebb beszédstílusban azonban teljes egybeolvadás megy végbe, akárcsak a lexikális palatalizáció esetében:

- (39) *hol jelent meg* [holjɛ-] ~ [hoj:ɛ-]  
*hiteljuttatás* [-ɛljɔ-] ~ [-ɛj:u-]  
*följön* [följön] ~ [föj:ön]

Még ennél is lezserebb beszédben az /l/ egyszerűen kiesik (a megelőző magánhangzó pótlónyúlásával vagy anélkül), mielőtt a palatalizációra sor kerülhetne (vö. 5.7). A többi palatális környezetében az /l/ számára az első és a harmadik lehetőség (nincs változás vagy az /l/ kiesése) áll csak nyitva, a második (az egybeolvadás vagy a j-vé válás) nem:<sup>6</sup>

- (40) *fél tyúk* [fe:ltʲu:k] ~ [fe:tʲuk]; \* [fe:tʲ:uk], \* [fe:jtʲuk]  
*kell gyanta* [kɛldʲɔntɔ] ~ [kɛ:dʲɔntɔ]; \* [kɛdʲ:ɔntɔ], \* [kɛjdʲɔntɔ]  
*elnyúlik* [ɛlnʲu:lik] ~ [ɛ:nʲu:lik]; \* [ɛnʲ:u:lik], \* [ɛjnʲu:lik]

Az  $l \rightarrow j / \_\_ j$  szabályt összevonhatnánk (38)-cal; az eredmény (41) lenne:

- (41) 
$$\begin{bmatrix} + \text{kor} \\ - \text{érd} \\ - \text{foly} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} - \text{elől} \\ - \text{lat} \end{bmatrix} / \_\_ \begin{bmatrix} - \text{elől} \\ + \text{kor} \\ - \text{érd} \\ + \text{foly} \end{bmatrix}$$

Figyeljük meg azonban, hogy a (37) és (38) is összevonható (42) szerint (a zárójelben szereplő ([–foly]) azt jelzi, hogy a beszédsebesség növelésével és/vagy a beszédstílus lezserebbé válásával ez a megszorítás eltűnik, és a szabály ettől kezdve a /j/ előtti /t d n/-re is kiterjed):

<sup>6</sup> Az /l/ szóhatáron belül sem palatalizálódik a többi palatális előtt (*feljön* [lj]~[j:], de *felgyújt* \*[jdʲ], *ökölnyi* \*[jnʲ], *kopoltyú* \*[jtʲ]). Olsson (1992) ezért azt javasolja, hogy az /l/ legyen teljesen kizárva a palatalizációból, és a rákövetkező /j/-hez való teljes hasonulásáról (a lexikális-kötelező *éljen* és a posztlexikális-fakultatív *hol jártál* esetében egyaránt) egy, a palatalizációtól független szabály adjon számot. Itt Olsson javaslatát csak félig követjük: az *éljen*-típusú eseteket a lexikális palatalizáció (vö. 4.1) körében hagyjuk, de a (39)-féle példákról a felszíni palatalizációtól független (43) szabály révén gondoskodunk.



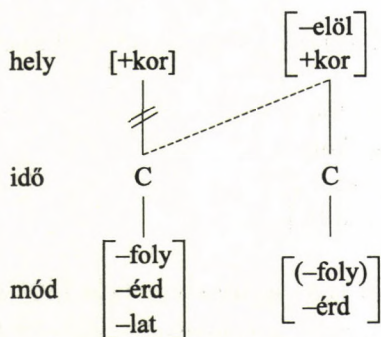
$$(42) \begin{bmatrix} + \text{kor} \\ - \text{érd} \\ - \text{foly} \\ - \text{lat} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{elől}] / \text{---} \begin{bmatrix} - \text{elől} \\ + \text{kor} \\ - \text{érd} \\ (- \text{foly}) \end{bmatrix}$$

Ebben az esetben az  $l \rightarrow j$  szabály „magára marad” és összevonhatóvá válik a *balra* [bɔr:c] típusú likvida-hasonulással, így:

$$(43) \begin{matrix} & & \begin{bmatrix} + \text{szon} \\ - \text{naz} \\ + \text{kor} \end{bmatrix} \\ [+ \text{lat}] & & \\ 1 & 2 & \rightarrow 2 \quad 2 \end{matrix}$$

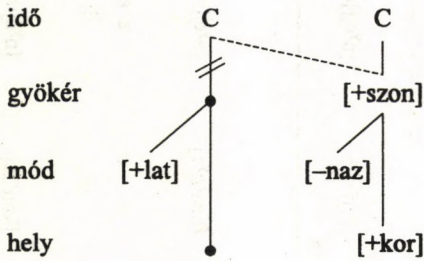
Tehát két alternatív lehetőségünk van: (37)+(41)+*balra*-szabály, vagy pedig (42)+(43). Egyszerűségi és egyéb megfontolások alapján az utóbbit választjuk; a felszíni palatalizációval kapcsolatos szabályokat tehát (auto-szegmentális megfogalmazásban) így foglalhatjuk össze:

(44) Posztlexikális palatalizáció (= (42)):



(azaz: /t d n/-ből /t<sup>y</sup> d<sup>y</sup> n<sup>y</sup>/ előtt kötelezően, /j/ előtt pedig fakultatívan [t<sup>y</sup> d<sup>y</sup> n<sup>y</sup>] lesz)

(45) Likvida-hasonulás (= (43)):



(azaz: /lj/ → [j:], /lr/ → [r:])

Az alábbi levezetések összefoglalólag szemléltetik a 4.1. pontban és a jelen pontban tárgyalt palatalizációs szabályok alkalmazását:<sup>7</sup>

<sup>7</sup> A (46c)-beli posztlexikális szabályok mindegyike fakultatív (a magánhangzó-igazítás és az ikeredés kivételével), tehát a feltüntetett kimeneteken kívül a bemenetként szereplő alakok is lehetséges kimenetek (értelmeszerűen a megfelelő magánhangzó-minőséggel).



(46) a. [[[[tets]j]e:k] [[[[ost]j]a] [[[[la:t]j]a] [[[[ta:t]j]a] [[[[ad]j]a] [[[[ken]j]e] [[[[nʲel]j]e]

LEXIKÁLIS  
FONOLÓGIA

| 1. szint                  | [tets]j | [ost]j | [la:t]j | [ta:t]j | [ad]j | [ken]j | [nʲel]j |
|---------------------------|---------|--------|---------|---------|-------|--------|---------|
| 4.1 (10) <i>t/s</i> → Ø   | Ø       | Ø      | —       | —       | —     | —      | —       |
| 4.1 (8) <i>tj</i> → šš    | š š     | —      | š š     | —       | —     | —      | —       |
| 4.1 (9) <i>tj</i> → čč    | —       | —      | —       | č č     | —     | —      | —       |
| 4.1 (11) <i>j</i> -hason. | —       | s      | —       | —       | —     | —      | —       |
| 4.1 (16) Lex. Pal.        | —       | —      | —       | —       | dʲdʲ  | nʲnʲ   | ʲʲ      |
| 4.1 Redundancia-sz.       | —       | —      | —       | —       | —     | —      | j j     |

2. szint [[tešš]e:k] [oss]a [[la:šš]a] [ta:čč]a [adʲdʲ]a [kenʲnʲ]e [nʲej]e

POSZTLEXIKÁLIS  
FONOLÓGIA

| Mgh-igazítás | [tešš]e:k     | [oss]a       | [la:šša]     | [ta:čča]      | [adʲdʲ]a    | [kenʲnʲ]e    | [nʲej]e       |
|--------------|---------------|--------------|--------------|---------------|-------------|--------------|---------------|
| 5.6 Ikeredés | ε<br>š:       | ɔ<br>s:      | ɔ<br>š:      | ɔ<br>č:       | ɔ<br>dʲ:    | ε<br>nʲ:     | ε<br>j:       |
| KIMENET      | [tešʃe:k]     | [os:ɔ]       | [la:š:ɔ]     | [ta:č:ɔ]      | [ɔdʲ:ɔ]     | [kenʲ:ε]     | [nʲej:ε]      |
|              | <i>tessék</i> | <i>ossza</i> | <i>lášsa</i> | <i>tátisa</i> | <i>adja</i> | <i>kenje</i> | <i>nyelje</i> |

(46) b.      [[la:t]ja]      [[ad]ja]      [[ha:nʸ]ja]      [[fal]ja]      [[pillanat]nʸi]      [roNdʸ]      [[van][dʸufa]]      [[hat][tʸu:k]]

LEXIKÁLIS  
FONOLÓGIA

|                     |          |        |           |         |               |   |   |   |
|---------------------|----------|--------|-----------|---------|---------------|---|---|---|
| 1. szint            | –        | –      | –         | –       | –             | – | – | – |
| 2. szint            | [la:t]ja | [ad]ja | [ha:nʸ]ja | [fal]ja | [pillanat]nʸi | – | – | – |
| 4.1 (16) Lex. Pal.  | tʸtʸ     | dʸdʸ   | nʸ nʸ     | ʃʃ      | –             |   |   |   |
| 4.1 Redundancia-sz. | –        | –      | –         | j j     | –             |   |   |   |

POSZTLEXIKÁLIS  
FONOLÓGIA

|                       |                           |                        |                           |                        |                                      |                          |                                 |                              |
|-----------------------|---------------------------|------------------------|---------------------------|------------------------|--------------------------------------|--------------------------|---------------------------------|------------------------------|
|                       | [la:tʸtʸa]                | [adʸdʸa]               | [ha:nʸnʸa]                | [fajja]                | [pillanatnʸi]                        | [roNdʸ]                  | [van][dʸufa]                    | [hat][tʸu:k]                 |
| Mgh-igazítás          | ɔ                         | ɔ ɔ                    | ɔ                         | ɔ ɔ                    | ɔ ɔ                                  | –                        | ɔ ɔ                             | ɔ                            |
| 5.4 (44) Posztl. Pal. | –                         | –                      | –                         | –                      | tʸ                                   | nʸ                       | nʸ                              | tʸ                           |
| 5.6 Ikeredés          | tʸ:                       | dʸ:                    | nʸ:                       | j:                     | l:                                   | –                        | –                               | tʸ:                          |
| KIMENET               | [la:tʸ:ɔ]<br><i>látja</i> | [ɔdʸ:ɔ]<br><i>adja</i> | [ha:nʸ:ɔ]<br><i>hánya</i> | [fɔjɔ]<br><i>fajja</i> | [pil:ɔnɔtʸnʸi]<br><i>pillanatnyi</i> | [ronʸdʸ]<br><i>rongy</i> | [vɔnʸdʸufa]<br><i>van gyufa</i> | [hɔtʸu:k]<br><i>hat tyúk</i> |



|                             |                       |                   |                          |                |                   |
|-----------------------------|-----------------------|-------------------|--------------------------|----------------|-------------------|
| (46) c.                     | [[fɒl][jɔ̃n]]         | [[el][[nʲu:l]ik]] | [[van][[jog]a]]          | [[ved][jedʲ]]  | [[bal]ra]         |
| LEXIKÁLIS<br>FONOLÓGIA      |                       |                   |                          |                |                   |
| 1. szint                    | —                     | —                 | —                        | —              | —                 |
| 2. szint                    | —                     | —                 | —                        | —              | —                 |
| 3. szint<br>szóösszetétel   | [fɒl][jɔ̃n]           | [el][nʲu:lik]     | —                        | [ved][jedʲ]    | —                 |
| POSZTLEXIKÁLIS<br>FONOLÓGIA | [fɒljɔ̃n]; [fɒljɔ̃n]  | [elnʲu:lik]       | [van][joga]; [van][joga] | [ve:djedʲ]     | [balra]; [balra]  |
| Mgh-igazítás                | — —                   | ε                 | ɔ ɔ ɔ ɔ                  | ε              | ɔ ɔ ɔ ɔ           |
| 5.4 (44) Posztl. Pal.       | — —                   | —                 | — nʲ                     | dʲ             | — —               |
| 5.4 (45) Likv. hason.       | j —                   | —                 | — —                      | —              | r —               |
| 5.3 (32) <i>n</i> -törlés   | — —                   | —                 | ɔ: —                     | —              | — —               |
| 5.7 (76) <i>l</i> -törlés   | — ɔ:                  | ε:                | — —                      | —              | — ɔ:              |
| 5.6 Ikeredés                | j: —                  | —                 | — —                      | —              | r: —              |
| KIMENET                     | [fɒj:ɔ̃n] ~ [fɒ:jɔ̃n] | [ε:nʲu:lik]       | [vɔ:jogo] ~ [vɔnʲjogo]   | [ve:dʲjedʲ]    | [bɔr:ɔ] ~ [bɔ:rɔ] |
|                             | <i>fɒljɔ̃n</i>        | <i>elnyúlik</i>   | <i>van joga</i>          | <i>védjegy</i> | <i>balra</i>      |

## 5.5. A /h/ posztlexikális viselkedése

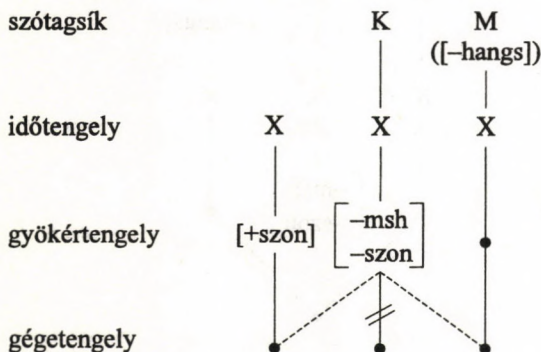
A /h/ a rendszer egyetlen zöngétlen tagja, amelynek nincs (kontrasztív) zöngés párja (erről l. a 2.2.1. pontot). A felszínen azonban „zöngés h” ([ɦ]) is van: *tehén* [tɛɦe:n], *konyha* [konʏɦɔ]; *a hír* [ɔ'hi:r] ~ [ɔ'ɦi:r]. Ez a zöngés [ɦ] intervokális helyzetben könnyen kiesik, például: *tehén* [tɛe:n], *fa helyett* [fɔɛjɛt:]; de csak akkor, ha hangsúlytalan magánhangzó követi (*a hír* \* [ɔ'ɦi:r]).

Amint a 3.1. pontban láttuk, a /h/-t célszerű [-msh] jegyértékkel jellemeznünk. Ekkor a /h/ → [ɦ] szabályt a következőképpen fogalmazhatjuk meg:<sup>8</sup>

## (47) h-zöngésedés

$$a. \begin{bmatrix} -msh \\ -szon \end{bmatrix} \rightarrow [+zöng] / [+szon] \text{ — } \begin{bmatrix} +szill \\ (-hangs) \end{bmatrix}$$

## b. szótagsík



A zárójelbe tett ([–hangs]) mindkét felírásban azt jelzi, hogy gyors beszédben a szabály a [–hangs] megszorítás kihullásával általánosodik (azaz többé nincs hangsúlytalan magánhangzó előttre korlátozva): *a hír* [ɔ'hi:r] ~ [ɔ'ɦi:r]. Amint a *tévhit*, *nyelvhat* stb. példákból látható, a h-zöngésedés (47) a v-zöngétlenedés (4b) mögé van rendezve (kölcsonös gátviszony áll fenn közöttük, vagyis egymás bemenetét „elrontanák” bármely sorrend esetén; de valójában a v-zöngétlenedés szabálya élvez alkalmazási elsőbbséget):

<sup>8</sup> Ebben a pontban az időtengely elemeit (C és V helyett) egységesen X-ekkel jelöljük; a 'K', 'M' és 'Z' címkék a szótagfa megfelelő pozícióit (kezdet, mag, zárlat) jelzik; magát a szótagcsomópontot — ahol szükséges — σ-val jelezzük.





(50) *h*-erősödés

$$\text{a. } [-\text{szon}] \rightarrow [+ \text{msh}] / \text{---} \left\{ \begin{array}{c} \# \\ \text{C} \end{array} \right\}$$

Z

|

$$\text{b. } [-\text{szon}] \rightarrow [+ \text{msh}] / \text{---}$$

Figyeljük meg, hogy a [x] képzési helyéről (veláris) a szabálynak semmit sem kell mondania, hiszen a /h/ jegy-összetétele (l. 3.1. (1)), ha a [msh] jegynek + értéket adunk, automatikusan [x]-t eredményez. A szabály autoszegmentális megfogalmazása a következő:

(51) szótagsík

Z

|

időtengely

X

|

gyökértengely

[-szon]

|

[+msh]

A gemináta /hh/ is [xx] lesz, pl. *pech* [pɛx:], *Bach* [bɔx:], stb. Ez kétféleképpen elemezhető: (50) és (52a) egymás utáni alkalmazásával, vagy pedig egyetlen lépésben, (52b) szerint:

(52) a.  $h \rightarrow x / x \text{ ---}$ 

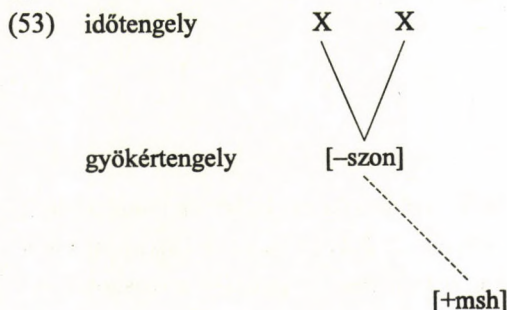
$$\text{b. } \begin{array}{ccc} \text{C} & \text{C} & \\ & \swarrow \searrow & \\ & \text{h} & \end{array} \rightarrow \begin{array}{ccc} \text{C} & \text{C} & \\ & \swarrow \searrow & \\ & \text{x} & \end{array}$$

Vegyük észre, hogy (52b) nem korlátozódik a (50a) szerinti környezetekre (kontextusfüggetlen szabály): pl. *krachot* [krɔx:ot]. Következésképp csak egyetlen módon vonhatja ki magát alóla egy intervokális /hh/: úgy, hogy előzőleg intervokalikus degemináció (l. 5.7) megy végbe rajta, pl. *ahhoz*



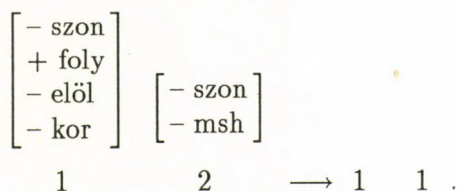
[ɔhoz]. Ez utóbbi tehát gátolja (bleed) az (52b) szabályt, viszont táplálja a *h*-zöngésedést: [ɔɦoz] (ez pedig a *fi*-törlést: [ɔoz]).

A két megoldás közötti választás elsősorban elméleti keret kérdése; autosegmentális keretben (52b) kínálkozik:



míg klasszikus generatív keretben inkább (52a):

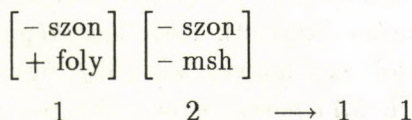
(54) *h*-hasonulás



Például: *pech* /pehh/  $\xrightarrow{(50)}$  pexh  $\xrightarrow{(54)}$  pexx (= [pɛx:])  
*Bach* /bahh/  $\longrightarrow$  baxh  $\longrightarrow$  baxx (= [bɔx:])

Lezser beszédben az (54) szabály egyszerűsödik: a /h/-t bármely megelőző zöngétlen réshanghoz hasonítja (azaz bármilyen megelőző réshanghoz, hiszen zöngés réshang ezen a ponton már nem fordul elő /h/ előtt a zöngésségi hasonulás szabálya következtében), pl. *Százház utca* [sa:s:a:z]; gyors beszédben ez a szabály táplálja az intervokális degeminációt (l. 5.7): [sa:s:a:z].

(55) *h*-hasonulás (lezser beszéd)



A lezserség egy további szintjén (gyors lezser beszédben) a szabály tovább egyszerűsödik, s minden posztkonszonantális /h/-ra érvényessé válik: *kap-ható* [kɒp:ɔto:], *követhetetlen* [követ:ɛ(tɛ)tlɛn]; a *mondhatom*, *tarthatatlan*-féle példákban a megjelenő geminátán természetesen végbemegy a kötelező degemináció (l. 5.6; [montɔtom], [tɒrtɔ(tɒ)tlɛn]), de a hosszú mássalhangzó még az intervokális példákban is megrövidülhet ([kɒpɔto:], [követ:ɛ(tɛ)tlɛn]). Ezért alternatív elemzésként kínálkozik az, hogy a /h/ egyszerűen törlődik az összes ilyen példában:  $h \rightarrow \emptyset / C \_ V$ , amit — beszédsebességtől függően — pótlónyúlás egészíthet ki. Az efféle törlésnek elsősorban zöngétlen zörejhangok után van esélye (amint már mondtuk, zöngés zörejhangok nem fordulnak elő /h/ előtt). Zengőhangok után a kép valamivel tarkább. Az /n/ és az /l/ a (32), illetve a (76) révén már előzőleg kiesik (pl. *színház*, *állhat*), ennek megfelelően ezek a szabályok gátolják a posztkonszonantális /h/-törlést. Ugyanakkor az /r/, /nʸ/ és az /m/ a /h/-törlést csak azon a szinten váltja ki, amikor a pótlónyúlás már nem működik: \*[va:r:ɔto:] *várható*, \*[ha:nʸibɔ] *hány hiba*, \*[nɛm:ostɔm] *nem hoztam*; a [va:rɔto:], [ha:nʸibɔ] és a [nɛmostɔm] azonban már a pergő (gyors fesztelen) beszédben lehetséges alakok. Végül a (47) h-zöngésedési szabály, amely melleleg megteremti a fesztelen [va:rɦɔto:], [ha:nʸɦibɔ], [nɛmɦostɔm] alakokat, kerülő úton mégis csak lehetővé teszi a /h/-nak az /n/ vagy az /l/ utáni törlését is: *van helyette* [vɒnhɛjet:ɛ] — (32) —> [võ:hɛjet:ɛ] — (47) —> [võ:ɦɛjet:ɛ] — (49) —> [võ:ɛjet:ɛ] —> [võɛt:ɛ], illetve *felhoz* [fɛlhoz] — (76) —> [fɛ:hoz] — (47) —> [fɛ:ɦoz] — (49) —> [fɛ:oz].

## 5.6. Degemináció

Amint a 2.1. pontban láttuk, a mögöttes mássalhangzórendszerben hosszú mássalhangzók, mint önálló fonológiai entitások felvétele indokolatlan. A felszínen viszont valamennyi mássalhangzó előfordul röviden (< egyedül) és hosszan (< párosan, geminataként) egyaránt. A gemináták előfordulására azonban különféle megszorítások érvényesülnek. Szókezdő helyzetben például egyáltalán nem fordulnak elő. Ami bennünket ezúttal közelebbről érdekel: a magyar nyelv eddigi hangtani/fonológiai leírásai — a teljesen hagyományosaktól a klasszikus strukturalistákon keresztül a generatívakig — megegyeznek abban a vélekedésben, hogy a gemináták nem fordulhatnak elő egy másik mássalhangzó szomszédságában sem. (Ebből a szempontból Elekfi (1968, 1992) — és az általa idézett Deme László néhány korábbi megjegyzése — kivételnek számít.) Azt állítják, vagy legalábbis sejtetik, hogy ez a megszorítás a fonológiai frázison belül mindenütt érvényes a közbeeső határoktól (morfémahatár, szóhatár) függetlenül. Eszerint késői posztlexikális



szabállyal van dolgunk; kérdés, hogy e degeminációs szabálynak mi a pontos környezete, hogyan és mennyiben szorul pontosításra, illetve korlátozásra.<sup>10</sup>

Annyi bizonyos, hogy morfémán belüli (tehát mögöttes) gemináták csak intervokális (*kassza*) vagy végső-posztvokális (*kell*) helyzetben fordulnak elő. Az utóbbiak szabályosan megrövidülnek (degeminálódnak), ha a következő morféma mássalhangzóval kezdődik (ezt a helyesírás nem tükrözi). Például: *hallva* [hɒlvɒ], *hall minket* [hɒlmɨŋkɛt]. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy a gemináták soha nem állhatnak mássalhangzó mellett. Bizonyos jól körülhatárolható esetekben igenis előfordulhatnak a magyarban  $C_1C_1C_2$  és  $C_1C_2C_2$  szekvenciák. Tekintsük át először a logikailag lehetséges felszíni kombinációkat, amelyekben egy gemináta mellett mássalhangzó áll. Mivel ilyesmi morfémán belül nem fordul elő, valamilyen típusú határ mindig közbeesik valahol.

| (56)                  | balról-szegélyezett<br>gemináta                    | jobbról-szegélyezett<br>gemináta |
|-----------------------|----------------------------------------------------|----------------------------------|
| osztatlan<br>gemináta | (A) *X-CC ( <i>várt</i> < <i>vár</i> + <i>tt</i> ) | (B) *CC-X ( <i>hallva</i> )      |
| osztott<br>gemináta   | (C) XC-C ( <i>talppont</i> )                       | (D) C-CX ( <i>széppróza</i> )    |

(CC = gemináta; X = szegélyező mássalhangzó; - = határ)

Az (A) és (B) típusba tartoznak a határral nem megszakított (osztatlan) gemináták: ezek mögöttes (morfémán-belüli) gemináták, s létrejöttüket nem valamiféle folyamatnak köszönhetik. A (C) és (D) típus a levezetett geminátákat képviseli, amelyeknek a két „felét” valamilyen határ választja el egymástól: ezek valamilyen összefüzési (konkatenációs) folyamat (esetleg ezzel együtt további folyamatok) eredményeként jöttek létre.

### *Mögöttes gemináták*

Ezek bármely mássalhangzó mellett állva kötelezően megrövidülnek. Az (A) típus majdhogynem üres; egy lehetséges elemzés (Vago 1980a) szerint azonban a múlt idő jelének mögöttes alakja /tt/, vö. *ugrott*, amely mássalhangzót követően degeminálódik: *várt* (< *vár* + *tt*). Ha ezt az elemzést elfogadjuk, az (A) típus a degemináció leginkább automatikus esetét alkotja.

<sup>10</sup> Az alábbi gondolatmenet (a tipológia és a példák) Nádasy (1989)-en alapul. Elekfi (1992:61–64) jólformáltsági ítéletei részben eltérnek az itt idézettektől.

A (B) típus mindig szabályosan degeminálódik (*hallva*, *hall minket*) szón belül és szóhatáron keresztül egyaránt. A magyar fonológiával foglalkozó korábbi szerzők feltehetőleg e klasszikus típus alapján fogalmazták meg (túlzott) általánosításukat, amelyre e pont elején utaltunk.

### Levezetett gemináták

Ha a gemináta két megegyező mássalhangzó egymás mellé kerülése révén jön létre, a degemináció alkalmazását különféle morfológiai és fonológiai tényezők korlátozzák.

A (C) típusban két különböző mássalhangzóra végződő morfémakkal van dolgunk, amelyekhez az utolsóval megegyező mássalhangzóval kezdődő morféma (toldalék vagy új szó) járul. Itt a határ milyensége, tehát az a szint, amelyen a gemináta létrejött, befolyásolja a degemináció alkalmazását, illetve elmaradását.

(C/1) Az XC-C alakzat degeminációja kötelező, ha a gemináta valamely korai lexikális szinten jön létre bizonyos toldalékoknak a szótőhöz járulása révén, úgymint (C/1a) /v/-hasonulásos toldalékok (vö. 4.2.) vagy (C/1b) „intim” ragok, vagyis igei vagy birtokos személyragok esetében:

- (57) (C/1a) *vers+vel* → *verssel* [vɛrʃɛl]  
*pont+vá* → *ponttá* [ponta:]  
*akt+val* → *akttal* [ɔktɔl]

- (C/1b) *küld+te* → *küldte* [külte]  
*rajz+jon* → *rajzzon* [rɔjzon]  
*kard+ja* → *kardja* [kɔrdʲɔ]

Azt, hogy ezek a gemináták — mielőtt szabályosan degeminálnának — a lexikális szinten jönnek létre, az is mutatja, hogy a /v/-hasonulás nem működik minden /v/-kezdetű toldalék esetében, vö. *ront-ván* [rontva:n], *olt-vány* [oltva:nʲ]. Figyeljük meg azt is, hogy a (C/1b) alatti esetekben ugyancsak „szoros” geminátáról van szó, ami azt jelenti, hogy a gemináta nem egyszerűen összefűzéssel keletkezett, hanem valamilyen hasonulási szabály révén: a *küldte* esetében zöngésségi hasonulással (vö. 5.1.), a *rajzzon* esetében j-hasonulással (vö. 4.1.1.), a *kardja* esetében pedig palatalizációval (vö. 4.1.2.). Lehetőséges tehát, hogy az ilyen esetekben nem a morfológiai környezet „intim” volta, hanem a gemináta „szorossága” a meghatározó tényező. Végül figyeljük meg, hogy ezek a „korai” szabályok affrikáták esetében is mindig szabályos hosszú mássalhangzót hoznak létre (tehát olyan affrikátát, amelyben a zárfázis megnyúlása, nem pedig a teljes affrikáta kétszeres megvalósítása figyelhető meg, vagyis amelyen az ikeredés szabályosan végbement), pl.:

- (58) *Bécs+vel* → *Béccsel* [be:č:ɛl], \*[be:č-čɛl]  
*fűt+jön* → *fűtsön* [fű:č:ön], \*[fű:č-čön]

márpedig az ilyen „szoros” gemináta affrikáták, ha mássalhangzó előzi meg őket, szabályos bemenetét képezik a degeminációnak:

- (59) *korcs+val* → *korccsal* [korčɔl]  
*ront+jon* → *rontson* [rončon]



(C/2) Ha a gemináta más (a fentiekől eltérő) elemek összefűzésével jön létre (s a fenti értelemben nem „szoros”, tehát létrejöttében az összefűzésen kívül más folyamat nem játszik szerepet), az XC-C alakzat degeminációja a szegélyező mássalhangzó (az X) milyenségétől függ.

(60) (C/2a) A degemináció kötelező, ha X zörejhang:

*kosztól* [kostol]  
*direkttermő* [direkt̩ermő:]

(C/2b) A degemináció fakultatív, ha X nazális:

*tankként* [tɒŋk(:)e:nt]  
*combból* [t<sup>s</sup>omb(:)ol]

(C/2c) Nincs degemináció, ha X nem-nazális zengőhang:

*talppont* [tɒlp:ont]  
*szerb bor* [sɛrb:or]  
*sztrájkakor* [strajk:or]  
*sért talán* [še:rt:ɔla:n]

A (C/2) típusú degemináció kifejezetten posztlexikális jellegű, amely (i) bármilyen határon keresztül működik, és (ii) a beszédsebesség/lezserség növekedésével alkalmazási köre bővül. Posztlexikális voltát mutatja az is, hogy affrikátákra (normális tempónál, gondozott beszédben) nem mindig alkalmazható: két szomszédos affrikáta a posztlexikális szinten nem feltétlenül ikeredik és ilyenkor nem alkotja a szabály bemenetét. Vessük össze a fenti *Béccsel* (hosszú affrikáta, amely morfofonológiai szabályból ered), *korccsal* (ugyanaz, (C/1) szerinti degeminációval) példákkal az alábbiakat:

(10) *kulcscsomó* [kulč-čomo:] ~ [šč]; \* [č:]  
*narancs-juice* [nɒɾɒŋ]-ju:z ~ [žj]; \* [j:]

amelyekben a két affrikáta nem olvad össze: lassú, gondozott beszédben külön-külön zárfeloldással jelenik meg. Fesztelen beszédben az első affrikáta rendszerint réshangga gyengül — de ekkor még kevésbé van lehetőség ikeredésre. (Ez a megszorítás szintén eltűnik a beszédtempó növelésével: gyors lezser beszédben ikeredéssel és degeminációval — illetve a réshang kiesésével — [kulčomo:], [nɒɾɒŋju:z] alak is lehetséges.)

A (D) típusban két különböző mássalhangzóval *kezdődő* szavakkal van dolgunk, amelyeket az elsővel megegyező mássalhangzóra végződő szó (vagy előképző) előz meg. Itt a degemináció a (C/2)-höz hasonlóan működik — vagyis az egyéb feltételek teljesülése esetén nem számít, hogy a geminátát melyik oldalról szegélyezi a másik mássalhangzó. A degemináció tehát nem törődik az alkalmazás irányával (olyan tükörkép-szabály, ahol még a megszorítások is szimmetrikusak) — éppen csak véletlenül úgy adódik, hogy a (C/1) szerinti „intim” toldalékok mindannyian szuffixumok, tehát XC-C alakzatot eredményeznek. Nézzünk néhány példát a (D) típusra:

- (62) (D/a) A C-CX alakzat degeminációja kötelező, ha az X zörejhang (ez gyakorlatilag az /s/ vagy /š/ plusz /p t k/-val kezdődő szavakat jelenti):

*kisstűlű* [kišti:lű]

*olasz sztárok* [olosta:rok]

- (D/b) Fakultatív a degemináció, ha X nazális:

*kész sznob* [ke:s(:)nob]

- (D/c) Nincs degemináció, ha X likvida  
(a /j/ nem fordul elő ilyen helyzetben):

*széppróza* [se:p:ro:zo]

*legkritikusabb* [lek:ritikušob:]

*két tragédia* [ke:t:roge:diə]

*kissrác* [kiš:ra:t<sup>s</sup>]

### Összegzés

Ha a gemináta mögöttes, vagy pedig morfofonológiai — tehát korai lexikális — szabály hozza létre (más szóval: ha a gemináta „szoros”), a degemináció kötelező. Ide tartoznak az (A), (B) és (C/1) típusok. Ezeknél nem számít, milyen a szegélyező mássalhangzó: a szabály alkalmazását bármilyen mássalhangzó kiváltja. Ha azonban a gemináta két szomszédos azonos mássalhangzó — későbbi — összeolvadása („ikeredése”) révén jön létre, a degemináció zörejhang mellett kötelező ((C/2a) és (D/a) típus), nazális mellett fakultatív, likvida mellett pedig nem alkalmazható ((C/2b,c) és (D/b,c) típus). Mivel az affrikáták nem ikerednek automatikusan, gyakran rájuk sem alkalmazható az ilyen típusú degemináció (*kulcsösomó*).

Nem igaz tehát, hogy gemináta a felszínen ne fordulna elő mássalhangzó szomszédságában, de csak akkor, ha az érintett mássalhangzó likvida, illetve — fakultatívan — nazális, és ha a gemináta nem „szoros”, tehát ha valamely nem-túl-korai szinten — tipikusan a posztlexikális összetevőben — jön létre összefűzés + ikeredés révén. Jegyezzük meg, hogy a mindezen szabályokat „túlélő” gemináták is áldozatul eshetnek annak a gyorsbeszéd-degeminációnak, amely minden magyar geminátát (hosszú mássalhangzót) utolérhet (l. 5.7).

\*

Mielőtt a degeminációs szabály(ok) formalizálására térnénk, szólnunk kell néhány szót az ikeredésről; ezt a 2.1. pont 11. lábjegyzetében így írtuk fel:



$$(63) \quad \begin{bmatrix} C \\ \alpha \text{ foly} \\ \alpha \text{ késl} \\ \beta F \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} C \\ \alpha \text{ foly} \\ \alpha \text{ késl} \\ \beta F \end{bmatrix} \quad \longrightarrow \quad \begin{bmatrix} C \\ \alpha \text{ foly} \\ \alpha \text{ késl} \\ \beta F \end{bmatrix} \quad \emptyset$$

1                      2                      1                      0

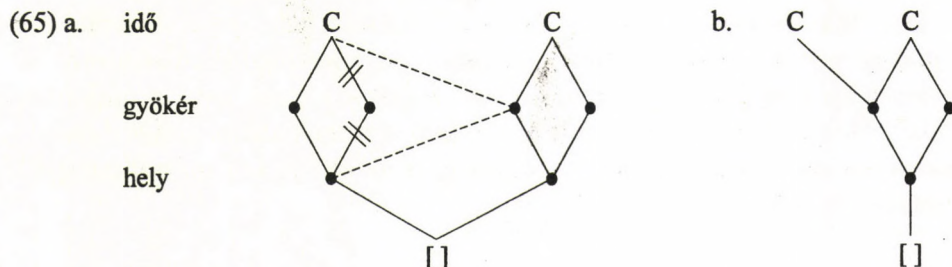
[+hosszú]

Autoszegmentális keretben a szabály alkalmazása szükségtelen a morféma-beli és a hasonulással létrejövő gemináták (A, B, C/1) esetében, hiszen ezek eleve összekapcsolt szerkezetűek; a morféma összekapcsolásával létrejövő gemináták (C/2, D) ikeredése (64a) szerint jelölhető, ami a (64b) alatt jelzett változást írja elő:

$$(64) \text{ a. } \begin{array}{cc} C & C \\ | & | \\ \text{[}\alpha F\text{]} & \text{[}\alpha F\text{]} \end{array} \quad \text{b. } \begin{array}{cc} C & C \\ | & | \\ \text{[}\alpha F\text{]} & \text{[}\alpha F\text{]} \end{array} \quad \longrightarrow \quad \begin{array}{cc} C & C \\ \vee & \\ \text{[}\alpha F\text{]} & \end{array}$$

Amint a 2.1. pontban rámutattunk, az ikeredés szabálya egy univerzális elv, a Kötelező Kontúr Elvének (KKE) nyelvspecifikus megvalósítása.

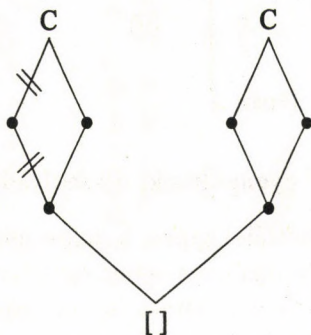
Az affrikátákat nem kell külön kizárni (64a) hatálya alól, hiszen az affrikáták kétgyökerű ábrázolása esetén ezek nem elégítik ki a szabály szerkezeti leírását. Az affrikáták lezser ejtésben való ikeredését külön szabállyal írhatjuk le (65a) szerint; a szabály alkalmazását követően (a hely-csomópontok, illetve a megfelelő gyökércsomópontok automatikus eggyéolvadásával) a (65b) alatt vázolt szerkezet jön létre:



Fesztelen beszédben az úgynevezett „kulcscsomó-szabály” helyettesíti az affrikáták ikeredését (/čč/ → [šč], /jj/ → [žj]). Ezt (66) szerint fogalmazhatjuk meg:

$$(66) \text{ a. } \begin{bmatrix} C \\ + \text{ késl} \\ \alpha F \end{bmatrix} \rightarrow [+ \text{ foly}] / C \text{ — } \begin{bmatrix} C \\ - \text{ foly} \\ + \text{ késl} \\ \alpha F \end{bmatrix}$$

b. C



Visszatérve a degeminációra, a mássalhangzók rövidülését a legáltalánosabb formában így írhatjuk fel (a // tükörkép-környezetet jelöl, tehát a felírt környezetre és annak tükörképére egyaránt vonatkozik a szabály):

$$(67) C: \rightarrow C // \text{ — } C \quad \text{azaz:} \quad C \rightarrow [- \text{ hosszú}] // \text{ — } C$$

Azonban semmi okunk nincs arra, hogy ezt a szabályt az ikeredés utánra rendezzük; következésképp helyesebb valóban degeminációként megfogalmazni:

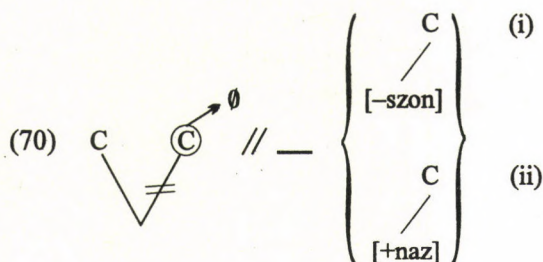
$$(68) \text{ a. } C_i \rightarrow \emptyset // C_i \text{ — } C \quad \text{b. } \begin{array}{c} C \quad C \\ \vee \\ | \end{array} \rightarrow C // \text{ — } C$$

Már csak azért sem lehet ez az általános degeminációs szabály az ikeredés utánra rendezve, mivel lexikális szabálynak kell lennie, hogy csak a mögöttes és az asszimilációval létrejövő geminátákon működjön (az A, B és C/1 típusúakon). A C/2 és D típusú, összefűzésből eredő geminátákon a következő posztlexikális degeminációs szabály működik:

$$(69) \begin{bmatrix} C \\ \alpha F \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset // \begin{bmatrix} C \\ \alpha F \end{bmatrix} \text{ — } \begin{bmatrix} C \\ \left\{ \begin{array}{l} - \text{ szon} \\ + \text{ naz} \end{array} \right\} \end{bmatrix} \quad \begin{array}{l} \text{(i)} \\ \text{(ii)} \end{array}$$

(A szabály (i) része kötelező, (ii) része fakultatív.) E szabály autoszegmentális megfelelője viszont az ikeredés után kerül sorra:





### 5.7. Gyorsbeszéd-szabályok: gyengülések, összeolvadások, törlések

A posztlexikális szabályok kétféleképpen is lehetnek sebességfüggők. Vagy úgy, hogy a szabály csak egy bizonyos sebesség felett lép működésbe, vagy pedig úgy, hogy az adott szabály alkalmazási tartománya a sebesség növelésével tágul (vö. Nespor 1987:81). Van olyan posztlexikális szabály is, amely az egyik említett módon sem sebességfüggő: ilyen a zörejhangok zöngésségi hasonulása (l. 2.2.1, 5.1). A nazálisok hely szerinti hasonulása (5.3) és a szibiláns-hasonulás (5.2) a második értelemben függ a beszédsebességtől. A jelen alfejezetben olyan gyorsbeszéd-szabályokat tekintünk át, amelyek az első értelemben sebességfüggők.

#### Gyengülések

Mielőtt törlődne, az intervokális /dʏ/ [j]-vé gyengülhet, pl. *egyetem* [ɛjɛtɛm] ~ [ɛɛtɛm]; a /b/ és a /g/ [β]-vé, illetve [ɣ]-vé lenizálódik, pl. *szabadság* [sɔβɔ̃ːa:g] ~ [sɔɔ̃ːa:g] ~ [sɔ̃ːa:g], illetve *fogalom* [foɣɔlom] ~ [foɔlom] ~ [fɔlom]. Az affrikáták (akár mögöttesek, akár levezetettek) deaffrikálódhatnak, különösen mássalhangzóközi helyzetben, mint pl. a *tartsd* [tɔrʒd] alakban, illetve affrikáta + affrikáta kapcsolat első tagjaként, pl. *kulcscsomó* [ku(1)ščomo:], *nyolc cövek* [nʏo(1)stʰövek], *narancs-juice* [nɔrʃːʒju:s] olykor azonban intervokálisan is, mint a *szabadság* [sɔβɔ̃ːa:g] példában, vagy a *vakarószik* [vɔkɔro:zik]-féle esetekben. (Ez utóbbi azonban lehet az -ódz(ik) képző tulajdonsága is, s ekkor nem fonológiai lenizációról van szó.) További példái a gyengülésnek az *l* approximáns-megvalósítása, amelyben a nyelv megközelíti, de nem éri el a laterális mássalhangzóra jellemző helyzetet (vö. Dressler–Siptár 1992: 5.2.2), az *m* nazalizált bilabiális [w̃]-vé válása (pl. *hamarosan* [hɔw̃ɔroʃɔn], valamint a *h*-zöngésedés (l. 5.5: (47)).

A degemináció (l. 5.6) esetében gyors lezser beszédben minden korlátozás érvényét veszti, s még az intervokális gemináták is megrövidülhetnek:



(71)  $C: \rightarrow C / V \_ V$

Nazálisok és likvidák esetében az intervokális degemináció egy sor szóban lexikalizálódott: *kommandó* /komando:/, *konnektor* /konektor/, *varrógép* /varo:ge:p/, *ballon* /balon/ stb.

*Az intervokális mássalhangzókapcsolatok teljes hasonulása*

Ez a szabály, legáltalánosabb formájában, így írható fel:

(72)  $C_i C_j \rightarrow C_j C_j / V \_ V$

Alternatív megfogalmazása:

(73)  $V \ C \ C \ V$   
 $1 \ 2 \ 3 \ 4 \rightarrow 1 \ 3 \ 3 \ 4$

Mindkét megfogalmazás ugyanazt mondja: „hasonítsd teljesen az intervokális mássalhangzó-kapcsolat első tagját a másodikhoz”. Néhány jellemző példa: [bizoš:a:g] *bizottság*, [a:la:šfol:ɔla:š] *állásfoglalás*, [kiit:ɔt] *kiiktat*. Ide tartoznak az 5.3. alatt tárgyalt *n*+likvida esetek is (már nem gyors fesztelen beszédben is): [ɔja:l:ɔt] *ajánlat*, [oɟr:os:] *olyan rossz*, [nɔd<sup>y</sup>oɟ:o:] *nagyon jó*. (Így tehát a (36) szabály, amely az /n/-t teljesen hasonítja a rákövetkező likvidához, a (72/73) általános szabály egy speciális esetének fogható fel.) A lezserség/sebesség azon szintjén, ahol a szabály általános formájában érvényesül, egyéb gyorsbeszéd-folyamatok is működésbe léphetnek, s ennél fogva olyan alternatív kimenetek jöhetnek létre, mint az [a:šfol:a:š] a (75) szabállyal (l. alább), amely mindkét rövid /l/-re működésbe lép, majd pedig egy  $V \rightarrow \emptyset / \_ V$  alakú magánhangzótörlő szabály (vö. Siptár 1991a:39) érvényesül a két létrejött magánhangzókapcsolatra. A [kit:ɔt] alakot ismét ugyanaz a szabály alakítja ki; az [ɔjal:ɔt] magánhangzó-rövidüléssel jön létre, de van [ɔja:lɔt], melyet az intervokális degemináció alakít, sőt hallható az [ɔjalɔt] változat is, amelyekben mindkét folyamat működésbe lép. A [nɔɟ:o:] nál a (75) lép működésbe. Az [õr:os:], [õ:ros:] esetében a változások részben specifikusak az *olyan* miatt (bár a (75) és a  $V \rightarrow \emptyset / \_ V$  szabály megmagyarázná, hogy mi történik, a nagyon makacs nazalizáció jelzi, hogy itt inkább az *olyan* szó gyorsbeszéd-változatairól van szó, s nem általános szabályok vannak mögöttük).

A (72/73) szabály ellentáplálja (counterfeed) az intervokális degeminációt ((71)-et), mint azt a fenti példák mutatják: [bizoš:a:g], [a:(la:)šfol:a:š], [k(i)it:ɔt]. Az egyetlen ellenpélda az [ɔja:lɔt], amelynek alapja a meg lehet



sen idioszinkratikus *ajánl*, az egyetlen *-nl*-re végződő lexikális elem.<sup>11</sup> Az *-nl* nagyon ingatag mássalhangzókapcsolat (vö. [ɔja:l], [ɔja:l:], [ɔja:l], vagy az *ajánlgat* alakjait: [ɔja:ŋgət], [ɔja:lgət], [ɔja:gət]).

### Törlések

Az intervokális mássalhangzók törlését általánosságban a következő szabály mondja ki:

$$(74) \quad C \rightarrow \emptyset / V \_ V$$

Bizonyos mássalhangzók hajlamosabbak arra, hogy a szabály hatókörébe kerüljenek, mint mások: a /h/ például az egyik leggyakrabban törölt mássalhangzó, vö. [tɛa:t] *tehát*, [lɛɛt] *lehet* stb. Utána következnek a likvidák /l r j/, vö. [vɛɛm] *velem*, [œɛɛm] *öregem*, [oɔn] *olyan* stb. Az egyik olyan környezeti tényező, amely növeli a szabály működésbe lépésének valószínűségét, a törlendő mássalhangzót szegélyező magánhangzók azonossága, mint a fent említett példák egy részében is, valamint az olyan ábrázolásokban, mint [nɛɛdöt] *negyed öt*, [mɛɛtrend] *menetrend*, [pɔɔnɔj] *parancsolj* stb. Másfelől a zöngétlen zörejhangok ebben a környezetben ellenállnak a törlésnek, vö. *eper* \*[ɛɛr], *patak* \*[pɔɔk], *kicsi* \*[kii]. A szibilánsok fesztelen beszédben még akkor sem törölődnek, ha zöngések, vö. *rőzse* \*[rö:ɛ], *laza* \*[lɔɔ], stb. Ez az utóbbi megszorítás azonban lezser beszédben, különösen hosszabb szavak második vagy későbbi intervokális pozíciójában feloldódhat: *nevezetesség* [nɛvɛɛtɛs:e:g]. A folyamat bemenetére vonatkozó megszorítások a következőképpen építhetők be a szabályba (a zárójel a lezser beszédben bekövetkező szabály-egyszerűsödés során kimaradó jegyértéket jelzi):

$$(75) \quad \left[ \begin{array}{c} C \\ + \text{ zöng} \\ (- \text{ érd}) \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / V \_ V$$

Ebben az esetben (tehát ha a szabály érvényességét a zöngés bemene-tekre korlátozzuk) elvileg külön *h*-törölő szabályra ( $h \rightarrow \emptyset / V \_ V$ ) lenne szükségünk. Ezt elkerülendő, az intervokális /h/ törlését inkább a *h*-zöngésedés következményének fogjuk betudni, s a törlés a *h*-zöngésedést követően fog bekövetkezni (l. 5.5, (47)–(49)). Az /l r j/ szótagzárlatban is törölhető (amit közepesen gyors sebesség esetén pótlónyúlás egészít ki). Az /l/ különösen ingatag fonémaként viselkedik, mégpedig szótagvégen

<sup>11</sup> A *szégyell*-ben az *nl* → *ll* hasonulás lexikalizálódott.



([fɛ:kɛ:jön:öd] *fel kell jönnöd*) és azonszótagi mássalhangzó előtt ([lɛsa:s] *leszállsz?*) egyaránt. Míg az /r/ szó végén is törölhető, mint az [ɛt<sup>s</sup>:ɛ:] *egyszer* esetében, addig a /j/ törléséhez egy követő mássalhangzóra van szükségünk: [lɛ:tɛt:ɛm] *leejtettem*.

$$(76) \quad \begin{bmatrix} - \text{szill} \\ + \text{szon} \\ - \text{naz} \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset / \_ (C).$$

(a . szótaghatárt jelöl)

Egy másik nagyon fontos mássalhangzó-törlési szabály a mássalhangzókapcsolatok egyszerűsítésének szabálya (vö. 1.3). Általános formája a következő:

$$(77) \quad \begin{bmatrix} + \text{msh} \\ - \text{érd} \end{bmatrix} \rightarrow \emptyset / C \_ C$$

A természetes fonológia magyarázata szerint (Dressler–Siptár 1989, 1992), amikor két szótag morfológiai okokból, illetve szóhatáron egymás mellé kerül, átszótagolásra kerülhet sor. Amennyiben az első szótag két mássalhangzóra végződik, és a második szótagnak nem elágazó a szótagkezdet, valamint az első szótag végmássalhangzója kevésbé hangzós (vagy legalábbis nem hangzósabb), mint a második szótag szótagkezdő mássalhangzója, átszótagolásra kerül sor. Ez a helyzet a *dombvidék*, *mosd meg*, *dobd le*, *most pedig* esetekben; csak hogy a /bv/, /dm/, /dl/, /tp/ nem lehetséges szótagkezdetek a magyarban. A szótagkezdő mássalhangzókra vonatkozó megszorítás és a szótagkapcsolat-preferencia közötti ütközést a problematikus zárhang törlése oldja fel.

Bár a fenti magyarázat meglehetősen szellemesnek tűnik, mégsem fedile a tények egészét. Például nem zárja ki, hogy érdes mássalhangzók képezzék a törlés bemenetét, de mint azt a (77) szabály mutatja, ezek nem törölődnek (vö. *lánctalp* [nt<sup>st</sup>], \*[nt]; *törzsvendég* [rɛv], \*[rv]; s vegyük azt is észre, hogy a [t<sup>st</sup>], [ɛv] nem megengedett szótagkezdő mássalhangzókapcsolatok). A *férjhez megy*, *lépj ki* esetében éppen fordítva: a /j/ törlése bekövetkezik, de az átszótagolási elemzés erről nem tud számot adni. Ezen kívül, ha a háromtagú mássalhangzókapcsolat bal szélső tagja /r/, a szabály nem mindig lép működésbe (vö. *partnak* \*[rn], *kertről* \*[rr], *szertől* \*[rt]), a [d] azonban /r/ után is törölődhet: *kardnak*, *kertben* (ahol a /t/ zöngésségi hasonulása táplálja a /d/-törlést). Az igaz, hogy a *kertről/kertben*



aszimmetriát elegánsan magyarázza meg az átszótagolási elemzés (a /tr/ lehetséges kezdő mássalhangzókapcsolat, míg a /db/ nem); ez azonban nem több, mint véletlen, hiszen bár mind a /pt/, mind a /tn/ lehetetlen szótagkezdő mássalhangzókapcsolat, sem a *szertől* [p]-je, sem a *partnak* [t]-je nem fog törlődni.

A (76)-es szabály gátolja a (77)-t (gátsorrend: a (76) előbb kerül alkalmazásra, mint (77), és „elrontja” az utóbbi lehetséges bemeneteinek egy részét), például: *csald meg* [čɔ:dmɛg], \*[čɔlmɛg], ugyanígy a *küldd vissza*, *sült krumplic*, stb. példákban is. A (77)-es szabály viszont táplálja a nazálisok hely szerinti hasonulását: *jelentkezik* [ntk] → [nk] → [ŋk], *rendben* [ndb] → [nb] → [mb], *bankbetét* [ŋkb] → [ŋb] → [mb], stb.

Mivel a (77) posztlexikális (gyorsbeszéd-) folyamat, joggal várhatjuk el, hogy működésbe lépése ne legyen csupán levezetett környezetekre korlátozva. S valóban, a szabály intramorfémikusan is érvényesül (kölcönszavakban, nevekben, stb.): *röntgen* [ŋg], *lambda* [md], *szimptóma* [mt], *vurstli* [šl], *szoftver* [fv], *Volkswagen* [lsv], *plankton* [ŋt], *szendvics* [ŋv], *Szindbád* [mb], stb. Másfelől a *templom*, *kontra*, *szinkron*, *ámbra*, *tundra*, *ringló*-féle esetekben (tehát ahol az említett átszótagolásnak nincs akadálya) soha nincs törlés; ez még a négytagú mássalhangzókapcsolatokra is igaz, ha bennük a hangzósság a megfelelő módon csökken, majd pedig emelkedik, és/vagy a négyből az utolsó három mássalhangzó lehetséges szótagkezdetet alkot: *lajstrom*, *extra* (minderről részletesebben l. Siptár 1992b-ben).

## 6. BEFEJEZÉS

Értekezésünkben kísérletet tettünk a magyar mássalhangzók fonológiaiájának leírására. Megállapítottuk, hogy a mássalhangzó-állomány huszonegy mögöttes mássalhangzóból áll, amelyek előfordulhatnak röviden (egyedül) és hosszán (párosan, geminátaként) egyaránt. A gemináták egy része bizonyos körülmények között degeminálódik, más részük a felszínre érkezés előtt ikeredik (egyetlen hosszú mássalhangzóvá olvad össze). A mássalhangzók osztályát zörejhangokra (obstruensekre) és zengőhangokra (szonoránssokra) osztottuk fel. Ez utóbbiak mind zöngések; közülük a /j/ és a /v/ zöngétlenedhet, de ezzel egyúttal zörejhanggá is válik (mégpedig réshanggá).

A zörejhangok zöngés/zöngétlen párokat alkotnak (a /h/-t kivéve, amely zörejhang ugyan, de a szó szűkebb értelmében nem mássalhangzó, azaz a [-msh] jegyértéket viseli). A zörejhangok részt vesznek a zöngéségi hasonulásban; mivel a /v/ csak hasonul, de nem hasonít, a szó technikai értelmében nem tekintjük zörejhangnak (tehát [+szon] jegyértéket tulajdonítunk neki). A zörejhangok háromfélék lehetnek: zárhangok, réshangok és affrikáták. A /p b t d k g/ mellett az irodalomban néha affrikátának mondott /tʰ dʰ/-t is a zárhangok közé soroltuk. Az affrikáták osztályát a /tʰ ʧ j/ szegmentumok alkotják; a [dʒ]-ről beláttuk, hogy nem része a mögöttes mássalhangzó-állománynak, hanem (a *madzag*-féle előfordulásaiban) mássalhangzó-kapcsolat. A /d/+z/ kapcsolaton kívül más zárhang + réshang, továbbá a zárhang + affrikáta és affrikáta + réshang kapcsolatok is hosszú affrikátává olvadhatnak össze.

A zengőhangok két csoportra oszlanak: nazálisokra és likvidákra (nem számítva a lazán ide kapcsolódó /v/-t). A nazálisok (elsősorban az /n/) képzési hely szerint hasonulnak a rájuk következő mássalhangzóhoz; illetve fakultatív módon teljesen hasonulhatnak, ha ez a rájuk következő mássalhangzó likvida. (Ha a következő mássalhangzó nazális, nincs különbség a képzési hely szerinti és a teljes hasonulás között.) Ha a nazálist folyamatos mássalhangzó követi, a nazális a megelőző magánhangzó nazalizálása és megnyúlása mellett kieshet; az /nʲ/ ehelyett maga is folyamatossá (nazalizált palatális approximánssá: [j]-vé) válik. A /j/ a hagyományos besorolás szerint réshang (tehát a zörejhangok közé tartozik), de beláttuk róla, hogy valójában zengőhang. Ezért a 'likvidák' osztályát a hagyományosan ide sorolt /l/ és /r/ mellett a /j/-re is kiterjesztettük. A likvidákról egyébként



megállapítottuk, hogy (lezser beszédben) a megelőző magánhangzó pótlónyúlása mellett kieshetnek, elsősorban az /l/, de a lezserség fokozásával a másik két likvida is.

Ezek után áttértünk a mássalhangzókészlet elemeinek ábrázolására. Bevezettük a bináris megkülönböztető jegyeken alapuló elemzésüket, valamint az autoszegmentális fonológia keretében lehetségessé váló geometrikus ábrázolásukat. A felállított szabályokat mindkétféle elméleti keretben formalizáltuk, és megállapítottuk, hogy a geometrikus ábrázolási mód az esetek túlnyomó többségében (bár nem mindegyikében) kielégítőbb és elegánsabb megfogalmazást tesz lehetővé, mint a klasszikus (lineáris) generatív fonológiai konvenciórendszer.

A fonológiai összetevő szerkezetével kapcsolatban a Lexikális Fonológia feltevéseit elfogadva, az értekezés negyedik fejezetében a mássalhangzók lexikális fonológiájával foglalkoztunk. Elsőként a lexikális palatalizáció különféle szintű folyamatait írtuk le a *t*-végű igék felszólító módú alakjában lejátszódóaktól (*üt/üss, hajt/hajts*) a dentálisok/palatalisok és a /j/ közötti összeolvadási esetekig (*látja, adja, kenje, falja; bátyja, hagyja, hányja*). Ezután megállapítottuk, hogy a magyar nyelv tartalék (default) mássalhangzója a /v/; üres C-vel elemeztük a *-val/vel, -vá/vé* esetragokat és az *-ig, -ért, -é, -ul/ül* toldalékokat, valamint a *lő/lovak, mű/művek, tetű/tetvek, ifjú/ifjak* típusú töváltakozásokat. A *méh* (vs. *méhek*) típusú lexikális /h/-törlésről kimutattuk, hogy ún. aprószabály (minor rule), amely csak olyan szavakon lép működésbe, melyek a szótárban ilyen értelemben külön meg vannak jelölve (pozitív kivételjeggyel); ennek tudható be a jelenség ingadozó, erősen visszaszoruló jellege.

Az értekezés ötödik fejezetében a mássalhangzók felszíni (posztlexikális) fonológiájával foglalkoztunk. A kötelező (tempó- és stílusfüggetlen) zönghességi hasonuláson kívül a gyorsbeszéd-szabályok két típusát különböztettük meg. Találtunk olyan szabályokat (pl. a nazálisok képzési hely szerinti hasonulása: [simpɒd] *színpad*, a szibiláns-hasonulás: [ke:š:e:g] *készség*), amelyek abban az értelemben függnak a beszédsebességtől, hogy alkalmazási tartományuk a tempó fokozásával növekszik; valamint olyanokat (pl. az intervokális mássalhangzókapcsolatok teljes hasonulása: [bizoš:a:g] *bizottság*, a mássalhangzókiesés: [nɛɛdne:dʏ] *negyed négy*), amelyek csak egy bizonyos sebességfokozat felett lépnek működésbe. Átmeneti típusra is akad példa, amely tehát valamely sebességküszöb felett kezd működni, de a sebesség fokozásával alkalmazási köre tovább bővül: ilyen a hármas-négyes mássalhangzócsoporthoz egyszerűsödése; [fogmɛg] *fogd meg*, [fe:rhezmedʏ] *férjhez megy*, [ra:njɛ]~[rã:žɛ] *rántsd le*.

A szibilánsok képzési hely szerinti hasonulásban (*kis szék* [s:], *gázcsap* [šč], *polcsor* [čš]) és különféle affrikálódási folyamatokban vesznek részt (zárhang + réshang: *látszat* [t<sup>s</sup>:], zárhang + affrikáta: *hegycsúcs* [č:], affrikáta + réshang: *makacsság* [č:]). A nazálisok körében ugyancsak képzési hely szerinti hasonulást (*széngáz* [ŋ], *támfal* [ɱ]), továbbá magánhangzó-nazalizációval járó nazálistörlést (*színház* [-ĩ:f-]), /n<sup>y</sup>/-lazulást (*hány soros* [-jš-]) és az /n/ teljes hasonulását (*vénlány* [ve:l:a:n<sup>y</sup>]) találjuk. A felszíni palatalizáció (*átjáró* [t<sup>y</sup>j], *védjegy* [d<sup>y</sup>j], *van gyufa* [n<sup>y</sup>d<sup>y</sup>], *két nyúl* [t<sup>y</sup>n<sup>y</sup>]; *hol jártál* [j:]) tárgyalását követően levezetésekkel szemléltettük a lexikális és posztlexikális palatalizáció különféle típusainak működését. A /h/-ről láttuk, hogy számos olyan posztlexikális folyamatban vesz részt (zöngésedés, törlés, veláriszási erősödés stb.), amely egyedül őt érinti: ebből is látszik, hogy sajátos státusza van a mássalhangzórendszeren belül.

A degeminációról szólva rámutattunk, hogy a hagyományos vélekedés („gemináták nem fordulnak elő [megrövidülnek] mássalhangzó előtt/után”) túlságosan leegyszerűsített: valójában meglehetősen bonyolult, fokozatokban, árnyalatokban bővelkedő kép tárult a szemünk elé. Végül a „második típusú” gyorsbeszéd-szabályok (a gyengülések, összeolvadások és törlések) vázlatos áttekintésével zártuk a magyar mássalhangzók fonológiájának leírását.





## IRODALOMJEGYZÉK

- Abaffy Erzsébet, E. (1975): Egy mai magyar hangváltozásról. *Magyar Nyelvőr* 99:170–174.
- Abondolo, Daniel (1988): Hungarian inflectional morphology. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Antal László (1991): Magánhangzó-illeszkedés: újabb kísérlet egy régebbi felfogás alapján. *Magyar Nyelv* 87:59–64.
- Archangeli, Diana (1986): Underspecification in Yawelmani phonology and morphology. New York: Garland.
- Archangeli, Diana – Douglas Pulleyblank (1987): Maximal and minimal rules: effects of tier scansion. *NELS* 17:16–35.
- Austerlitz, Robert Paul (1950): Phonemic analysis of Hungarian. M.A. tézis, Columbia University, New York.
- Ács Péter – Siptár Péter (1994): Túl a gondozott beszéden. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 550–580.
- Battistella, Ed (1982): More on Hungarian vowel harmony. *Linguistic Analysis* 9:95–119.
- Becker Makkai, Valerie (1970): Vowel harmony in Hungarian reexamined in the light of recent developments in phonological theory. In: V. Becker Makkai szerk., *Phonological theory: Evolution and current practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 634–648.
- Beöthy Erzsébet – Szende Tamás (1985): On the sound pattern of Hungarian: Research history and inventory. *Ural-Altaische Jahrbücher* 57:1–32.
- Bolozky, Shmuel (1977): Fast speech as a function of tempo in natural generative phonology. *Journal of Linguistics* 13:217–238.
- Booij, Geert E. (1984): Neutral vowels and the autosegmental analysis of Hungarian vowel harmony. *Vrije Universiteit Working Papers in Linguistics*. Amsterdam.
- Clements, George N. (1976): Neutral vowels in Hungarian vowel harmony: an autosegmental interpretation. In: J. Kegl, D. Nash, A. Zaenen szerk., *Proceedings of the 7th Annual Meeting of the North Eastern Linguistic Society, Cambridge, Mass.: MIT*.
- Clements, George N. (1985): The geometry of phonological features. *Phonology Yearbook* 2:225–252. [Magyar fordítása: Siptár (1993b: 208–233)]
- Clements, George N. (1988): Toward a substantive theory of feature specification. *NELS* 18:79–93.
- Clements, George N. – Samuel Jay Keyser (1983): *CV phonology: a generative theory of the syllable*. Cambridge, Mas.: MIT Press.
- Clements, George N. – Samuel Jay Keyser (1993): CV-fonológia. In: Siptár (1993b: 110–139). [Clements – Keyser (1983:1–56) magyar fordítása]
- Cseresnyési László (1992): An outline of Hungarian phonology. *The Journal of Intercultural Studies* (Kansai Gaidai University, Japan) Extra Series No. 2:79–104.
- Cseresnyési László (1993): Gondolatok a magyar hangrendről. *Magyar Nyelv* 89:401–412.
- Deme László (1961): Hangtan. In: Tompa József szerk.: *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I*. Budapest: Akadémiai, 57–119.



- Donegan, Patricia – David Stampe (1979): The study of Natural Phonology. In: Dinnsen, Daniel szerk., Current approaches to phonological theory. Bloomington: Indiana University Press. 126–173. [Magyar fordítása: Siptár (1993b:5–41)]
- Dressler, Wolfgang U. (1972): *Allegroregeln rechtfertigen Lentoregeln*. Sekundäre Phoneme des Bretonischen. (Innsbrucker beiträge zur Sprachwissenschaft, 9). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft.
- Dressler, Wolfgang U. (1985): Morphology: The dynamics of derivation. Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc.
- Dressler, Wolfgang U. (1990): Spoken language: A major challenge to linguistic theory and methodology. (Linguistica, Series C: Relationes, 2). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Dressler, Wolfgang – Siptár Péter (1989): Towards a natural phonology of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 39:29–51.
- Dressler, Wolfgang – Siptár Péter (1992): A magyar nyelv természetes fonológiája felé. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19. (megjelenés előtt).
- Durand, Jacques (1990): Generative and non-linear phonology. London–New York: Longman.
- Elekfi László (1968): Beszédhangjaink kapcsolódása. *Magyar Nyelvőr* 92:379–389.
- Elekfi László (1992): A magyar hangkapcsolódások fonetikai és fonológiai szabályai. (Linguistica, Series A: Studia et dissertationes, 10). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- É. Kiss Katalin – Papp Ferenc (1984): A *dz* és a *dzs* státusához a mai magyar fonéma-rendszerben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15:151–160.
- Farkas, Donka F. – Patrice E. Beddor (1987): Private and equipollent backness in Hungarian. In: Bosch et al. szerk., Papers from the 23rd Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Part Two: Parasession on autosegmental and metrical phonology. Chicago: CLS. 91–105.
- Fónagy Iván – Szende Tamás (1969): Zárhangok, réshangok, affrikáták hangszínképe. *Nyelvtudományi Közlemények* 71:281–344.
- Giegerich, Heinz J. (1992): English phonology: An introduction. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldsmith, John A. (1976a): Autosegmental phonology. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Goldsmith, John A. (1976b): An overview of autosegmental phonology. *Linguistic Analysis* 2:23–68. [Magyar fordítása: Siptár (1993b:140–175)]
- Goldsmith, John (1985): Vowel harmony in Khalkha Mongolian, Yaka, Finnish and Hungarian. *Phonology Yearbook* 2:253–275.
- Goldsmith, John A. (1990): Autosegmental and metrical phonology. Oxford: Basil Blackwell.
- Hall, Robert A. (1944): Hungarian grammar. Language Monograph No. 21. Baltimore: Linguistic Society of America.
- Halle, Morris – K.P. Mohanan (1985): The segmental phonology of Modern English. *Linguistic Inquiry* 16:57–116.
- Hasegawa, Nobuko (1979): Casual speech vs. fast speech. *PCLS* 15:126–137.
- Hayes, Bruce (1986): Inalterability in CV phonology. *Language* 62:321–351.
- Hetzron, Robert (1972): Studies in Hungarian morphophonology. *Ural-Altaische Jahrbücher* 44:79–106.



- Hooper, Joan B. (1976): *An introduction to Natural Generative Phonology*. New York: Academic Press.
- Hooper, Joan B. (1993): Természetes-generatív fonológia. In: Siptár (1993b:42–56). [Hooper (1976:3–21) magyar fordítása]
- Hulst, Harry van der (1985): Vowel harmony in Hungarian: a comparison of segmental and autosegmental analyses. In: H. van der Hulst – N. Smith szerk., *Advances in nonlinear phonology*. Dordrecht: Foris. 267–303. [Magyar fordítása: Siptár (1993b:176–207)]
- Jakab László (1967): A *t* végű igék felszólító módjához. *Magyar Nyelv* 63:194–196.
- Jensen, John T. (1978): Reply to 'Theoretical implications of Hungarian vowel harmony'. *Linguistic Inquiry* 9:89–97.
- Kaisse, Ellen M. (1985): *Connected speech. The interaction of syntax and phonology*. New York: Academic Press.
- Kaisse, Ellen M. – Patricia A. Shaw (1985): On the theory of Lexical Phonology. *Phonology Yearbook* 2:1–30. [Magyar fordítása: Siptár (1993b:79–109)]
- Kassai Ilona (1980): A magyar affrikátákról időtartamuk alapján. *Magyar Nyelvőr* 104:232–245.
- Kassai Ilona (1984): Kell-e a magyar köznyelvben diftongusnak lennie? *Nyelvtudományi Közlemények* 86:152–154.
- Kálmán László (1990): *Monotonicity principles in the theory of grammar. Kandidátusi értekezés*. Budapest.
- Kálmán László – Kornai András (1985): *Hogyan intonál a magyar? Nyelvtudományi Közlemények* 87:293–310.
- Kázmér Miklós (1961): *A magyar affrikátaaszemlélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kerek, Andrew (1974): *On speech styles. Előadás a Midwest Modern Language Association Meeting-en*.
- Kerek, Andrew (1975): Predicting cross-linguistic conflict in pronunciation styles. 4th International Congress of Applied Linguistics, Stuttgart.
- Kerek, Andrew (1977): Consonant elision in Hungarian casual speech. In: Sinor D. szerk., *Studies in Finno-Ugric linguistics in honor of Alo Raun*. Bloomington: Indiana University Press. 115–130.
- Kiefer Ferenc (1985): The possessive in Hungarian: A problem for Natural Morphology. *Acta Linguistica Hungarica* 35:85–116.
- Kiparsky, Paul (1982a): From cyclic phonology to lexical phonology. In: van der Hulst – Smith szerk., *The structure of phonological representations*. Dordrecht: Foris. I:131–175.
- Kiparsky, Paul (1982b): Lexical morphology and phonology. In: I.S. Yang szerk., *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin. 3–91.
- Kontra Miklós (1992): Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai realitás. In: Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. (Linguistica, Series A: *Studia et Dissertationes*, 9). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 87–95.
- Kontra Miklós – Catherine O. Ringen (1986): Hungarian vowel harmony: the evidence from loanwords. *Ural-Altaische Jahrbücher* 58:1–14.
- Kornai András (1990): Hungarian vowel harmony. In: Kenesei István szerk., *Approaches to Hungarian III: Structures and arguments*. Szeged: JATE. 183–240.
- Kornai András (1994): On Hungarian morphology. (Linguistica, Series A: *Studia et Dissertationes*, 14). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.



- Kylstra, Andries Dirk (1984): Még egyszer a magánhangzó + *j* kapcsolatról a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 86:148–151.
- Kylstra, Andries Dirk – Tjeerd de Graaf (1980): Vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben? *Nyelvtudományi Közlemények* 82:313–317.
- Ladefoged, Peter (1975): *A course in phonetics*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Lass, Roger (1976): *English phonology and phonological theory: synchronic and diachronic studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lass, Roger (1984): *Phonology. An introduction to basic concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lodge, Ken (1986): Allegro rules in colloquial Thai: some thoughts on process phonology. *Journal of Linguistics* 22:331–354.
- Lotz János (1976): A magyar mássalhangzók néhány problémája. In: Szonettkoszorú a nyelvről. Budapest: Gondolat. 96–108.
- Lőrinczy Éva, B. (1972): Az *l*, *r*, *j* hangok azonos magatartásformái a magyar nyelv bizonyos kételemű magánhangzó-kapcsolódásaiban. *Magyar Nyelv* 73:20–30.
- Lőrinczy Éva, B. (1979): A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- McCarthy, John J. (1986): OCP effects: gemination and antigemination. *Linguistic Inquiry* 17:207–263.
- McCarthy, John J. (1988): Feature geometry and dependency: a review. *Phonetica* 43: 84–108.
- Mohanan, K.P. (1982): *Lexical phonology*. MIT doktori disszertáció, terjeszti az Indiana University Linguistics Club.
- Mohanan, K.P. (1986): *The theory of lexical phonology*. Dordrecht: Reidel.
- Nádasdy Ádám (1985): Segmental phonology and morphophonology. In: Kenesei István szerk.: *Approaches to Hungarian I. Data and descriptions*. Szeged: JATE. 225–246.
- Nádasdy Ádám (1989): The exact domain of consonant degemination in Hungarian. In: Szende Tamás szerk., *Proceedings of the Speech Research '89 International Conference*. Budapest: Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences. 104–107.
- Nádasdy Ádám – Siptár Péter (1989): Issues in Hungarian phonology. *Acta Linguistica Hungarica* 39:3–27.
- Nádasdy Ádám – Siptár Péter (1994): A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 42–182.
- Nespor, Marina (1987): Vowel degemination and fast speech rules. *Phonology Yearbook* 4:61–85.
- Nespor, Marina – Irene Vogel (1986): *Prosodic phonology*. Dordrecht: Foris.
- Obendorfer, Rudolf (1975): The ambiguous status of Hungarian long consonants. *Lingua* 36:325–336.
- Odden, David (1991): Vowel geometry. *Phonology* 8:261–289.
- Olsson, Magnus (1992): *Hungarian phonology and morphology*. Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund 26. Lund University Press.
- Olsson, Magnus (1993): The basic Hungarian allophone system: structure and rules. *Lund University, Dept. of Linguistics Working Papers* 40:157–184.
- Phelps, Elaine (1978): Exceptions and vowel harmony in Hungarian. *Linguistic Inquiry* 9:98–105.
- Polgárdi Krisztina (1991): *Affricates as contour segments (in Hungarian and in English)*. Kézirat. Budapest: ELTE Angol Tanszék.

- Ringen, Catherine O. (1977): Vowel harmony: implications for the alternation condition. In: W. Dressler – O. Pfeiffer szerk., *Phonologica* 1976. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft. 127–132.
- Ringen, Catherine O. (1978): Another view of the theoretical implications of Hungarian vowel harmony. *Linguistic Inquiry* 9:105–115.
- Ringen, Catherine O. (1980): A concrete analysis of Hungarian vowel harmony. In: R.M. Vago szerk., *Issues in Vowel Harmony*. Amsterdam: John Benjamins B.V. 135–154.
- Ringen, Catherine O. (1982): Abstractness and the theory of exceptions. *Linguistic Analysis* 10:191–202.
- Ringen, Catherine O. (1988): Transparency in Hungarian vowel harmony. *Phonology* 5:327–342.
- Rudes, Blair A. (1976): Lexical representation and variable rules in natural generative phonology. *Glossa* 10:111–150.
- Sagey, Elisabeth (1986): The representation of features and relations in nonlinear phonology. PhD disszertáció, MIT.
- Selkirk, Elisabeth O. (1984): *Phonology and syntax. The relation between sound and structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Siptár Péter (1980a): Megjegyzések az angol és magyar szókezdő mássalhangzócsoportokról. *Nyelvtudományi Közlemények* 82:325–337.
- Siptár Péter (1980b): A note on initial clusters in English and Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 30:327–343.
- Siptár Péter (1982a): Tótágas. In: Korponay Béla szerk., *Anglisztikai Napok '82. Tanulmányok az anglisztika tárgyköréből*. Debrecen: KLTE. 113–119.
- Siptár Péter (1982b): Richard D. Janda: Upside-down phonology: Regenerative or degenerative? *Nyelvtudományi Közlemények* 84:464–469.
- Siptár Péter (1983a): David Stampe: A dissertation on natural phonology. *Nyelvtudományi Közlemények* 85:240–244.
- Siptár Péter (1983b): Robert M. Vago: The sound pattern of Hungarian. *Journal of the International Phonetic Association* 13:52–59.
- Siptár Péter (1983c): Bolla Kálmán szerk.: Fejezetek a magyar leíró hangtanból. *Acta Linguistica Hungarica* 33:310–316.
- Siptár Péter (1984a): Autoszegmentális fonológia. *Nyelvtudományi Közlemények* 86:256–265.
- Siptár Péter (1984b): Vita a magyar magánhangzó-harmóniáról. *Magyar Nyelv* 80:228–238.
- Siptár Péter (1984c): Robert M. Vago: The sound pattern of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 34:138–145.
- Siptár Péter (1985): Palatalization in English and the Strict Cyclicity Principle. In: J.C. Bognár – A.C. Rouse szerk., *Proceedings of the second conference on speech orientated ELT*. Pécs: Janus Pannonius University. 222–235.
- Siptár Péter (1986): Újabb fejlemények a fonológiaelméletben. In: Hajdú Péter szerk., *Tanárképzés és tudomány*. Budapest: ELTE ÁITFK. 478–492.
- Siptár Péter (1988a): Cyclicity and palatalization. *Magyar Fonetikai Füzetek/Hungarian Papers in Phonetics* 19:5–13.
- Siptár Péter (1988b): A „gyors beszéd” fogalmáról. In: Gósy Mária szerk., *Tanulmányok a beszéd időviszonyairól. Műhelymunkák* 5:17–30. “



- Siptár Péter (1989a): How many affricates are there in Hungarian? In: Szende Tamás szerk., Proceedings of the Speech Research '89 International Conference. Budapest: Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences. 123–126.
- Siptár Péter (1989b): On fast speech. *Acta Linguistica Hungarica* 39:215–224.
- Siptár Péter szerk. (1989c): Modern fonológiai szöveggyűjtemény I. Szemelvények a generatív fonológia irodalmából. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Siptár Péter (1990a): Palatalizáció. Részlet egy készülő magyar fonológiából. In: Földi Éva szerk., *Studia in honorem K. Bolla oblata a collegis et discipulis*. Egyetemi Fonetikai Füzetek 3:149–158.
- Siptár Péter (1990b): Particle phonology and the Great Vowel Shift. *Magyar Fonetikai Füzetek/Hungarian Papers in Phonetics* 22:125–128.
- Siptár Péter (1990c): How to speak fast. In: Proceedings of the 1990 Conference on English and American Studies. Debrecen: KLTE.
- Siptár Péter (1990d): Issues in Hungarian phonology. In: Natural Phonology Workshop at the Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea, Bern, Sept. 18–21. 113–116.
- Siptár Péter (1991a): Fast-speech processes in Hungarian. In: Gósy Mária szerk., *Temporal factors in speech: A collection of papers*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 27–61.
- Siptár Péter (1991b): Marginal vowels in Hungarian. In: Proceedings of the XIIth International Congress of Phonetic Sciences. Aix-en-Provence: Institut de Phonétique, Université de Provenece. 3:214–217.
- Siptár Péter (1992a): A magyar mássalhangzók autoszegmentális megközelítése: ábrázolások és szabályok. *Nyelvtudományi Közlemények* 93:49–78.
- Siptár Péter (1992b): Monotonicity and deletion. Előadás a Seventh International Phonology Meeting-en, Krems, Ausztria.
- Siptár Péter (1993a): Marginalia in Hungarian phonology. *Eurasian Studies Yearbook* 65:73–84.
- Siptár Péter szerk. (1993b): Modern fonológiai szöveggyűjtemény II. Szeged: JATE Press.
- Siptár Péter (1993c): Hungarian consonants: rules and representations. In: Kövecses Zoltán szerk.: *Voices of friendship. Linguistic essays in honor of László T. András*. Budapest: Eötvös Loránd University. 27–50.
- Siptár Péter (1993d): A lexikális fonológia elméletéről. In: Gósy Mária – Siptár Péter szerk., *Beszéd kutatás. Tanulmányok az elméleti és az alkalmazott fonetika köréből*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 1–13.
- Siptár Péter (1993e): Palatalization rules in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 42:5–32.
- Siptár Péter (1994): A mássalhangzók. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 183–272.
- Stampe, David (1969): The acquisition of phonetic representation. *PCLS* 5:443–54.
- Stampe, David (1980): A dissertation on Natural Phonology. New York: Garland.
- Stemberger, Joseph Paul (1991): Radical underspecification in language production. *Phonology* 8:73–112.
- Steriade, Donca (1987): Locality conditions and feature geometry. *NELS* 17:595–617.
- Szende Tamás (1975): Magánhangzóközi affrikátáink természete. *Magyar Nyelv* 71: 432–438.
- Szende Tamás (1976): A beszéd folyamat alaptényezői. Budapest: Akadémiai Kiadó.



- Szende Tamás (1982): A mai magyar nyelv fonémái. In: Bolla Kálmán szerk., *Fejezetek a magyar leíró hangtanból*. Budapest: Akadémiai, 233–265.
- Szende Tamás (1987): Phonetic change, phonemic status and morphological alternations. In: *Proceedings of the XIth International Congress of Phonetic Sciences*. Tallinn. 2:411–414.
- Szende Tamás (1990): Alapalak és lazítási folyamatok. Doktori értekezés. Budapest.
- Szende Tamás (1992): Phonological representation and lenition processes. Translated by Péter Siptár. *Magyar Fonetikai Füzetek/Hungarian Papers in Phonetics* 24.
- Szépe György (1969): Az alsóbb nyelvi szintek leírása. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 6:359–466.
- Tálos Endre (1988): A short note on the status of /x/ in Modern Hungarian. Kézirat.
- Tompa József szerk. (1961): A mai magyar nyelv rendszere. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vago, Robert (1976): Theoretical implications of Hungarian vowel harmony. *Linguistic Inquiry* 7:243–263.
- Vago, Robert (1978): Some controversial questions concerning the description of vowel harmony. *Linguistic Inquiry* 9:116–125.
- Vago, Robert (1980a): The sound pattern of Hungarian. Washington: Georgetown University Press.
- Vago, Robert (1980b): A critique of suprasegmental theories of vowel harmony. In: R.M. Vago szerk., *Issues in vowel harmony*. Amsterdam: John Benjamins B.V. 155–181.
- Vago, Robert (1982): Abstract /w/ in Hungarian. In: Kiefer Ferenc szerk., *Hungarian general linguistics*. Amsterdam: John Benjamins B.V. 589–599.
- Vago, Robert (1984): Degenerate CV level units. Kézirat, Queens College, CUNY.
- Vago, Robert (1987a): On the representation of length. In: Wolfgang Dressler et al. szerk., *Phonologica 1984. Proceedings of the Fifth International Phonology Meeting*, Eisenstadt, Austria, 25–28 June 1984. Cambridge: Cambridge University Press. 319–324.
- Vago, Robert (1987b): On the status of /w/ in Hungarian roots. *Studia Uralica* 4:114–130.
- Vago, Robert (1989a): Empty consonants in the moraic phonology of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 39:293–316.
- Vago, Robert (1989b): Compensatory lengthening in Hungarian: Implications for mora theory. Kézirat, Queens College, CUNY.
- Vago, Robert (1991): Elméleti szempontok a *t* végű igék elemzésében. In: Kiss Jenő – Szűts László szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 682–690.
- Vago, Robert (1992): The root analysis of geminates in the moraic phonology of Hungarian. In: Kenesei István – Pléh Csaba szerk., *Approaches to Hungarian, Vol. 4.: The structure of Hungarian*. Szeged: JATE. 177–194.
- Varga László (1993): A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai. *Nyelvtudományi Értekezések* 135. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vogel, Irene – Kenesei István (1987): The interface between phonology and other components of grammar: the case of Hungarian. *Phonology Yearbook* 4:243–63.
- Vértés O. András (1958): A hangkapcsolódások osztályozásáról. *Nyelvtudományi Értekezések* 17:130–133. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zonneveld, Wim (1980): Hungarian vowel harmony and the theory of exceptions in generative phonology. *Linguistic Analysis* 8:21–39.
- Zwicky, Arnold M. (1972): On casual speech. *PCLS* 8:607–615.
- Zsigri Gyula (1994): Lexikális és posztlexikális affrikáció. *Néprajz és nyelvtudomány* 35:129–133.



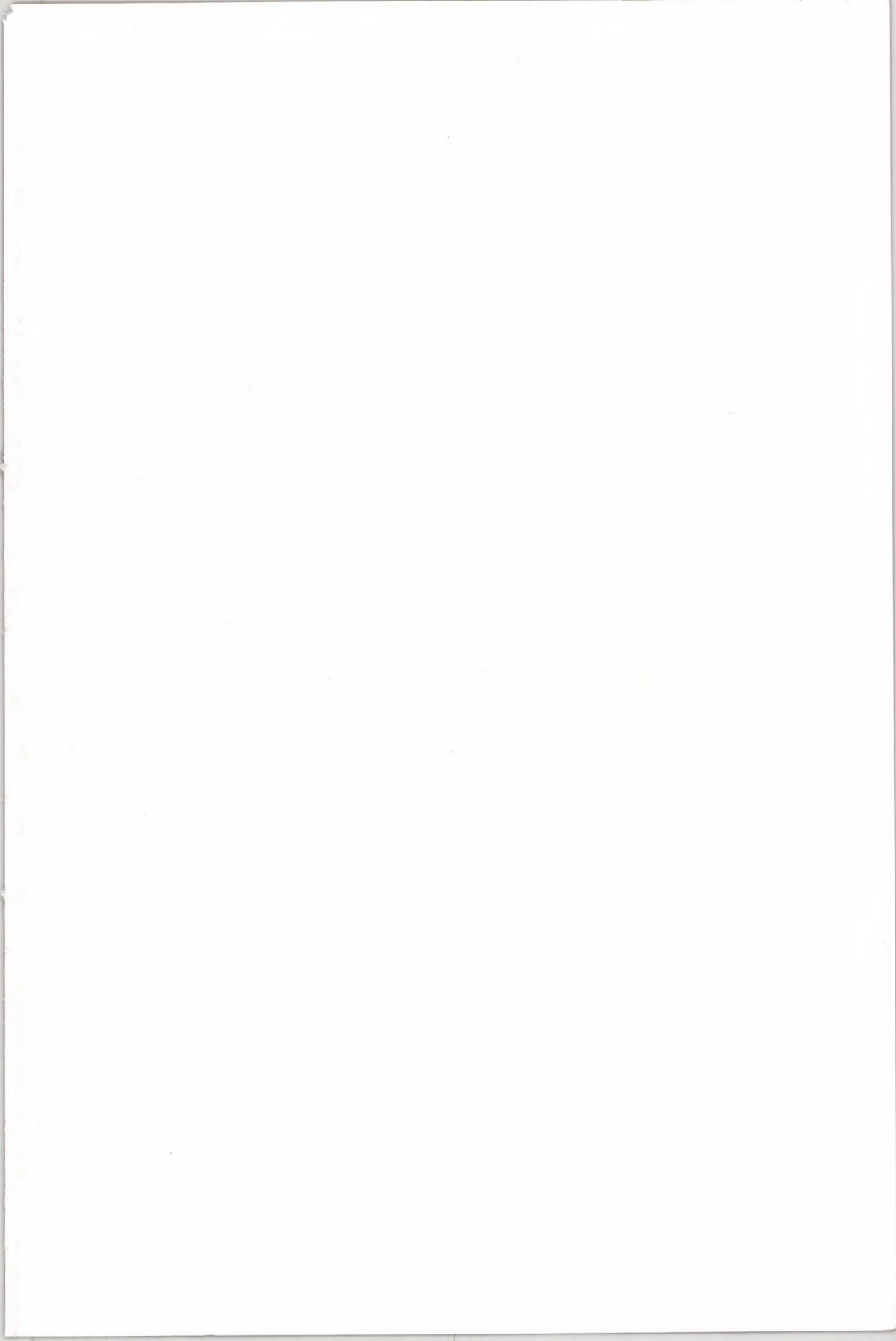


## TÁRGYMUTATÓ

- affrikáta 24–35, 37–78, 101, 103–105, 111  
 allofón 25–26  
 aprószabály 69, 112  
 asszociációs vonal 15  
 autoszegmentális fonológia 13–15, 29–30,  
     46–52, 54, 112  
 beszédsebesség 17  
 ciklikus szabályalkalmazás 10  
*default*-szabályok 73, 88  
 degemináció 99–106, 111, 113  
 diftongus 37  
 felszíni *h*-törlés 96, 99  
 felszíni palatalizáció 87–94  
 fesztelen beszéd 16–17  
 gemináta 26–30, 97, 99–106, 111  
 gégefölötti tengely 48–52  
 gégetengely 48–52  
 gondozott beszéd 16–17  
 gyengülési folyamatok 106–107  
 gyors beszéd 15–24, 106–110, 112–113  
 gyors lezser beszéd 17–18, 20  
 gyorsított beszéd 17  
 gyökértengely 47–52  
*h*-erősödés 97  
*h*-hasonulás 98–99  
*h*-zöngésedés 95  
 hely-jegyek 45–46  
 helytengely 48–52  
 időtengely 47–52, 95  
 igék felszólító alakja 54–59  
 ikeredés 27–28, 101, 103–105  
*j*-betoldás 56  
*j*-hasonulás 55, 60  
 jegygeometria 46–52, 112  
 Kötelező Kontúr Elve (KKE) 29, 76–77  
*l*-palatalizáció 21, 61–62  
*l*-törlés 40, 108–109  
 lekapcsolás 15, 57, 61, 78  
 lexikális ábrázolás 11–12  
 lexikális fonológia 8–13, 53–59, 112  
 lexikális *h*-törlés 9–10, 67–69  
 lexikális palatalizáció 13, 59–61, 112  
 lezser beszéd 16–24  
*liaison* 21  
 likvida 38–40, 90–90, 111  
 magánhangzó-betoldás 38  
 magánhangzó-harmónia 7  
 magánhangzórendszer 7, 25  
 mássalhangzó-hosszúság 26–30  
 mássalhangzóképzlet 25–41  
 mássalhangzóötörlés 22–23, 108–110  
 megkülönböztető jegyek 43–46  
 mondatfonológiai szabályok 21  
 mód-jegyek 46  
 módtengely 48–52  
 nazális 38–39, 78–87, 111  
 osztályozó jegyek 43–45  
 palatalizáció 53–61, 87–94, 112  
 pergő beszéd 17–18  
 posztlexikális szabályok 9–12, 15–24,  
     71–110, 112  
 progresszív asszociáció konvenciója 63  
*raddoppiamento sintattico* 21  
 regiszterfüggő szabályok 20  
 réshang 36, 73–78, 111  
 sebességfüggő szabályok 20, 106–110  
 Szerkezetőrzés Elve 10, 27, 58, 78  
 szibiláns-szabályok 73–78, 113  
 Szigorú Ciklus Elve 11, 56–57  
 szótagsík 95–97  
 szuppletív allomorfok 21  
*t*-palatalizáció/törlés 55  
 tartalék (*default*) mássalhangzó 62–67, 112  
 terjedés 15, 57, 61, 73, 78  
 üres mássalhangzó 58, 62–67  
 zárhang 33–34, 73–78, 111  
 zárójeltörlési konvenció 12  
 zengőhang 31, 36–40, 111  
 zöngésségi hasonulás 9, 21–23, 30–33,  
     71–73, 111–112  
 zörejh hang 9, 30–36, 111









Ára: 290 Ft

325-